

2

**İstanbul'da
Müttefikler Arası
İşgal Yönetimi**

**Inter-Allied Occupation
Administration
in Istanbul**

Abdurrahman Bozkurt

İstanbul'da Müttefikler Arası İşgal Yönetimi*

*Abdurrahman Bozkurt***

Özet

I. Dünya Savaşı'nın sonlarında yaşanan iktisadi sorunlar, siyasi ve askerî koşullar Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamasına yol açtı. Mondros Mütarekesi, Boğazların açılmasına ve tahkimatların İtilaf devletleri tarafından işgaline izin vermekteydi. 13 Kasım 1918 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya Mondros Mütarekesi'ni çiğneyerek İstanbul'u fiilen işgal altına aldılar. İşgal karşısında şaşkınlığa uğrayan ve protestoda bulunan Tevfik Paşa Hükûmeti, İstanbul'a gelen Müttefik kuvvetlerin konaklama, iâşe ve malzeme ile ilgili taleplerini karşılamaya çalıştı. Ancak bu talepler artarak devam etti. Osmanlı ordusunu tamamen dağıtmayı, askerî malzemeleri ve donanmayı ele geçirmeyi hedefleyen Müttefik Yüksek Komiserleri, İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalan İttifak devletleri vatandaşlarına ait malvarlıklarına el koydular. Müttefik vatandaşları ise Kapitülasyonlar kaldırıldığı hâlde mali ve ticari konularda kendilerine sağlanan özel ayrıcalıklardan yararlandılar. Gayrimüslimler de işgal yönetimi tarafından kendilerine sağlanan özel ayrıcalıklardan dolayı Osmanlı Devleti ile bağlarını kopardılar ve hem devletle hem de Müslüman ahali ile karşı karşıya kaldılar. Gayrimüslimlerin ihbarı doğrultusunda kara listelere alınan şahısların tutuklanmaları ve cezalandırılmaları amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapıldı. Tevfik Paşa Hükûmeti'nin Mondros Mütarekesi ile bağdaşmayan talepleri incelemek ve sorunları ortadan kaldırmak amacıyla kurduğu Muhtelit (Karma) Mütareke Komisyonu da Müttefiklerin kontrolü altına girdiğinden işlevini yitirdi. İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri ve Generalleri tarafından kurulan ve örgütlenen Müttefikler arası işgal yönetimi, Osmanlı Hükûmeti ve Padişah'ı direktifleriyle yönlendirmeye çalıştı. Bu yönüyle İstanbul işgal yönetimi, Mütarekenin özü, felsefesi ve hükümleri ile bağdaşmayan karar ve uygulamalara imza attı. Müttefikler arası işgal yönetimi İstanbul'da limanları, demiryollarını ve posta, telgraf ve telsiz hizmetlerini ele geçirdi. Müstemleke memleketlerindeki gibi kendi polis teşkilatını, mahkemelerini ve hapishanelerini kuran, seyahatler için vize uygulayan, sansürle basını susturmaya çalışan Müttefikler arası işgal yönetimi, Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nı onaylamasıyla sona erdi.

Anahtar Kelimeler

İstanbul, Boğazlar, İşgal, Müttefik, İtilaf devletleri, Yüksek Komiser, Mondros Mütarekesi

* Bu çalışma tarafımdan 2009 yılında kabul edilen ve 2014 yılında yayımlanan İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi (1918-1923) başlıklı Doktora tezinden istifade edilerek ve güncel kaynaklarla desteklenerek hazırlanmıştır. Bkz. Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2014.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, abdurrahman.bozkurt[at]istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3180-7857

Inter-Allied Occupation Administration in Istanbul

Abstract

The economic problems, political and military conditions faced towards the end of World War I caused the Ottoman Empire to sign the Armistice of Mudros. The Armistice of Mudros allowed the Straits to be opened and the fortifications to be occupied by Allied Powers. On 13 November 1918, British Empire, France and Italy violated the Armistice of Mudros and occupied Istanbul. The Tevfik Pasha Government, which was shocked and protested against the occupation, tried to meet the demands of the Allied forces for accommodation, food and supplies. However, these demands continued to increase. Aiming to completely disperse the Ottoman army and seize the military supplies and navy, the Allied High Commissioners confiscated the assets of the Central Powers citizens who had to leave Istanbul. Allied citizens, on the other hand, enjoyed special financial and commercial privileges, even though the Capitulations were abolished. Due to the special privileges provided to them by the occupation administration, the minorities broke their ties with the Ottoman Empire and confronted both the government and the Muslim population. The Mixed Armistice Commission, which was established to solve the problems arising from the implementation of the Armistice of Mudros, lost its function as it came under the control of the Allies. The inter-allied occupation administration, which was established and organized by the British, French and Italian High Commissioners and Generals, tried to direct the Ottoman Government and the Sultan with their directives. In this respect, the occupation administration of Istanbul carried out actions incompatible with the essence, philosophy and provisions of the armistice. The inter-allied occupation administration seized ports, railways, and postal, telegraph and radio services in Istanbul. The inter-Allied occupation administration, which established its own police force, courts and prisons, enforced visas for travel, and tried to silence the press with censorship, ended with Türkiye's ratification of the Treaty of Lausanne.

Keywords

Istanbul, Straits, Occupation, Allied, Entente/Allied Powers, High Commissioner, Armistice of Mudros

1. Giriş

Literatürde İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgali konusunda en detaylı malumat Sina Akşin'in, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele* serisinin ilk iki cildinde¹ yer almaktadır. Bilge Criss'in *İşgal Altında İstanbul 1918-1923* başlığını taşıyan çalışması² da doğrudan işgal dönemine ışık tutmaktadır. Bilâl Şimşir'in, başkenti ve stratejik öneme sahip toprakları Mütarekeden sonra işgal altına alınan Osmanlı Devleti'nde İtilaf devletlerine karşı direnebilecek kadroyu tutuklayarak Malta adasına sürmek suretiyle pasifize etmeye yönelik çabaları inceleyen *Malta Sürgünleri* adlı çalışması³ dönemi anlamak bakımından önemli bir başvuru kaynağıdır. 2009 yılında doktora tezi olarak tarafımdan tamamlanan ve 2014 yılında yayımlanan *İtilaf devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi* başlıklı çalışma⁴ ise adından da anlaşılacağı üzere doğrudan işgal yönetimini incelemektedir. Bahsi geçen çalışmanın işgal yönetimi ve kuruluşları ile ilgili bölümünü güncel bilgi ve kaynaklarla destekleyerek tarihi arka planla birlikte yeniden yayınlama ihtiyacı bu çalışmanın hazırlanmasına vesile oldu.

19. yüzyıl sonlarından itibaren İngiltere'nin Rusya ile yakınlaşması ve 1907 yılında bir ittifak antlaşması imzalaması Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne yönelik kaygılara yol açtı.⁵ 1908 yılında İngiliz Kralı ile Rus Çarı arasında gerçekleşen Reval Görüşmeleri Osmanlı Devleti'nde tehdit algısını daha da yükseltti. Görüşmeleri yakından izleyen Osmanlı devlet adamları İngiltere ile birlikte hareket eden Rusya'nın Karadeniz, Türk Boğazları ve İstanbul'a yönelik emellerini gerçekleştirmesinden endişe duyuyorlardı. Nitekim Reval Görüşmeleri esnasında Rus diplomatlar, Türk Boğazlarının statüsünde değişiklik yapmaya ilişkin taleplerini gündeme getirmişler ancak bundan bir sonuç alamamışlardı.⁶ İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'un taleplerini "ayrım gözetilmeksizin bütün devletlere ait savaş gemilerinin Türk Boğazlarından geçmelerine" ilişkin karşı bir öneri ile⁷ geçiştirmişti. Ancak Osmanlı Devleti idaresi üzerinde etkisini her geçen gün artıran İttihatçılar, Rusya'nın, er ya da geç İstanbul ve Türk Boğazlarına yönelik hedeflerini gerçekleştirmek üzere harekete geçeceğini düşündüklerinden I. Dünya Savaşı'na kayıtsız kalmadılar.

¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1923)*, C. I-II, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.

² Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

³ Bilâl Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985.

⁴ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2014.

⁵ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 22-72.

⁶ İsmail Köse, "I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)", *Bilig*, Sayı 89, (İlkbahar 2019), s.4.

⁷ Grey'in 14 Ekim 1908 tarihli memorandumunu, *British Documents on the Origins of the War (1898-1914), The Near East The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia 1903-9, Volume V*, ed. G. P. Gooch, Harold Temperley, Johnson Reprint Corporation, M. Stationery Office, London: 1928, s. 441-43.

I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesinin açılması İstanbul ve Türk Boğazlarının geleceğine dair tartışmaları beraberinde getirdi. Çanakkale cephesi açılır açılmaz Rus Dışişleri Bakanı Sazanof, Müttefiklerinin Osmanlı topraklarına yönelik taleplerini onaylayacaklarını vurgulayarak İstanbul ve Türk Boğazlarının kendilerine bırakılmasına dair bir teminat istedi.⁸ Buna karşılık İngiliz Hükûmeti, Rusya'nın Karadeniz üzerinden İstanbul Boğazı'na yönelik amfibi tarzı bir çıkarma düzenlemesini bekliyordu. Ancak Karadeniz'deki Rus filosu, İngiliz Hükûmeti'nin beklediği amfibi çıkarmayı düzenleyemedi.⁹

Çanakkale cephesinde çatışmalar sürerken İngiliz, Fransız ve Rus hükûmetleri arasındaki nota teatileri ile şekillenen İstanbul Anlaşması; savaşın kazanılması hâlinde İstanbul ve Boğazlar bölgesinin Rusya'ya bırakılmasını öngörüyordu. Müttefikleri tarafından ele geçirilecek Boğazların, kendilerine bırakılacağından şüphe duyan Rus Dışişleri Bakanı Sazanof, İstanbul'da Müttefikler arası idare kurulmasına dair bir plan hazırladı. Sazanof planı, Türklerin Avrupa'dan çıkarılmasını, Boğazlarda serbest geçiş ilkesinin teminat altına alan bir rejim kurulmasını, İstanbul'un ise Rusya'ya bırakılmak kaydıyla tarafsız ya da Müttefikler tarafından müştereken yönetilen bir şehre dönüştürülmesini içeriyordu. Buna göre İstanbul'da Rus, İngiliz ve Fransız temsilcilerinden oluşan Müttefikler arası bir işgal yönetimi kurulacaktı.¹⁰ Sazanof planı bahsi geçen yönetim mekanizmasının nasıl işleyeceğine de genel hatlarıyla açıklık getirmişti. İstanbul; Rusya, İngiltere ve Fransa arasında taksim edilecek, Müttefik kumandanlarından meydana gelecek bir konsey şehrin askerî yönetiminden, Yüksek Komiserlerden oluşacak konsey ise şehrin sivil idaresinden sorumlu tutulacaktı. İç ve dış güvenlik ile ilgili meseleler kumandanlardan mürekkep askerî konseyin; idari, dinî, etnik, iktisadi, ticari ve mali konular ise sivil konseyin sorumluluğunda olacaktı.¹¹ Ne var ki, Çanakkale deniz ve kara savaşlarındaki mağlubiyet Müttefiklerin¹² İstanbul ve Boğazlara yönelik planlarını askıya almalarına yol açtı.

1917 yılında Rusya'da yaşanan ihtilal süreci İstanbul ve Boğazların önemi daha da artırdı. Bundan böyle Müttefikler, sadece Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakmaya değil Boğazlar ve Karadeniz aracılığıyla Çarlık taraftarlarını destekleyerek Bolşevikleri etkisiz

⁸ Sazanof'dan İzvolski ve Benkendorf'a 4 Mart 1915, *Rus Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye'nin Parçalanması ve Rus Politikası (1914-1917) (R.D.A.G.B)*, Çev. Örgen Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004, s.176-177.

⁹ Köse, "I. Dünya Savaşı'nın", s.10.

¹⁰ Sean McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s.121; İngiliz Büyükelçisi'nden Sazanof'a 12 Mart 1915, Parelog'dan Bazili aracılığıyla Kudâşefe 14 Mart 1915, *R.D.A.G.B*, s.186-189.

¹¹ İzvolski'den Sazanof'a 4 Mart 1915, *R.D.A.G.B*, s.173-176; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi 1914-1918 Genel Savaş*, Cilt III, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.153-155; McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s.170-172; Ü. Gülsüm Polat, "İstanbul İşgal Edilince: 1915-1916 Müttefik Planları ve Mondros Mütarekesi Sonrasında Değişim", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 17, Sayı 33, (2018/1), s.126-135.

¹² McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s.169.

hâle getirmeye çalışacaklardı. 1918 yılı Eylül ayı içerisinde Müttefiklerin Makedonya cephesinde başlattıkları taarruz, Bulgaristan'ın Selanik Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmesiyle (29 Eylül 1918) sonuçlandı.¹³

Selanik Mütarekesi'nin ardından Müttefikleriyle irtibatı kesilen, iktisadi manada çok ciddi sıkıntılar yaşayan Osmanlı Devleti, başkentini savunabilecek durumda değildi. Çanakkale Boğazı önünde hazır bekleyen İtilaf donanması ile Doğu Trakya'da mevzilenen İtilaf kuvvetlerinin eş zamanlı harekâtının, İstanbul'un işgaliyle sonuçlanması kuvvetle muhtemeldi. Bu şartlar altında İtilaf devletleri ile Mütareke imzalamak için teşebbüste bulunan ancak beklediği karşılığı alamayan Talat Paşa Hükûmeti 8 Ekim 1918 tarihinde istifasını sunmak zorunda kaldı. Ahmet İzzet (Furğaç) Paşa tarafından kurulan yeni Hükûmetin ilk hedefi Mütareke yapmaktı.¹⁴

2. Mondros Mütarekesi ve İstanbul'un Fiilen İşgal Altına Alınması

Mondros Mütarekesi için yapılan müzakereler sırasında Müttefik temsilciler, sundukları taslak imzalanmadığı takdirde deniz ve kara harekâtıyla İstanbul'u ele geçirebileceklerini sık sık vurguladılar. Bunun üzerine Osmanlı heyeti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Osmanlı ordu ve donanmasını etkisiz hâle getirecek, haberleşme ve ulaşım sistemleri ile Boğazlar'daki tahkimatların işgalini sağlayacak hükümleri içeren Mondros Mütarekesi'nin¹⁵ tatbikatı sırasında yaşanacak gelişmeler Yakın ve Ortadoğu'nun geleceğine yön verecekti.

Müttefikler bilhassa İngilizler, kendilerine karşı I. Dünya Savaşı'na katılmak ve bilhassa Çanakkale cephesinde başarı elde etmek suretiyle, "savaşın en az iki yıl uzamasına, yüzbinlerce can ve milyonlarca pound kaybedilmesine yol açan Türkiye'nin cezalandırılması" gerektiği kanaatindeydiler.¹⁶ Bu da Mütareke ve barış sürecinin Türkiye açısından çok sancılı geçeceğini gösteriyordu.

Karadeniz limanları üzerinden Bolşevik karşıtlarını desteklemeyi ve Sovyet yönetimini etkisizleştirmeyi planlayan Müttefikler, imzaladıkları Mütarekeye rağmen Musul, İskenderun, Çanakkale, Gelibolu ve İstanbul'u işgal fiilen altına almayı hedefliyorlardı.

¹³ N. Fahri Taş, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Fransızların Trakya'yı İşgali", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 60, (2004), s. 675-78; Fatih Mehmet Sancaktar, "Aleksander Malinof Hükûmeti ve Türk-Bulgar İlişkilerine Etkisi (Haziran-Eylül 1918)", *Türkiyat Mecmuası*, S. 29, (Millî Mücadele Özel Sayısı 2019), s. 132-148.

¹⁴ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 257; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım* C. I, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, s. 30-39.

¹⁵ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım-*, C. I, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s. 145-147; *Türk İstiklâl Harbi, C. I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1962, s. 117; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 28.

¹⁶ Separation Allowances., 31 Ekim 1918, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1918/oct/31/separation-allowances-1> (Erişim: 22 Kasım 2022); The Treaty With Turkey, 4 Ağustos 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/aug/04>, (Erişim: 4 Aralık 2022); Turkey, 24 Haziran 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/jun/24>, (Erişim: 5 Mart 2022).

Müttefik donanması Çanakkale Boğazı'na yöneldiğinde Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti, geçmişten hesap sorulmasını isteyen muhalefet ve Padişah ile de karşı karşıya kalmıştı. Musul ve İskenderun'un işgaline boyun eğmek zorunda kalan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti, Mütarekeye uygun olduğundan Boğazların açılması ve tahkimatların Müttefikler tarafından işgali için gerekli düzenlemeleri yaptı. Ancak Müttefikler, Boğazlardaki tahkimatlarla yetinmeyerek Çanakkale, Gelibolu ve İstanbul'u fiilen işgal altına aldılar.¹⁷ Savaş sonrasında yaşanan iktisadi sıkıntılara çözüm bulamayan, içeride ağır tenkitlere maruz kalan, İtilaf devletlerinin Mütarekeye aykırı işgallerini protesto etmekten başka çıkar yol bulamayan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti 7 Kasım 1918 tarihinde görevden çekildi. 11 Kasım 1918 tarihinde Tevfik Paşa yeni Hükûmeti kurarken İtilaf donanması İstanbul'a yaklaşmaktaydı. Bu hengâmede İstanbul önlerine gelen İtilaf kuvvetlerinin İstanbul Boğazı'ndaki tahkimatları işgal etmek üzere karaya çıkmalarına müsaade edildi. Ancak 13 Kasım 1918 tarihinde karaya çıkan İtilaf kuvvetleri sadece tahkimatları değil İstanbul'u da fiilen işgal altına aldılar. Meriç Nehri'nin batısında mevzilenen İtilaf kuvvetleri de demiryolu istasyonlarını kontrol gerekçesiyle Doğu Trakya'yı işgal ederek İstanbul'a doğru ilerliyorlardı.¹⁸ İçeriden ve dışarıdan baskılarla karşı karşıya kalan Tevfik Paşa Hükûmeti de Mütarekeye aykırı işgal ve uygulamaları protesto etmekten başka seçenek bulamıyordu.

Doğu Trakya ve Boğazlar üzerinden İstanbul'a ulaşan Müttefik temsilcileri ilk dönemlerde Mütarekenin ordu, donanma, haberleşme ve ulaşım ile ilgili muhtelif hükümlerini uygulamak maksadıyla geçici olarak şehre geldiklerini vurgulayarak Padişah ve Hükûmetin, fiili işgal ve uygulamalara sesini çıkarmayarak yetki sınırlarını aşan taleplere müsamaha göstermesini sağladılar. İstanbul'daki güçleriyle orantılı olarak Müttefiklerin baskı ve talepleri de artarak devam etti. Osmanlı Hükûmeti ülke içi sorunlar ve dış baskılarla mücadele etmeye çalışırken müttefik temsilciler aralarında yaptıkları yazışmalar ve toplantılarla İstanbul'da bir işgal yönetiminin temellerini atıyorlardı. Müttefik işgal sahaları geçişken olmakla birlikte İngilizler ağırlıklı olarak Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın Asya yakasına Fransızlar ise Avrupa yakasına konuşlandırılmıştı. Doğu Trakya'daki müttefik kuvvetleri ise ağırlıklı olarak Fransızlardan oluşuyordu. İstanbul'da ise daha çok İngiliz ve Fransız kuvvetleri bulunmaktaydı. Boğazlar, Doğu Trakya ve İstanbul çevresinde çok az sayıda İtalyan kuvveti vardı. Batı ve Doğu Trakya'da bulunan ve buradan hareketle İstanbul'a ulaşan İtilaf kuvvetlerinin Fransızlardan Çanakkale Boğazı aracılığıyla gelenlerin ise daha çok İngilizlerden oluşması İtalyanlardan öte bu iki gücü İstanbul'da kurulan işgal yönetimi ve barış antlaşmasından sonraki statüko konusunda rakip hâline getirecekti. I. Dünya

¹⁷ Türkiye İle Yapılan Mütarekenin Uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918, *Public Record Office, War Office (WO)*, 106/1578, 3.a.

¹⁸ Zekeriya Türkmen, "Mütareke Döneminde (1918-1923) Ordu, Mütareke Döneminden Millî Mücadele'ye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması", *Askerî Tarih Bülteni*, (1996), S. 41, s. 43-58.

Savaşı sırasında imzalanan gizli antlaşmalarla Rusya'nın nüfuz alanı olarak belirlenen bu bölgenin geleceği konusunda Müttefikler arasında herhangi bir uzlaşmaya varılmamıştı. Kaldı ki, İngilizler değişen koşullar nedeniyle gizli antlaşmaların geçerliliğini yitirdiğini ve savaş sonrası düzenlenecek konferanslarla yeni dünya düzeninin belirleneceğini vurguluyorlardı.¹⁹

Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı nedeniyle İtilaf devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiş, Mütarekenin imzalanmasıyla yeni bir sürece girilmişti. Taraflar arasında yapılacak barış antlaşması ile olağan ilişkiler yeniden başlayacaktı. İşte bu süreçte İngiliz Hükûmeti, Müttefiklerine haber vermeden, Osmanlı Devleti ile tek taraflı ilişki kurabilmek amacıyla Amiral Calthorpe'ü İstanbul Yüksek Komiseri olarak görevlendirdi. İstanbul'daki Müttefik kuvvetlerin tamamının yüksek kumandasının ise İngiliz General Milne'nin uhdesinde kalması planlanıyordu. İşgalin ilk günlerinde General Milne, Müttefiklerine otoritesini kabul ettirmeye; Amiral Calthorpe ise İngiltere'nin Yüksek Komiserlik teşkilatını kurmaya çalışıyordu. İngiliz Yüksek Komiseri aynı zamanda askerî temsilcilerle uyumlu bir şekilde Müttefikler arasında koordinasyon sağlamaktan da sorumluydu.²⁰ Ne var ki, İngilizler Müttefiklerine haber vermeden İstanbul'a Yüksek Komiser atayarak görev tanımını belirlediklerinden beklenen koordinasyonunun sağlanması noktasında sorunlarla karşılaşacaklardı.²¹

İngilizlerle birlikte İstanbul'u işgal altına alan Fransız ve İtalyanlar da kısa bir süre içerisinde Müttefikleri gibi bir Yüksek Komiser atayarak teşkilatlanmaya çalıştılar. Fransız Hükûmeti tarafından Amiral Jean François Charles Amet İstanbul'a Yüksek Komiser unvanıyla atandı. İtalyanlar ise Conte Sforza'yı İstanbul Yüksek Komiseri olarak tayin ettiler.²² İstanbul'a yapılan çıkarma kapsamında şehrin farklı bölgelerine dağılan İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri bağlı buldukları komuta kademesinden talimat alıyorlardı. İşin aslı Müttefik kuvvetlerin başkentte müşterek bir işgal yönetimi kurmaları amacıyla önceden alınmış bir karar bulunmuyordu. Bununla beraber İngiliz General Milne ve Fransız General Franchet d'Esperey İstanbul'un yüksek komutasının kendi uhdesinde olduğunu ileri sürüyorlardı. Çok az kuvvetle İstanbul'da temsil edilen

¹⁹ Abdurrahman Bozkurt, "Sykes-Picot Antlaşması ile İşgal Edilmesi Planlanan Düşman (Osmanlı) Topraklarının Yönetimine Dair 30 Eylül 1918 Tarihli Geçici Antlaşma (Modus Vivendi)", *İmparatorluklar Çağına Veda*, Ed. Bülent Bakar, Okan Yeşilot vd., İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019, s. 9-33.

²⁰ İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a 13 Kasım 1918, *Public Record Office, Foreign Office (FO)*, 371/3415, 187555.

²¹ Boğazlar bölgesinden Makedonya'dan itibaren Boğazlar bölgesi, Karadeniz ve kıyılarından sorumlu Karadeniz ordusu 10.798'i İngiliz, 13.000'i Hintli toplam 23.798 kişiden mürekkepti. Bu kuvvetlere işçi ve katırcılardan oluşan 8.401 kişilik amele birliği de eklendiğinde İngiliz birliklerinin mevcudu 32.000'i aşıyordu. Büyük bir bölümü İstanbul civarında olan İngiliz kuvvetlerinin geriye kalanı Selanik, Çanakkale, Batum ve Anadolu demiryoluna konuşlandırılmıştı. Black Sea Army, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/17/black-sea-army> (Erişim: 5 Mart 2022).

²² Sforza'dan Sadrazam'a 17 Kasım 1918, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS)*, 2563/8, lef 16.

İtalyanlar bu tartışmaya girmezken sorunun iki komutanın şahsi çekişmesinden kaynaklanmadığı İngiliz Hükûmeti ile Fransız Hükûmeti arasında İstanbul'un askerî yönetimi konusunda gizi bir rekabet yaşandığı aşikârdı.²³

Gerek barış antlaşmasına kadar geçecek Mütareke sürecinde, gerekse sonrasında İstanbul'da yaşanacak güç mücadelesinde İngiliz ve Fransızların ön plana çıkacakları açıktı. İtalyanlar ise İstanbul'da bu iki devlet arasında denge sağlayacak bir güç olarak kalmayı ve böylelikle Türkiye'ye yönelik hedeflerine ulaşmayı tasarlıyorlardı. İngiliz ve Fransızlar ile çok az sayıda kuvvetle Boğazlar bölgesine gelen İtalyanlar ilk etapta İstanbul'a gönderdikleri Yüksek Komiserler ve Komutanlar aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti'nden hem müşterek hem de ayrı ayrı taleplerde bulundular. Ancak bu yöntemin aralarında sorunlara yol açabileceği düşüncesiyle Müttefikler, müşterek bir işgal yönetimi kurarak Osmanlı Hükûmeti ile temasa geçmeyi kararlaştırdılar. Müttefikler arasındaki dengeler İstanbul'da kurulan işgal yönetiminin ağırlıklı bir biçimde İngiliz ve Fransızlardan kısmen de İtalyanlardan oluşmasını sağladı. Mütarekenin ardından İngiltere, Fransa ve İtalya dışındaki müttefik devletlere mensup savaş ve ticaret gemileri Boğazlardan serbest bir şekilde geçmekle birlikte bahsi geçen üç devlet dışında kalanlar İstanbul işgal yönetimi karar mekanizması içerisinde temsil edilmediler. Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan Yüksek Komiserleri ile Sevr Antlaşması'nın ardından İstanbul'a gelen Japonya temsilcisi İstanbul işgal yönetimine katılma teşebbüsünde bulunsa da buna izin verilmedi. İstanbul işgal yönetimi askerî bir hüviyete sahip olmakla birlikte sivil meselelerle de ilgilenecek şekilde teşkilatlandırıldı. İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinden oluşan Yüksek Komiserler Konseyi ve yine aynı devletlerin komutanlarından meydana gelen Generaller Konseyi alt müesseseler teşkil etmek suretiyle koordinasyon içerisinde işgal dönemine mahsus bir yönetim teşkilatı kurmaya çalıştı. Paris'teki Yüksek Konsey'in ve üç Müttefik Hükûmetin talimatları doğrultusunda icrai faaliyetlerini yürüten İstanbul işgal yönetimi, önceden hazırlanan bir plan ve program doğrultusunda kurulmamış olsa da yaklaşık beş yıllık süreç içerisinde Müttefik devletlerin Türkiye'ye yönelik politikaları ekseninde teşkilatlandı.²⁴

Prensipte uzlaşmaya varan Müttefik Yüksek Komiser ve generalleri ilk dönemlerde aralarında koordinasyon sağlayamadıklarından, eşgüdümlü hareket edemiyor ve İstanbul'da birbirinden farklı işgal uygulamaları gerçekleştiriyorlardı. Bu durum ciddi sorunlara yol açabileceğinden bahsi geçen üç Hükûmetten gönderilen talimatla İstanbul'daki Yüksek Komiser ve askerî yetkililerin eş güdümlü bir şekilde faaliyette bulunacakları bir işgal yönetimi kurulması için harekete geçildi. Sazanof'un 1915 yılında

²³ İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 26 Kasım 1918, Further Correspondence Respecting Eastern Affairs (F.C.R.E.A), Part I, 1918, Ek 10, No.39, FO, 406/40; İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 31 Aralık 1921, FO, 371/6482, E 64.

²⁴ İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a 13 Kasım 1918, FO, 371/3415, 187555; Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*, s. 83-90.

İstanbul'da Rusya, İngiltere ve Fransa'nın temsil edileceği müşterek bir yönetim kurulmasına dair önerisine benzer şekilde Mütareke sürecine mahsus Müttefikler arası bir işgal yönetimi kurma arayışına girildi. Şu farkla ki, savaştan çekilen Rusya yerine İtalyan temsilcinin yer alacağı Müttefikler arası işgal yönetiminde ilgili devletlerin İstanbul'daki temsilcileri (Yüksek Komisyon üyeleri ve üst düzey askerî yetkilileri) yer alacaktı. Bu bağlamda İstanbul işgal yönetiminin karar alma ve yürütme organı olan Yüksek Komiserler Konseyi ilk toplantısını 28 Kasım 1918 tarihinde Fransız Büyükelçiliği binasında gerçekleştirdi.

Toplantıya ev sahipliği yapması vesilesiyle Fransız Yüksek Komiseri Amet'in başkanlığında, İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, İtalyan Yüksek Komiseri Sforza ile İngiliz Yüksek Komisyonu siyasi şubeden Hohler, General Deedes ve Fransız Debrieres'in katıldığı ilk Yüksek Komiserler Konseyi toplantısında yalnızca Mütareke hükümlerinin tatbikatı gündeme alındı ve müzakere edildi. Bu toplantıda öncelikle Mütarekenin 4. maddesi kapsamında İtilaf ve Ermeni tutukluların tespiti ve serbest bırakılması amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne nota verilmesi kararlaştırıldı. Bahsi geçen nota ile Osmanlı Hükûmeti'nin gerekli yerlere talimat göndermesi ve Mütarekenin ilgili hükmünün tatbiki istenecekti. Diğer bir gündem maddesi Osmanlı ordusunun terhis ile ilgili idi. Osmanlı ordusunun terhisinin 1918 yılı Aralık ayı içerisinde tamamlanmasını hedefleyen Yüksek Komiserler Konseyi, Mütarekenin ihlâli hâlinde stratejik öneme sahip mıntıkların işgalini öngören 7. maddenin nasıl hayata geçirileceğini tartıştı ve bu konuda Osmanlı Hariciye Nazırı'na açıklama yapma kararı aldı. Buna göre Osmanlı Hariciye Nazırı'na General Wilson'un işgal kuvvetleri komutanı olarak gerekli tedbirleri alacağı açıklanacak ve böylelikle üstü kapalı bir tehditte bulunulacaktı.

Yüksek Komiserler Konseyi, Toros tünellerinin Müttefik kuvvetler tarafından işgali ve Osmanlı demiryollarının kontrolü konusunda da bir an önce harekete geçmek istiyordu. Bu maksatla Osmanlı demiryollarında görevli İttifak devletleri vatandaşlarının ülkelerine iade edilmeleri hususunda Osmanlı Hükûmeti'nin devreye girmesi bekleniyordu. Akabinde Osmanlı demiryolları tamamen Müttefiklerin kontrolü altına alınacaktı. Yüksek Komiserler Konseyi, ilk toplantıda İran'daki Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi ile ilgili maddeyi ileride görüşmek üzere ertelerken daha çok Alman ve Avusturya vatandaşlarının ülkelerine iadeleri ile ilgili hükümlere odaklandı. Söz konusu hükümlerin takibi ve denetimi amacıyla İngiliz Kumandan Heatcoth Smith, Fransız Albay Debrieres ve İtalyan kumandan Arlotta'dan müteşekkil bir komisyon oluşturuldu. Buraya kadar ele alınan gündem maddeleri tartışmaya açık olsa da Mütarekenin tatbikatını ilgilendirdiğinden olağan karşılanabilir.

Ancak son olarak Yüksek Komiserler Konseyi, Mütarekenin "kendiliğinden (ipso facto) taraflar arasında savaşı nihayete erdirdiği gerçeğinden! hareketle" Osmanlı Hükûmeti'nden savaş döneminde artırılan vergi oranlarının savaş öncesi oranlara çekilmesi ve Müttefik vatandaşlarının mağduriyetinin giderilmesini isteme kararı aldı. Hukuken Kapitülasyonların ilgası sonrasında yapılan vergi düzenlemesinin

değiştirilmesini gerektiren böyle bir talep Mütareke ile değil ancak barış antlaşmasında kararlaştırılması ve onaylanması hâlinde gündeme gelebilirdi. Ancak Yüksek Komiserler oldu-bittiye getirerek ve baskı yaparak Osmanlı Hükûmeti'nin vergi ile ilgili düzenlemeyi değiştirmesini bekliyorlardı. İtalyan Yüksek Komiseri Sforza aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti'ne iletilecek bu karar bundan sonraki süreçte Yüksek Komiserler Konseyi'nin yalnızca Mütareke hükümlerinin tatbikatı ile yetinmeyeceğini gösteriyordu.²⁵

Mütarekenin bazı maddelerinin tatbikine ilişkin ilk toplantının ardından İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri bundan sonraki süreçte periyodik toplantılar düzenleyerek Mütarekenin tatbikatı başta İstanbul olmak üzere Türkiye'de siyaset, ordu, iktisat, maliye ve idareyi ilgilendiren konular hakkında kararlar alarak bunları mümkün mertebe Osmanlı Hükûmeti aracılığıyla uygulamaya çalışacaklardı. Osmanlı Hükûmeti'nin ya da makamlarının işgal yönetiminin, Mütarekeye, devletler arası hukuka, Osmanlı Anayasa (Kânûn-ı Esâsî)'sına ve yasalarına aykırı taleplerini uygulama noktasında isteksiz davranması durumunda ise baskı, tehdit ya da şantajla müracaat edilecek, bu da etkili olmazsa doğrudan müttefik kuvvetler devreye girecekti.

Mütarekenin ardından Lordlar Kamarası'nda Ermenilerin himayesi konusunda yöneltilen bir soru vesilesiyle Curzon tarafından yapılan açıklama baskının ne kadar bilinçli, sistematik, planlı ve programlı yürütüldüğünü gözler önüne sermekteydi. Yaptığı açıklamada Curzon, Türkiye ile savaşın sonuçlanmamasının ve henüz bir barış antlaşması imzalanmamasının başkentte sürekli bir baskı uygulamalarına izin verdiğini açıkça ifade etmekteydi. Curzon'un "Mezopotamya'da General Marshall, Filistin'de General Allenby, Karadeniz ve Kafkaslarda General Milne ile İstanbul'da Yüksek Komiserimiz arasındaki yazışmaları görseydiniz, onların ne kadar çok şey yaptığını anlardınız" şeklindeki sözleri²⁶ dayatılacak barış antlaşmasının imzalanması ve uygulanabilmesi amacıyla Türkiye ve çevresinde gerekli zeminin kurulmak istendiğinin göstergesiydi. Yüksek Komiserler Konseyi ilk toplantısında I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti tarafından kaldırılan kapitülasyonlar kapsamında artırılan gümrük vergilerinin eski seviyelerine düşürülmesi konusunda alınan karar ve bu konuda yapılacak teşebbüsler bundan sonra yaşanacakların habercisi idi.

Mütarekeden kısa bir süre sonra İngiliz Hükûmeti, Sevr Antlaşması'nı ve taraflar arasındaki ilişkilerin normale dönmesini beklemeden Türkiye ile ticaretin yeniden başlamasına izin verdi. Bundan böyle İngiliz Hükûmeti'nin verdiği genel ruhsatla ticaret yapmak isteyen şirketler İngiliz Savaş Bakanlığı ve Ticaret Departmanı'ndan gerekli ihracat izinleri almak şartıyla Türkiye ile ihracat yapabileceklerdi. Hatta İstanbul'daki İngiliz yetkililerin önerileri doğrultusunda İngiliz Hükûmeti'nin, Türkiye ile ticari faaliyet yürütmek amacıyla talepte bulunan bazı şirketlere, -genel ruhsat için yaptıkları

²⁵ 28 Kasım 1918 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, FO, 371/3416, 210546.

²⁶ Asiatic Provinces Of Ottoman Empire., 20 Şubat 1919, <https://Api.Parliament.Uk/Historic-Hansard/Sittings/1919/Feb/20> (Erişim: 14 Aralık 2022)

müracaat henüz neticelenmemiş iken- özel ticaret yetkisi verdiği açıklandı.²⁷ Bundan böyle Müttefiklerin, Osmanlı Hükûmeti ve makamlarının izni ya da onayını beklemeden idari kararlar alacakları ve hayata geçirecekleri anlaşılıyordu.

İstanbul'da işgal yönetiminin âdeta yasama ve yürütme aygıtı gibi çalışan Müttefik Yüksek Komiserler Konseyi Musul, İskenderun, Bakü ve Batum haricinde kalan topraklarda Osmanlı idaresini ortadan kaldırmayarak Hükûmet, ordu ya da resmî kurumlar ve ihtiyaç hâlinde Padişah üzerinde baskı yaratmak suretiyle aldığı kararları hayata geçirmeye çalıştı. Müttefikler arası Yüksek Komiserler Konseyi, aldığı kararları, fiili işgal döneminde Padişah'tan öte ülkede hâlen resmî yürütme organı pozisyonunda bulunan Osmanlı Hükûmeti aracılığıyla uygulamayı tercih etti. Resmî işgal sürecinde Yüksek Komiserler Konseyi'nin müdahaleleri artmakla birlikte işlemlerin Osmanlı Hükûmetleri eliyle uygulanması için çaba harcandı. İşgal yönetiminin talimat niteliğindeki taleplerinin Osmanlı Hükûmetleri tarafından uygulanmayarak sürüncemede bırakıldığı durumlarda Yüksek Komiserler Konseyi, Padişah'a telkin ve tavsiyelerde bulunarak amacını gerçekleştirmeye çalıştı. Yüksek Komiserler yeri geldiğinde Padişah'ı, Osmanlı Hükûmetlerini ve resmî kurumları açıktan baskı altına almaktan, tehdit etmekten ve hatta onlara karşı güç kullanmaktan geri durmadı.

3. Müttefik Kuvvetlerin İhtiyaçlarını Karşılama Yönelik Talepler

Çanakkale Boğazı'ndan geçen Müttefik donanması ile eşzamanlı olarak Doğu Trakya üzerinden ilerleyen Müttefik kuvvetler Mondros Mütarekesi hükümlerini tatbik edeceklerini beyan etmek suretiyle İstanbul'a ulaşmışlardı. Bu beyandan dolayı İstanbul'a girmelerine izin verilen Müttefik kuvvetler şehre ulaşmadan önce konaklama ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne müracaatta bulundular. Mondros Mütarekesi ülke ihtiyaçları temin edildikten sonra geriye kalan kömür, yakıt ve donanma malzemelerinin bedelleri ödenmek koşuluyla İtilaf kuvvetleri tarafından satın alınmasına olanak sağlıyordu. Bununla beraber Türkiye'ye gelecek Müttefik kuvvetler, ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve menfaatlerinin korunabilmesi amacıyla İaşe Nezareti'nde bir temsilcisi bulundurabilme hakkına sahiplerdi. Osmanlı Hükûmeti, mevcut kaynaklarla ilgili bilgileri İaşe Nezareti'nde görevlendirilecek müttefik temsilciyle paylaşmak zorundaydı. İstanbul işgal yönetimi bununla yetinmeyerek Müttefik kuvvetlerin ve hatta başkentteki vatandaşlarının iaşelerinin karşılanabilmesi amacıyla Müttefikler arası İaşe Komisyonu'nu kömür tedariki için Müttefikler arası Kömür Komisyonu'nu kurdu.²⁸ Bahsi geçen komisyonlar Mütarekedeki hükme aykırı davranarak ülke ihtiyaçlarının karşılanmasını beklemeden öncelikle kendi iaşe ve kömür gereksinimlerinin tedarik edilmesini Osmanlı Hükûmeti'nden istediler. Baskı altındaki

²⁷ Trade With Turkey., 17, Şubat 1919, <https://Api.Parliament.Uk/Historic-Hansard/Commons/1919/Feb/17/Trade-With-Turkey> (Erişim: 14 Aralık 2022)

²⁸ Fransızların Zonguldak'ı işgali hakkında 31 Mart 1335 (1919), BOA, *Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Evrakı (BOA,DH.İUM)*, E50/21; 29 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, FO, 371/4155, 88771; 5 Mart 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, FO, 371/5163, E 2144.

Osmanlı Hükûmetleri başkentin ihtiyacından önce Müttefiklerin gereksinimlerini karşılamaya öncelik tanıdığı hâlde bunların bedellerini tahsil etme noktasında sorunlarla karşılaştı. Müttefik kuvvetler iâşe ve kömür karşılığında ödemeleri gereken ücretleri işgal masrafları kapsamında Osmanlı Hükûmeti'nden talep edecekleri meblağa ya da tazminata mahsuben borç olarak kaydettiklerini açıkladılar. Başlangıçta ihtiyaçlarının Osmanlı Hükûmeti tarafından karşılanmasını bekleyen Müttefikler arası İaşe ve Kömür Komisyonları ilerleyen süreçte doğrudan duruma el koyarak kendi kuvvetlerinin ve başkentin iâşesinin ya da kömür ihtiyacının karşılanması ile ilgilendi. İthalat ve ihracatla ilgili düzenlemeler yapan vergi oranlarını belirleyen ve temel tüketim maddelerinin tedariki noktasında kararlar alarak bunları hayata geçiren Müttefikler arası İaşe ve Kömür Komisyonları bu alanda yetkiyi Osmanlı Hükûmeti'nden aldılar. Kaliteli ve ucuz ürünlerle Müttefik kuvvetlerin ve başkentin iâşe ihtiyacını karşılamaya çalışacağını açıklayan Müttefikler arası İaşe Komisyonu, satış barakaları ve numune bakkallar gibi tanzim satış merkezleri oluşturmak suretiyle iktisadi sorunlara çözüm bulmaya çalıştı. Bahsi geçen her iki komisyon iâşe ve kömür tedariki konusunda aldıkları kararlara muhalefette bulunanları da Müttefik zabıtası tarafından yapılan denetimlerle tespit etti ve cezalandırdı.²⁹

Tevfik Paşa Hükûmeti, yaşanan sıkıntılara rağmen Müttefik kuvvetlerin iâşe ihtiyaçları ile birlikte konaklama taleplerini de karşılamaya çalıştı. Ancak Müttefiklerin konaklama, levazım ve iâşeye yönelik taleplerinin ardı arkası kesilmedi. İlk dönemlerde nezaketi elden bırakmayarak usule uygun bir şekilde talepte bulunan Müttefik temsilciler bir süre sonra bahsi geçen ihtiyaçlarının ivedilikle karşılanmasını istediler. Bundan başka Müttefikler, Mütarekeyi uygulama gerekçesiyle sahillerde yer alan ve geniş konaklama imkânlarına sahip iskele ve rıhtımlarla buralarda yer alan muhtelif bina ve depoların derhal kendilerine teslimini talep ettiler. İlerleyen süreçte Müttefik temsilciler özel, resmî ayrımı yapmaksızın gözlerine kestirdikleri bina ve mekânların tahliyesini ve kendileri için tahsis edilmesini istemeye başladılar. İşgal altına alınan binalar arasında kışla, sinema, fabrika, otel, okul, hastane, özel hane ve işyerleri bulunuyordu. El konulan ya da konulmak istenen bazı işyeri ya da haneler ise Osmanlı Devleti'nde görevden ayrılmış ya da hâli hazırda vazifesini sürdüren asker ve mülki yetkililere aitti³⁰. Mülkiyet hakkını çığneyen bu talepler genel itibarıyla Müslüman Osmanlı vatandaşlarının mağduriyetine yol açtığından Hükûmet daha da zor durumda kalıyordu.

²⁹ Müttefiklerarası İaşe Temsilciler Komisyonu'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ocak 1919, FO, 371/4178, 1945; E.C Whittall'den İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 21 Aralık 1918, FO, 371/4178, 1945, 3403; Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 11; Arzu T. Terzi, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Satış Barakalarının Açılması)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 6, (2004), s. 88-89; Arzu T. Terzi, "İstanbul Piyasasında Pahalılığa Karşı Alınan Önlemlerden Biri: Numûne Bakkallar Modeli", *Tarih Dergisi, Prof.Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı*, S. 42, (2006), s. 195-198.

³⁰ Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C. I, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1975, s. 67-68.

Müttefik Yüksek Komiserlerin Hariciye; Müttefik Generallerin ise Harbiye Nezareti aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti'ne ilettiği talepler arasında otomobil ve benzin başta olmak üzere muhtelif araç gereçler ve levazım da bulunuyordu. İletilen taleplerin Mütarekeye ya da Osmanlı mevzuatına uygun olup olmadığı Hükûmet içerisinde istişare edilerek ve kurumlar arası yazışmalar neticesinde kararlaştırılıyor, buna göre bir cevap hazırlanıyordu. Diğer yandan Müttefikler zaman zaman cevap beklerken doğrudan Osmanlı kurumları ile de temasa geçmeye çalışıyor bu durumda memurlar zor durumda kalıyorlardı. Hükûmet hem kendi memurlarına hem de Yüksek Komiserlere gerekli uyarılarda bulursa da fiili talepler ve eylemler kurumların kendi içerisindeki hiyerarşisini ve işleyişini bozmaktaydı.³¹

İstanbul'daki Müttefik kuvvetlerin sayısının her geçen gün artması, savaş sırasında şehirden uzaklaştırıldığını ya da şehri terk etmek zorunda kaldığını ileri süren Rum ve Ermenilerin şehre dönüşü³², işgal altına alınan bölgelerden başkente gerçekleşen göçler ve şehirde sık sık meydana gelen yangınlar iktisadi kaynakları son derece sınırlı Tevfik Paşa Hükûmeti'nin konaklama ve iâşe ile ilgili talepleri karşılayamamasına yol açtı. Uygun bina ya da mekân bulunamadığından İstanbul'a gelen Müslüman muhacirler camilerde konaklamak zorunda kaldılar. Şehre dönen Rum ve Ermenilerin ise Osmanlı Hükûmeti ile İstanbul işgal yönetimine müracaatla daha önceden kendilerine ait olduğunu ileri sürdükleri bina, arazi, arsa, tarla ya da mekânlara yönelik taleplerde bulunmaları ve bahsi geçen talepleri incelemek için kurulan Müttefikler arası komisyonların takdir yetkisini gayrimüslimlerden yana kullanmaları şehirde konaklama sorununu daha da karmaşık hâle getirdi. Bütün bunlara ilaveten Müttefik kuvvetlerin konaklama karşılığında ödemeleri gereken bedeli, ileride yapılacak barış antlaşmasında Osmanlı Devleti'nden alınması planlanan işgal masraflarına mahsup edilmek üzere borç kaydetmeleri Osmanlı Hükûmetlerini daha da zor durumda bırakıyordu.³³

İşgal yönetimi sadece Osmanlı Hükûmeti'ne değil mülkî ve askerî yetkililere başvurarak hedef seçtikleri bina ya da mekânların tahliye ile kendilerine teslimini istiyordu. Osmanlı makamlarına başvurmaksızın Müttefik temsilcilerin doğrudan bina sahibine ya da o an orada ikamet etmekte olan şahıslara tahliye konusunda baskı yaptıkları da görülüyordu. Bununla birlikte ele geçirilmek istenen bina ya da mekânları paylaşma noktasında Müttefik kuvvetler kendi aralarında zaman zaman anlaşmazlık yaşıyorlardı. İşgal yönetimi tarafından askerî amaçlarla el konulmak istenen bina ve malzemenin tespiti ve bunların hangi amaçla kullanılacağıнын belirlenebilmesi maksadıyla birer İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciden oluşan Müttefikler arası Talep Kayıt Komisyonu kuruldu.³⁴

³¹ Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*, s. 84-90.

³² İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Ocak 1920, *FO*, 371/5087, E 703.

³³ Criss, *İşgal Altında*, s. 117.

³⁴ William Wheelock Peet, "Kent Yönetimi", *İstanbul 1920*, Ed. Charles Richard Johnson, M.A., Çev. Sönmez Taner, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 106; İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan 14

Talep Kayıt Komisyonu'nun kararlarına ihtiyaç duymaksızın Müttefik kuvvetlerin kendi inisiyatifleri ile Osmanlı vatandaşlarına ait mal ya da mülkü müsadere ettiklerine de sıkça rastlanıyordu³⁵. Damat Ferit Paşa'dan Ali Rıza Paşa'ya kadar bütün Osmanlı Hükûmetleri keyfi müsadere kararlarına karşı itirazda bulundular.³⁶ Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde Yüksek Komiserlere sunulan en azından müsadere edilen binaların kira bedellerinin ödenmesine ve hususi binalara yönelik işgallere son verilmesine yönelik öneri de dikkate alınmadı.³⁷

İşgal yönetimi Osmanlı Devleti ve vatandaşlarına hiçbir şekilde ödeme yapılmayacağını açıklamakla birlikte kendileri ile iş birliği yapmakta olup bina ya da malzemeleri müsaade edilen Ermeni ve Rumlarla farklı muamelede bulunuyordu. Söz konusu işbirlikçi Rum ve Ermenilerle, Müttefik ve tarafsız devlet vatandaşlarının mülkleri için yapılan sözleşmelerden hazırlanıyor ve bu bağlamda kira bedellerinin ileride Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edileceği ve kendilerine ödeme yapılacağı ileri sürülüyordu.³⁸

İşgal yönetiminin konaklama ihtiyacının karşılanması konusundaki notalarına Osmanlı Hükûmeti yalnızca karşı notalarla mukabelede bulunabiliyordu. Yüksek Komiserlere sunulan notaların dikkate alınmadığını gören Osmanlı Hükûmeti, 1920 yılı başlarında Paris Barış Konferansı'na müracaatta bulundu fakat sonuç değişmedi.³⁹ İstanbul'un resmen işgalinden sonra Müttefikler tarafından müsadere edilen binaların sayısı daha da arttı. Bu kapsamda Müslüman muhacirler dahi sığındıkları bina ya da mekânlardan çıkarıldılar ve buralara işgal kuvvetleri yerleştirildi. Üstelik artık komisyon kararına, resmî ya da hususi müracaata ihtiyaç duyulmaksızın yalnızca gazete ilanlarıyla binaların tahliyesi ve teslimi isteniyordu.⁴⁰ Konaklanan mekânlarla birlikte Müttefiklerin ihtiyaçlarını gerekçe göstererek el koydukları iâşe ve levazım maddelerini satarak gelir elde etmeye yönelik teşebbüsleri de Osmanlı Hükûmeti'nde huzursuzluk yaratmaktaydı.⁴¹

Mayıs 1920, Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 6 Mart ve 15 Mayıs 1336 (1920), *BOA,DH.İUM*, 20-23/14-41, lef 7-8, 13.

³⁵ Mevkî Kumandanı Miralay Rusel'den Hariciye Nezâreti'ne 17 Mart 1921, *BOA,DH.İUM*, 20-27/14-65; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden 15 Aralık 1919 tarihinde Uygulanması istenen kararlar, *BOA,HR.SYS*, 2714/18; Karadeniz Ordusu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezâreti'ne gelen tezkireler ile tahliye edileceği bildirilen binalar ait liste, Konaklar Müfettiş-i Umûmisi'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 26 Şubat ve 1337 (1921) ve 28 Mayıs 1338 (1922), Fransız Kumandanı'ndan Osmanlı Harbiye Nezâreti'ne 22 Nisan 1921, *BOA,DH.İUM*, E123/34, lef 3-5, 9, 11, 15, 18, 19, 21, 25-30, 34-94.

³⁶ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Ağustos 1919, *FO*, 371/4235, 124435; 23 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4156, 149602.

³⁷ 19 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919), *BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)*, 217/65.

³⁸ Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 31 Ekim 1919, *FO*, 371/4235, 154448.

³⁹ 8 Kânûn-ı Sâni 1336 (Ocak 1920), *BOA,MV*, 217/65.

⁴⁰ Bilge Ar, "İşgal Altındaki İstanbul'da Kentsel ve Mimari Ortam", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2006, s. 51-52.

⁴¹ 23 Ocak 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4156, 177920; 13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/5162, E 1360.

Talep Kayıt Komisyonu'nun ya da Müttefik temsilcilerin el koyma kararları Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi ve TBMM'nin şehirde idareyi fiilen devralması ile sona erdi. Müsadere edilen bina ve malzemelerin resmen iadesi için ise Lozan Antlaşması ve Müttefik kuvvetlerin ülkeyi tahliyesi beklenecekti. Lozan Antlaşması'nın Türkiye tarafından onaylanmasının ardından Müttefikler İstanbul'u tahliye edeceklerinden el konulan bina ve malzemelerin de iadesi gerekiyordu. Nitekim 1 Ekim 1923 tarihinde Müttefik Generaller Harington, Mombelli ve Charpy ile TBMM temsilcisi Selâhattin Âdil Paşa arasında müttefik kuvvetler tarafından müsadere edilen mal ve mülkün teslim alındığına dair bir mukavele imzalandı.⁴² Her ne kadar ertesi gün Selâhattin Âdil Paşa, Harington'a bir mektup yazarak işgal sürecinde müsadere edilen mal ve mülklerin yalnızca kendileri tarafından teslim alındığını, uluslararası teamüllere göre ise haklarının saklı olduğunu bildirirse de⁴³ Lozan Antlaşması'nda taraflar I. Dünya Savaşı ve sonrasında aldıkları tedbirlerden kaynaklı hak taleplerinden karşılıklı olarak vazgeçtiklerinden bu mesele de kapandı.

4. Muhtelit (Karma) Mütareke Komisyonu

Mondros Mütarekesi hükümleri gereği İtilaf kuvvetlerinin yalnızca uluslararası ticarete açılmak koşuluyla Boğazlardaki tahkimatları, Bakü, Batum, Kafkas demiryolu hattını doğrudan işgal etme hakları vardı. Bunlara ilaveten Elviye-yi Selse'nin yapılacak tahkikattan sonra gerekli görülmesi hâlinde İtilaf kuvvetleri tarafından işgali öngörülüyordu. Mütarekenin 7. maddesi güvenliklerine yönelik bir tehdit durumunda İtilaf devletlerinin stratejik öneme sahip bir mıntıka işgal edebilmelerini öngörüyordu. Ayrıca Mütarekenin 24. maddesi, orijinal metinde "Ermeni vilayetleri" şeklinde nitelendirilen, Türkçe çeviride ise Vilayet-i Sitte (altı vilayet) olarak adlandırılan bölgede asayişsizlik yaşandığı takdirde İtilaf devletlerinin işgallerine izin veriyordu. Bunlar dışında İtilaf devletlerinin Osmanlı demiryolları, resmî yazışmalar hariç haberleşme sistemi ve Toros tünellerini kontrol altında tutma yetkileri bulunuyordu. Asayiş ve sınır güvenliğini sağlayacak kuvvetler dışında Osmanlı ordusunun terhis, cephane ile savaş gemilerinin İtilaf kuvvetlerinin gözetimi altında tutulması da Mütareke ile teminat altına alınmıştı. İtilaf vatandaşları ile Ermeni tutukluların serbest bırakılması, İttifak devletleri ile münasebetlerin kesilmesi ve vatandaşlarının sınır dışına çıkarılması da Mütareke hükümleri arasındaydı. Mondros Mütarekesi'nin ardından Musul, İskenderun, Çanakkale Boğazı ve Trakya hududundan ilerleyerek başkent dâhil olmak üzere Osmanlı topraklarını fiilen işgal altına alan İtilaf kuvvetleri, Mütareke hükümlerini istedikleri şekilde yorumlayarak uygulamaya başladılar.

⁴² Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 7 Ağustos 1923, *FO*, 371/9164, E 9814; Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerinde İşgal Gücünün Türkiye'deki Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu", *Bellekten*, C. XLII, S. 165, (1978), s. 114.

⁴³ Selâhattin Âdil Paşa'dan Harington'a 2 Ekim 1923, *FO*, 371/9174, E 10367.

Mütarekenin ilk günlerinde İtilaf kuvvetlerinin Mütarekede belirtilmediği hâlde Musul ve İskenderun'daki Osmanlı idaresine son vermeleri ve Güney Kafkasya'dan Elviye-yi Selase'ye çekilen Osmanlı kuvvetleri üzerinde baskı kurmaları daha sonra yaşanacak hukuk dışı uygulamaların ilk emareleriydi. Bu emarelerle birlikte İtilaf devletlerinin baskısı ile karşı karşıya kalan ve iç siyasi hesaplaşmalardan dolayı yıpranan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin yerini Tevfik Paşa Hükûmeti almıştı. Tevfik Paşa Hükûmeti devr-i sabık yaratarak geçmişte yaşananların sorumlularından hesap sorma arayışına girmesine rağmen İtilaf devletlerinin baskıları durmaksızın artarak sürme eğilimindeydi. Harbiye Nezâreti başta olmak üzere Osmanlı kurumları İtilaf kuvvetlerinin Mütareke hükümlerini aşan talep ve eylemleri karşısında zor durumda kalıyor ve Hükûmetten talimat istiyorlardı. Ne yazık ki, Hükûmetin de bu konuda hareket alanı son derece sınırlıydı. Bu nedenle Harbiye Nezâreti alt makamlarına, Müttefik temsilcilerin Mütareke ile bağdaşmayan, hukuk dışı taleplerin karşılıklı anlayış ve mutabakatla çözülmesine yönelik talimatlar vermek zorunda kalıyordu. Fakat İtilaf kuvvetlerinin dayatmalarla istediklerini elde etmeye çalışmalarıyla süreç tıkanıyor sorunlar yaşanıyordu. Taleplerinin Osmanlı Hükûmeti tarafından yerine getirilmeyeceğini ya da sürüncemede bırakılacağını düşünen Müttefik temsilcileri doğrudan Osmanlı kurumlarını muhatap alarak ve onlara baskı uygulayarak hedefe ulaşmayı tercih ediyorlardı. Tevfik Paşa Hükûmeti'nin, doğrudan Osmanlı makamlarının değil Hariciye Nezâreti aracılığıyla kendilerinin muhatap alınması gerektiğine yönelik uyarılarını ise işgal yönetimi dikkate almamaktaydı.⁴⁴

Mütarekeye aykırı uygulama ve taleplerle karşı karşıya kalan Tevfik Paşa Hükûmeti, Müttefik temsilcilere durumu izah etmeye çalışsa da ısrarlar karşısında protestoda bulunmaktan öteye gidemiyordu. Bu süreçte talepleri yerine getirilmeyen, ötelenen veya sürüncemede bırakılan Müttefikler, Osmanlı Hükûmeti'ne nota üstüne nota gönderiyor, bazen de güç kullanarak hedeflerine ulaşıyorlardı. Taraflar arasında gerilimin tırmanmasına, çatışma çıkmasına ve dolayısıyla Mondros Mütarekesi'nin bozulmasına sebebiyet verebilecek bu durumun bertaraf edilmesi amacıyla Tevfik Paşa Hükûmeti, Muhtelit (Karma) Mütareke Komisyonu'nu kurmaya karar verdi. Hükûmet tarafından belirlenen görev tanımı doğrultusunda Osmanlı, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden meydana gelecek olan Muhtelit Mütareke Komisyonu, Mütarekenin uygulanması esnasında yaşanabilecek anlaşmazlıkları ya da sorunları inceleyerek çözüme kavuşturmakla mükellefti. Bu çerçevede Muhtelit Mütareke Komisyonu, bir taraftan Müttefik devlet temsilcilerinin talep ve uygulamalarının diğer taraftan Osmanlı makamlarının tutumunun Mütarekeye uygun olup olmadığını inceleyecek ve buna göre kararını verecekti. Tevfik Paşa Hükûmeti, Muhtelit Mütareke Komisyonu aracılığıyla İtilaf devletleri temsilcilerinin Mütarekeye aykırı talep ve uygulamalarını, onları da sürece dâhil ederek durdurmayı hedefliyordu. Bu sayede Tevfik Paşa Hükûmeti, üzerindeki baskı azaltmayı ve Mütareke ortamını bozmadan sulh antlaşmasını

⁴⁴ Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*, s. 85-86.

imzalamayı hedeflemekteydi.⁴⁵ Fakat güç ile istediklerini elde etmeye alışan Müttefik kuvvetler bu prosedürü takip etmeyecek ve yine kendi bildikleri yöntemleri kullanacaklardı.

Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'in başkanlığında bir heyetin Osmanlı Devleti'ni temsil ettiği Muhtelit Mütareke Komisyonu'na⁴⁶ Müttefik temsilcilerin de katılmaları ve sürece dâhil edilmeleriyle sorunun çözülmesi bekleniyordu.⁴⁷ Tevfik Paşa Hükûmeti'nin önerileri doğrultusunda İngiliz General Wyndham Deedes, Fransız Albay Desbrières ve İtalyan Binbaşı M. Arlotta'nın Muhtelit Mütareke Komisyonu'na atanması ümitleri artırmıştı. Çünkü Mütarekenin ilk günlerinde İttifak devletlerine mensup vatandaşların memleketlerine iadeleri, Osmanlı ordusunun terhisi, cephanenin teslimi, ülkeye dönmek isteyen vatandaşların durumu ile ilgili konularda Müttefik temsilciler hukuk dışı taleplerde bulunuyor ve Hükûmet ile Yüksek Komiserler arasında tabii olarak muhtelif anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Dolayısıyla ilerleyen süreçte İstanbul işgal yönetimi, Mütareke ile yakından uzaktan ilgisi bulunmayan hukuk dışı karar ve uygulamalara imza attığından Muhtelit Mütareke Komisyonu'na fazlasıyla ihtiyaç duyuldu. Ancak Yüksek Komiserler, bahsi geçen Muhtelit Mütareke Komisyonu'ndan önce önemli meseleleri kendi aralarında görüşüyor ve fikir birliği sağladıktan sonra bu komisyonun prosedürü yerine getirmesini sağlıyorlardı. Söz gelimi İstanbul işgal yönetimi, şehre gelmek ve şehirden ayrılmak isteyenlerin isimlerinin kendilerine bildirilmesini istiyor, pasaport/vize işlemlerini doğrudan kendileri üstleniyor yalnızca yazışmaları ve işlemleri Muhtelit Mütareke Komisyonu aracılığıyla gerçekleştiriyorlardı. Başkentte kontrolü ele geçiren İstanbul işgal yönetimi, Mütarekenin tutukluların tahliyesini ön gören hükmünü neredeyse bütün gayri Müslimleri kapsayacak şekilde ve suç ayrımı gözetilmeksizin uyguladı. Bununla beraber matbuat ve haberleşmeye sansür uygulayan İstanbul işgal yönetimi tarafından alınan hukuk dışı kararlar ve Mütarekeye aykırı uygulamalar Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun devreye girmesini gerektiriyordu. Ancak ne yazık ki, üç müttefik temsilcinin çoğunluğa sahip olduğu Muhtelit Mütareke Komisyonu, Osmanlı temsilcilerinin itirazlarına rağmen Müttefiklerin hukuk dışı karar ve uygulamalarına karşı tedbirler alamadı. Bu şekilde İstanbul İşgal yönetiminin bir aygıtına dönüşen ve işlevini yitiren Muhtelit Mütareke Komisyonu sonraki dönemde Mütarekeye aykırı uygulamaların görüşüldüğü bir kuruluştan öte şehre gelen gidenlere vize veren bir daireye dönüştü.⁴⁸

⁴⁵ Sadaret'ten Harbiye Nazırı'na 18 Teşrîn-i Sâni 1334 (Kasım 1918), *BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)*, 4543/340668; Galip Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, s. 62-104; 22 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 88769; 5 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 90537.

⁴⁶ 20 Teşrîn-i Sâni 1334 (Kasım 1918), *BOA, MV*, 213/448; Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler*, s. 22.

⁴⁷ 28 Kasım 1918 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/3416, 210546.

⁴⁸ 17 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/7934, E 3548; Mütareke Komisyonu'nun 27 Ekim, 3, 10, 17, 24 Kasım 1919 tarihli toplantı tutanakları, *BOA, HR.SYS*, 2713/11.

5. İşgal Yönetiminin Telkin ve Baskıları Doğrultusunda Askerî ve Mülki Yetkililerin Görevden Alınmaları, Tutuklanmaları, Yargılanmaları ve Malta Adasına Sürülmeleri

Mondros Mütarekesi'ne Osmanlı ordusunun terhisi, Yemen, Hicaz, Asir, Trablusgarp ve İran gibi merkezden uzak kalan kuvvetlerin en yakın İtilaf garnizonuna teslimi, cephanenin ve donanmanın gözetim altında bulundurulması, haberleşme ve ulaşım araç ve gereçlerinin kontrol altında tutulması gibi hükümleri ilave ederek Osmanlı Devleti'nin savunma mekanizmalarını devre dışı bırakmayı hedefleyen Müttefikler, başkentte kontrolü sağladıktan sonraki uygulamalarıyla bu planlarını hayata geçirmeye çalıştılar. Diğer yandan Müttefikler arası İşgal Yönetimi, Osmanlı Hükûmeti ve Padişah'a baskı yapmak suretiyle ülkede haksız işgal ve uygulamalara tepki gösterebilecek asker ve sivil kadroyu sindirmeye çalıştı. Mondros Mütarekesi, asayiş ve sınır güvenliğini sağlayacak Osmanlı kuvvetlerinin ve doğal olarak bunlara ait cephane ve malzemenin elde kalmasına izin veriyordu. Bu hükümler Müttefiklerin, hedeflerindeki Osmanlı ordusunu insan kaynağı, araç ve gereç bakımından sınırlandırmayı ve kendilerine yeniden meydan okuyamayacak derecede zayıflatmayı amaçladıklarını gösteriyordu. Nitekim Mütarekeden sonra Müttefikler arası işgal yönetimi bu minvalde çalışmalar yürüttü. Fakat bununla da yetinmeyen Müttefikler kurdukları baskıyla Osmanlı komutanlarını koşulsuz terhis ve teslimine zorladılar. Buna karşı direnen Osmanlı subayları ise işgal yönetiminin hedefine oturdu.

Merkezle bağlantısı kesilen Osmanlı kuvvetlerinden yalnızca Medine'de bulunan Fahreddin Paşa Mütareke hükümlerine açıkça karşı çıktı. İtilaf devletleri temsilcileri, terhise ve teslimine karşı direnen Fahreddin Paşa'nın görevden alınması amacıyla Osmanlı Hükûmeti ve Padişah nezdinde teşebbüslerde bulundular.⁴⁹ Osmanlı Hükûmeti ise Fahreddin Paşa'nın merkezden gönderilen talimatları dinlemeyerek isyan ettiğini vurgulamaktaydı.⁵⁰ Hakikaten de Fahreddin Paşa, Hükûmetten gönderilen yazışmaları dikkate almamakta, yalnızca Padişah'ın buyruğunu aldığı takdirde teslim olacağını bildirmekteydi.⁵¹ Neticede Padişah'ın talimatıyla Fahreddin Paşa görevinden ayrılarak Mısır merkezli İngiliz kuvvetlerine teslim oldu.⁵² İngilizler bir süre Mısır'da gözetim altında tuttıkları Fahreddin Paşayı Mütarekeye karşı çıktığı için Malta'ya sürdüler.⁵³ Merkez ile bağlantısı kesilen diğer kuvvetlerin terhis ve teslimi konusunda teknik

⁴⁹ Süleyman Beyoğlu, "Ravza-i Mutahhara Müdafii Fahreddin Paşa (1868-1948)", *Tarih ve Medeniyet*, S. 38 (Mayıs 1997), s. 29-32.

⁵⁰ İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ocak 1919, *FO*, 371/4172, 2391.

⁵¹ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 2 Ocak 1919, *FO*, 371/4166, 28 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918), *BOA, MV*, 249/237.

⁵² İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Ocak 1919, *FO*, 371/4172, 12905.

⁵³ Beyoğlu, "Ravza-i Mutahhara", s. 32; *Türk İstiklâl Harbi, C. I*, s. 148; Ali İhsan Sabis, *İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, C.V., İstanbul: Nehir Yayınları, 1993, s. 36-42.

imkânsızlıklardan dolayı sıkıntılar yaşansa da ciddi bir problem ortaya çıkmadı. Ancak Musul, İskenderun ve Güney Kafkasya'dan çekilen Osmanlı komutanları İtilaf kuvvetlerinin baskı ve tehditlerinden dolayı zor durumda kaldılar.

Mütarekenin ardından Kerkük'ün kuzeyinde bulunan İtilaf kuvvetleri Mütareke hükümlerini tatbik etmek maksadıyla Musul'u işgal altına almak istediklerini bildirdiler. 6. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa, bir yandan Musul'un işgalinin Mütarekeye uygun olmadığını ifade ederken diğer yandan ne yapması gerektiği konusunda Hükûmetinden talimat istedi. Ne var ki İngilizler İstanbul'dan gönderilecek talimatı beklemeden 3 Kasım 1918 tarihinde Musul vilayeti sınırlarını aşarak merkeze doğru ilerlediler. İngiliz ordu komutanına Musul'un işgalinin Mütareke ile bağdaşmadığını bildiren Ali İhsan Paşa, Hükûmetinden aldığı talimat nedeniyle ordusunu kuzeye doğru çekmek zorunda kaldı. Ancak bunu da yeterli görmeyen Müttefik temsilciler, ordusunu tamamen terhise yanaşmadığı, silah, cephane ve askerî malzemeyi kendilerine teslim etmediği gerekçesiyle Ali İhsan Paşa'nın azlını istediler.⁵⁴ İtilâf temsilcilerinin baskıları neticesinde İstanbul'a çağrılan Ali İhsan Paşa da İngilizler tarafından tutuklandı ve Malta'ya sürgüne gönderildi.⁵⁵

İstanbul işgal yönetimi, Güney Kafkasya'da kuvvetlerini Elviye-yi Selase hudutlarına çekme talimatı alan 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın da Mütarekenin ordu ve cephanelerin teslimine ilişkin hükümlerini tatbik etmediği gerekçesiyle görevden alınmasını istedi. Hükûmetin talimatı ve göz rahatsızlığı nedeniyle tedavi amacıyla İstanbul'a dönen Yakup Şevki Paşa da tutuklanarak Malta adasına sürüldü.⁵⁶

Mütareke imzalandığı esnada Katma istasyonu çevresinde bulunan ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, İtilâf kuvvetlerinin önce İskenderun'u akabinde Kilikya adı altında güney vilayetlerini işgale yönelik niyetlerini önceden sezerek Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'ni uyarıyordu. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa ordunun Toros eteklerine çekilerek düşmanı durdurabileceğini vurguluyor, önerisi onaylandığı takdirde kendisine talimat verilmesini bekliyordu. Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin "İskenderun için Mütarekeyi bozmaya değmez." şeklindeki net cevabı karşısında Mustafa Kemal Paşa, "yaradılışının buna uymayacağını" belirterek görevden ayrılacağını açıkladı ve yerine bir komutan atanmasını istedi. Yerine komutan atanmasını beklemeden, İskenderun'un işgal altına alındığı 9 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a doğru yola çıkan Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım 1918'da İstanbul'a ulaştı.⁵⁷ İskenderun'da Müttefik komutan veya temsilcilerle doğrudan karşı karşıya gelmeyen Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a ulaştığında şehrin fiilen işgal altına alındığına şahitlik yapmak zorunda kaldı. "Geldikleri gibi giderler." sözünü bu esnada sarf eden Mustafa

⁵⁴ Mezopotamya İtilâf Orduları Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri'ne 30 Aralık 1918, FO, 371/4190, 4725.

⁵⁵ Sabis, *İstiklâl Harbi*, s. 19-21; Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 91-92.

⁵⁶ *Türk İstiklâl Harbi, C. I*, s. 237-247.

⁵⁷ *Türk İstiklâl Harbi, C. I*, s. 79.

Kemal Paşa'nın sicili de bütün Osmanlı subayları gibi işgal yönetimi ve istihbaratı tarafından detaylı bir şekilde araştırıldı. O dönemde herhangi bir hukuki dayanağı olmadığı hâlde İstanbul işgal yönetimi, Osmanlı mülki ve askerî yetkililerinin dört kategori üzerinden savaş suçu işleyip işlemediğini araştırmaktaydı. Bu kapsamda Mütareke hükümlerine karşı çıkanlar, I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf devletleri esir ve vatandaşlarına kötü muamelede bulunanlar, Sevk ve İskân (Tehcir) Kanunu'nun tatbikatı esnasında suiistimali görülenler ve bu bağlamda İttihat Terakki Partisi teşkilatı içerisinde yer alıp sorumluluğu bulunanlar işgal yönetimi tarafından hazırlanan kara listelere dâhil ediliyorlardı. İstanbul işgal yönetimi kara listelerde yer alan şahısların isimlerini, tutuklanmaları amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne iletiyor, gerekli gördükleri durumlarda doğrudan kendi kuvvetleri aracılığıyla ilgili şahsı gözaltına alıyorlardı. İstanbul'a ulaşır ulaşmaz Mustafa Kemal Paşa'nın da bu dört kategoride suç işleyip işlemediği incelendi. Mütarekenin imzalanmasından sonra İtilaf kuvvetleri ile karşı karşıya kalmadan görevinden ayrılarak İstanbul'a döndüğünden, savaş sırasında alınan kararlarla ilgili sorumluluğu ya da suiistimali bulunmadığından ve İttihat Terakki Partisi karar mekanizması içerisinde yer almadığından Mustafa Kemal Paşa'nın adı kara listelere alınmadı. Tam aksine Mustafa Kemal Paşa II. Meşrutiyet döneminin başlarından itibaren başta Enver Paşa olmak üzere İttihat Terakki Partisi yönetimi ile savaş sırasında ise cephelerde Alman subaylarla ters düştüğünden Müttefik istihbaratı ilk dönemlerde onun aleyhinde herhangi bir olumsuz duyum almadı. Bütün bunlara ilaveten veliahtlığı döneminde yaverliğini yaptığı Padişah Vahdettin ile de herhangi bir sorunun bulunmaması Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da kaldığı müddetçe işgal yönetimi, Padişah ve Osmanlı Hükûmeti açısından bir tehlike olarak görülmemesini sağladı.⁵⁸ İşgal yönetiminin incelemeleri neticesinde Mustafa Kemal Paşa'dan başka Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele (Bey)'in aralarında bulunduğu Osmanlı subayları aleyhinde herhangi bir iddia gündeme getirilmediğinden aleyhlerinde tutuklama kararı çıkmadı. Ancak Suriye, Irak, İran ve Kafkasya'dan çekilen Osmanlı subayları Mütarekeye uygun bir şekilde ordu, cephane ve malzemelerinin bir bölümünü elde tutma çabalarından dolayı suçlamalarla karşı karşıya kaldılar.⁵⁹ Bu kapsamda İstanbul İşgal yönetimi, Mütareke hükümlerini çiğnediği istihbaratı alınan Osmanlı subaylarının görevlerine son verilmesi, tutuklanması ve cezalandırılmasını istemekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın ardından, lağvedilen Yıldırım Orduları Grubu ve 7. Ordu Komutanlığı'na atanan Nihat (Anılmış) Paşa ile Kafkasya cephesinde Mürsel (Bakü) Paşa yine Kafkasya Cephesi'nde Enver Paşa'nın kardeşi Halil Paşa doğrudan İngilizler tarafından gözaltına alındılar.⁶⁰ İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un da dile getirdiği üzere cephedeki

⁵⁸ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 19-23.

⁵⁹ Mısır Seferi Kuvvetleri tarafından kontrol edilen bölgede uygulanacak şartlar ve sureti, 7 Şubat 1919, *BOA,HR.SYS*, 2563/9, lef 4-5, 9; Allenby'nin 8 Şubat 1919 tarihli beyanı ve Calthorpe'tan Curzon'a 9 Şubat 1919, *F.C.R.E.A* Part II, 1919, No.13, *FO*, 406/41; Allenby'nin İstanbul'a gelişi hakkında Wyndham Deedes tarafından hazırlanan 27 Şubat 1919 tarihli rapor, *FO*, 371/4173, 44216.

⁶⁰ Mütarekeyi geciktirmekle itham edilen Türk kumandanlar, görevleri ve suçları hakkında, *FO*, 371/4172, 9205.

Osmanlı subayları, askerî koşullar elverdiği müddetçe Mütarekeyi uygulamaya çalışıyorlardı. Fakat aynı Calthorpe, Mütarekeyi ihlâl etme teşebbüsünde bulunanların “yenildiklerini ve Ermenilere saygı duymaları” gerektiğini anlamalarını istediklerini de vurgulamakta,⁶¹ sırf bir mesaj vermek adına hukuk dışı uygulamalara ve hak ihlallerine sebebiyet vermekteydi.

Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa başta olmak üzere ülkeyi terk eden yetkililerin ülkeye getirilerek yargılanması için çaba sarf eden İstanbul işgal yönetimi, 1919 yılı Ocak ayından itibaren “savaş suçlusu” kisvesi altında âdeta bir “İttihatçı avı” yürüterek Türkiye’de kendilerine karşı yeniden meydan okuyabilecek askerî, siyasi ve idari kadroları Osmanlı Hükûmetleri eliyle tasfiyeye yönelik bir operasyon başlattı. Gerek Tevfik Paşa gerekse halefi Damat Ferit Paşa Hükûmetleri ise işgal yönetiminin, İttihatçıların tutuklanmalarına yönelik şifahi taleplerini, siyasi rakiplerini bertaraf etmeye yarayacak bir fırsat olarak değerlendiler. Nitekim Tevfik Paşa Hükûmeti, 1919 yılı Ocak ayı içerisinde herhangi bir delil ya da şahit beyanına ihtiyaç duymaksızın yalnızca telkinlerle İttihat Terakki Partisi’nin önde gelen simalarından Hüseyin Cahid, Midhat Şükrü ve Rahmi Beyler ile Karasu Efendi’nin aralarında bulunduğu şahısları tutuklayarak işgal yönetiminin beklentilerini karşıladı.⁶² Akabinde İngilizler tutuklanan şahısların doğrudan kendilerine teslim edilmesini istediler. Buna göre Mütareke hükümlerini geciktirenlerin ya da hayata geçirmeyenlerin, İngiliz yetkililere karşı saygısızlık yapanların, Müttefik esirlere kötü muamelede bulunanların, Ermeniler veya diğer etnik gruplara zulmedenlerin, Müttefiklerin veya gayrimüslimlerin mallarını yağmalayanların ve genel anlamda savaş kanunlarını çiğneyenlerin Tevfik Paşa Hükûmeti tarafından vazifede ise görevden alınmaları, tutuklanmaları ve işgal kuvvetlerine teslim edilmeleri isteniyordu.⁶³ Tevfik Paşa Hükûmeti, Osmanlı Devleti’nin hukuk ve hâkimiyet anlayışı ile ters düşen bu talebi geri çevirse de işgal yönetimi tarafından toplanan deliller ya da bilgiler iletildiği takdirde ilgili şahısların, Osmanlı mahkemeleri tarafından yargılanacağını ve cezalandırılacağını bildirdi⁶⁴. Buna karşın İngilizler, işgal altına aldıkları bölgelerde askerî mahkemeler kurarak kendi kanunlarını tatbik etmeye çalıştılar. Tevfik Paşa Hükûmeti’nin, Müttefik askerî mahkemelerinin Türkiye’de Türk vatandaşlarını yargılama yetkisine sahip olamayacağına dair uyarıları ise dikkate alınmadı.⁶⁵

⁶¹ İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe’tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 3 Ocak 1919, *FO*, 371/4172, 2391.

⁶² İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükûmeti’ne 31 Ocak 1919, *FO*, 371/4172, 17682.

⁶³ İngiliz Yüksek Komiserliği’nden Osmanlı Hükûmeti’ne 1 Şubat 1919, *FO*, 371/4172, 29167; İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükûmeti’ne 5 Şubat 1919, *FO*, 371/4172, 22373; İngiliz Hükûmeti’nden İngiliz Yüksek Komiserliği’ne, 5 Şubat 1919, *FO*, 371/4172, 21128.

⁶⁴ Hariciye Nazırı Reşit Paşa’dan Calthorpe’a 16 Şubat 1919, *FO*, 371/4172, 38724; İngiliz Askerî İstihbarat Başkanlığı’ndan Dışişleri Bakanlığı’na 13 Ocak 1919, *FO*, 371/4172, 7176.

⁶⁵ Osmanlı Hükûmeti’nden İngiliz Yüksek Komiserliği’ne 25 Şubat 1919, *FO*, 371/4173, 102553.

Tevfik Paşa'dan sonra Hükûmeti kuran Damat Ferit Paşa Türk vatandaşlarının Müttefikler tarafından yargılanmasının ulusal ve uluslararası hukuka aykırı olduğunu savunsa da İstanbul'da Türk ve İngilizlerden müteşekkil bir askerî mahkeme kurmayı önerdi.⁶⁶ Sonradan gündeme getirilebilecek hak taleplerini göz önünde bulunduran Calthorpe bu öneriyi reddetse de⁶⁷ İngilizler büyük bir bölümünü Ermeni ve Rum patrikhanelerinden temin ettikleri istihbarat doğrultusunda yüz bir kişiden oluşan bir kara listeyi Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ne ileterek bunların vazifedeyseler görevden alınmalarını ve tutuklanmalarını istediler. Aralarında Almanların da yer aldığı düşük rütbeli Osmanlı subaylarından ve memurlarından oluşan listede yer alan şahısların büyük bir kısmının isimleri, rütbeleri, unvanları ya da görevleri yanlış yazılmıştı.⁶⁸ Bu da bahsi geçen kara listenin güvenilirliği noktasında ciddi kuşkular yaratıyordu. Düşük rütbeli memurların ardından aralarında eski mebus, vali, kaymakam, ordu kumandanlarının ve yüksek rütbeli memurların yer aldığı kara listeler Osmanlı Hükûmeti'ne iletildi ve tutuklamalar devam etti.⁶⁹ Tutuklanan şahısların bazıları Osmanlı Hükûmeti tarafından kurulan Divan-ı Harbi Örfiler tarafından yargılandı ve birtakım cezalara çarptırıldı. Bu bağlamda Boğazlıyan eski Kaymakamı Kemal Bey hakkında verilen idam cezasının infazı gerçekleştirildi. Kemal Bey'in haksız yere idamına karşı yükselen tepkiler ve İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinin ardından oluşan atmosfer Müttefiklerin talepleri doğrultusunda tutuklanan şahısların tahliyesine yönelik taleplerin gündeme gelmesini sağladı. Bunun üzerine İngiliz General Milne'e, İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nde gözetim altında tutulan şahısları teslim alarak Malta adasına sürgüne göndermesi amacıyla talimat gönderildi.⁷⁰ Neticede İngilizler Eski Sadrazam Said Halim Paşa ve Şeyhülislam Hayri Efendi'nin, Ali Münif Bey, Midhat Şükrü Bey, Kemal Bey, Mahmut Kâmil Paşa, Hacı Adil Bey, Ziya Gökâlî Bey, Abbas Paşa, Hüseyin Cahid Bey, İsmail Canbolat Bey ve Rahmi Bey'in aralarında bulunduğu şahısları Malta adasına sürdüler.⁷¹

İstanbul'un resmen işgal sürecinde ulusalcılar ya da Kemalciler (Kemalistler) şeklinde nitelendirilen Millî Mücadele taraftarları da kara listelere alındı. Bu kapsamda Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde toplantı hâlinde bulunan ve Rauf Bey ile Vasıf Bey'in aralarında bulunduğu mebuslar, Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde Harbiye Nazırlığı yapan Mersinli Cemal Paşa ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı) Paşa başta olmak üzere çok sayıda asker ve sivil tutuklanarak Malta adasına sürgüne gönderildi. Malta'ya sürülen şahıslar aleyhinde kullanılabilir delil ve şahit arayışına giren ve sorgu hâkimleri aracılığıyla bu şahısların ifadelerini alan İngilizler iddialarını

⁶⁶ Damat Ferit Paşa'dan Calthorpe'a 1 Mayıs 1919, *FO*, 371/4173, 84433.

⁶⁷ Calthorpe'tan Damat Ferit Paşa'ya 24 Mayıs 1919, *FO*, 371/4173, 84433; Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 94.

⁶⁸ Osmanlı Hükûmeti'nden tutuklanması talep edilen şahısların listesi, *FO*, 371/4173, 48089, 48890.

⁶⁹ Askerî cezaevinde bulunan tutuklu listesi, *FO*, 371/4173, 62442.

⁷⁰ Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 19 Mayıs 1919, *FO*, 371/4173, 76582.

⁷¹ 28 Mayıs 1919 Tarihinde Bekirağa Bölüğü'nden Malta Adasına Gönderilen Tutuklu Listesi, *Fo*, 371/4174, 88768.

kanıtlayacak verilere ulaşamadıklarından mahkeme kurarak yargılama yapmaktan vazgeçtiler. Kara listelere alınarak tutuklanan şahıslar hakkında Avam Kamarası'nda Hükûmetten izahatta bulunması istendi.⁷² A. Herbert'in Ermeni katliamlarından sorumlu olan Alman ve Türk yetkililerin cezalandırılması konusunda hangi adımların atıldığına dair sorusuna karşın İngiliz Hükûmeti adına Harmsworth, Müttefiklerin bahsi geçen hadiselerden sorumlu yetkililerin cezalandırılması konusundaki kararlılıklarını vurguladıktan sonra bunların birçoğunun zaten gözaltında tutulduğunu ve "hak ettikleri karşılığı almaları amacıyla yapılması gerekenlerin Paris'te tartışıldığını açıkladı.⁷³ En üst düzeyde yapılan bu açıklama bahsi geçen listelerde yer alan şahıslar hakkında yürütülen soruşturmaların hukuki değil siyasi mahiyet taşıdığını gözler önüne sermekteydi. Yine Hükûmeti temsilen Avam Kamarası'na seslenen Bonar Law ise gerek Türkiye gerekse diğer devletlerle yapılacak antlaşmalarda savaş suçlularının cezalandırılmasına ilişkin açık bir hükme yer verilmediği müddetçe ilerleme kat edilemeyeceğini itiraf etmekteydi.⁷⁴

Malta sürgünlerinden yaklaşık kırk şahıs, Londra Konferansı'nda TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey ile İngilizler arasında imzalanan esir mübadelesine ilişkin antlaşma onaylanmadığı hâlde serbest bırakıldı. Geri kalanlar ise ancak Sakarya Savaşı'nın ardından TBMM ile İngiliz Hükûmeti arasında imzalanan Esirlerin Mübadelesine İlişkin Antlaşma ile esaretten kurtulabildiler. Osmanlı vatandaşları tutuklanarak Malta'ya sürülürken İstanbul'a toplanan İttifak devletleri vatandaşlarının Mütareke gereği ülkelerine gönderilmeleri için çalışmalar yürütüldü.

6. Türkiye'deki İttifak Devletleri Vatandaşlarına Yönelik Uygulamalar

Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin İttifak devletleri ile münasebetlerini kesmesini, Alman ve Avusturya İmparatorluğu'na mensup asker ve sivil vatandaşların ülkeden çıkarılmasını öngörüyordu. Savaş hâli sona erdiğinde Alman ve Avusturyalı askerlerin ülkeyi terk etmeleri olağandı. Fakat bahsi geçen devletlere mensup sivil vatandaşların Osmanlı topraklarından ayrılmaları; ulaşım, haberleşme ve alt yapı başta olmak üzere bu şahısların istihdam edildikleri alanlarda bir boşluğun meydana gelmesine yol açabilirdi. Alman ve Avusturyalı sivillerin ülkelerine iadelerine ilişkin hükmün, ilgili alanlarda ortaya çıkacak boşluğu Müttefik vatandaşları ile doldurma düşüncesiyle Mütarekeye eklendiği aşikârdı. Bununla beraber Müttefik temsilcileri İstanbul'da tehdit olarak gördükleri ve savaş esiri muamelesi yaptıkları Alman ve

⁷² Turkish Government (" Black Lists "), 20 Mayıs 1919, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1919/may/20>, (Erişim: 11 Ocak 2022)

⁷³ Armenian Massacres., 26 Mayıs 1919, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1919/may/26/armenian-massacres>, (Erişim: 11 Ocak 2022); Criss, *İşgal Altında*, S. 268-270.

⁷⁴ Turkey., <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/23/turkey>; 23 Şubat 1919, Turkey., 25 Şubat 1919, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/25/turkey>, (Erişim: 11 Ocak 2022)

Avusturyalı askerlerin tahliyesine öncelik verdiler.⁷⁵ Bu nedenle Müttefik temsilcileri Muhtelit Mütareke Komisyonu'nu aracılığıyla Alman ve Avusturyalıları İstanbul'dan çıkarmaya çalıştılar.⁷⁶ Vesait sıkıntısı dolayısıyla süreç yavaş ilerlese de Osmanlı makamları ve Muhtelit Mütareke Komisyonu bahsi geçen talepleri karşılamak amacıyla elinden geleni yapıyordu.⁷⁷ Ancak I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne gelerek başta ulaşım, haberleşme ve alt yapı olmak üzere muhtelif alanlarda istihdam edilen ve ayrıcalıklar kazanan Alman ve Avusturyalı sivil vatandaşlar "pasif direniş" gösteriyor ve ülkeyi terk etmek istemiyorlardı. Alman ve Avusturyalıların yerine kendi vatandaşlarını ikame etmeyi planlayan ve söz konusu direnişin Türkleri de cesaretlendireceğini düşünen Müttefik yetkilileri bu konudaki ısrarlarını artırdılar. Neticede Osmanlı tabiiyetine geçmiş olanlar dâhil bütün Alman ve Avusturyalıların ülkeden ayrılmaları kararlaştırıldı. Dolayısıyla Osmanlı vatandaşı olmaları da Alman ve Avusturyalıların İstanbul'dan gönderilmelerini önleyemedi.⁷⁸

Alman ve Avusturyalıların iade sürecinin gecikmesinden dolayı işgal yönetimi, sık sık Osmanlı Hükûmeti'ni suçlamaktaydı. 10 Nisan 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota veren işgal yönetimi gereğinin yapılmasını istedi.⁷⁹ Diğer yandan sürecin yavaş ilerlediğini düşünen işgal yönetimi, Müttefikler arası polis teşkilatı aracılığıyla İstanbul'da tespit edilen Alman ve Avusturyalıları doğrudan gözaltına alarak iade çalışmalarını yürüttü.⁸⁰ Eskiden Alman ya da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu vatandaşı olup Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi yeni kurulan devletlerin tabiiyetine geçen şahıslara ise işgal yönetimi tarafından himaye vesikası verildi ve onlara tolerans gösterildi.⁸¹ Bu noktada Osmanlı makamları, himaye vesikası olanlarla olmayanları ayıramadığından sürecin geciktiğini belirtiyor ve bu konuda müttefik polisinden destek talep ediyordu.⁸² Bununla birlikte gecikme yaşansa da süreç Alman ve Avusturyalıların neredeyse tamamen ülkelerine iadeleriyle neticelendi.⁸³

Müttefik devletler, Mondros Mütarekesi ya da başka bir antlaşmada öngörülmediği hâlde İstanbul ve işgal altındaki Osmanlı topraklarında Alman ve Avusturya vatandaşlarına ait malvarlıklarını müsadere etmek üzere harekete geçtiler.⁸⁴ Bahsi geçen malvarlıklarının

⁷⁵ 5 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, FO, 371/4155, 510.

⁷⁶ Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler*, s. 23-24.

⁷⁷ 12 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, FO, 371/4155, 511.

⁷⁸ İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Kasım 1918, FO, 371/3417, 196677; İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 2 Aralık 1918, FO, 371/3417, 196677.

⁷⁹ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Nisan 1919, FO, 371/4190, 68026.

⁸⁰ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Aralık 1918, FO, 371/3417, 204671, 204872; Andrew Ryan, *The Last of The Dragomans*, London: Geoffrey Bles, 1951, s. 123.

⁸¹ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Kasım 1918, FO, 371/3417, 209960.

⁸² Osmanlı Mütareke Komisyonu ile İtilâf temsilcileri arasında yapılan 21 Nisan 1919 tarihli toplantı hakkında W.H. Wyndham Deedes'in İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunduğu rapor, FO, 371/4190, 72529.

⁸³ Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 9 Temmuz 1919, FO, 371/4190, 107178; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Ekim 1919, FO, 371/4190, 144304.

⁸⁴ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Ocak 1919, FO, 371/4206, 18837; "30 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, FO, 371/4155, 29152.

paylaşımı konusunda kendi aralarında uzlaşma sağlayan Müttefikler⁸⁵ hak sahiplerinin ileride gündeme getirebilecekleri tazminat taleplerine karşı çareler aradılar. Alman ve Avusturya vatandaşlarının malvarlıklarının, Müttefiklerin savaşta maruz kaldıkları maddi zararlar için alınacak tazminata mahsuben tedbir amaçlı müsadere edileceği açıklandı.⁸⁶ Paris Konferansı'nda henüz bir tazminat kararı alınmamışken gerçekleştirilen müsadere hukuk dışı olmasının yanında Müttefiklerin savaş sonrasında İttifak devletlerini cezalandırmaya yönelik kararlılığını göstermekteydi.

Alman ve Avusturyalıları ait malvarlıklarının bir kısmında Müttefik ve tarafsız devlet vatandaşlarının hisselerinin bulunması müsadere kararlarını etkiliyor ve durumu karmaşıktırılıyordu. Üzerinde Müttefiklerarası kontrol mekanizması kurulan düşman bankalarında bulunan malvarlıkları ve hesaplarının durumu daha da belirsizdi. İleride talep edilecek tazminatlara karşılık bankalarda tutulan ve tedbir konulan malvarlıkları ilk etapta banka ve müşterilere ait olanlar şeklinde iki gruba ayrıldı.⁸⁷ Ancak "düşman" bankaları üzerinde kurulan kontrol mekanizması ilerleyen süreçte uzun süre tartışılacak kararlara imza attı.

İstanbul'un fiilen işgal altına alındığını gören İttifak devletleri vatandaşlarının bir bölümü ülkeden ayrılmadan evvel banka ve diğer ticari kuruluşlardaki hisselerini satarak elden çıkarmaya çalışmışlardı. Fakat bahsi geçen şahıslar işgal yönetiminin aldığı tedbirler nedeniyle hedeflerine ulaşmadılar.⁸⁸

1919 yılının ilk günlerinden itibaren Müttefik Yüksek Komiserleri görünürde yabancı bankaları esasta İttifak devletlerine mensup bankaları kontrol altına alabilmek maksadıyla hazırlıklara başladılar. Bu amaçla İngiliz A. Block başkanlığında Fransız ve İtalyan temsilcilerden mürekkep bir komisyon kuruldu.⁸⁹ Komisyonun incelemelerini yürüttüğü süreçte İstanbul işgal yönetimi tarafından görevlendirilen denetçiler ilgili bankalardaki finansal işlemlere yönelik tedbir kararı aldı.⁹⁰ Alınan tedbir kararları İstanbul işgal yönetiminin hedefinde daha çok İttifak devletleri vatandaşlarına ait bankaların bulunduğunu gösteriyordu. Kısa bir süre içerisinde "düşman" şeklinde nitelendirilen İttifak devletlerine bağlı bankalar abluka altına alındı. Bundan sonra ilgili bankalardaki finansal işlemler çok sıkı bir kontrol altında gerçekleştirilebildi.⁹¹ Ancak İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, bununla yetinmek istemiyor, "düşman" bankalar tarafından yürütülen bütün işlemlere müdahalede bulunmayı hedefliyordu. Gerek şahsi hukuk gerekse "düşmanlar" dışındaki devletlerin vatandaşların menfaatleri de söz konusu olduğundan Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri doğrudan müdahaleden

⁸⁵ İngiliz Hazinesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Nisan 1919, *FO*, 371/4206, 53332.

⁸⁶ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 14 Şubat 1919, *FO*, 371/4206, 53332.

⁸⁷ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Mart 1919, *FO*, 371/4206, 55110.

⁸⁸ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Ocak 1919, *FO*, 371/4202, 6490.

⁸⁹ 2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 11449.

⁹⁰ 30 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 29152.

⁹¹ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Ocak 1919, *FO*, 371/4202, 6490.

çekiniyorlardı.⁹² İngiliz Yüksek Komiseri ise daha da ileri giderek askerî önlemlerle “düşman” bankalarına doğrudan el konulması için hazırlıklar yapıyordu.⁹³ Neticede Calthorpe tarafından görevlendirilen İngiliz General Wilson, Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere İttifak devletleri bankalarına el koymak amacıyla harekete geçti.⁹⁴ 25 Ocak 1919 tarihinde İngiliz asker ve denetçiler İstanbul'da bulunan “düşman” banka şubelerine baskın düzenlediler. İlgili bankaların yönetimine, malvarlıklarına, belge ve kayıtlarına el koyan İngilizler, kendilerinin onayı alınmadan bu kurumlar tarafından hiçbir işlem yapılmamasını emrettiler.⁹⁵ Bu kapsamda, Deutsche Bank, Deutsche Orient Bank, Wiener Bankverein, Banque Hongroise (Societe Anonyme Hongroise de Banque et de Commerce), Union Bank of Vienna ve Bank General de Turquie şube ve ofislerine tamamen el konuldu. İtilâf Devletleri menfaatlerine aykırı faaliyette bulunduğu şüphesiyle kapatılan ilk banka Union Bank oldu. Sadece Alman ve Avusturya-Macaristan bankaları değil I. Dünya Savaşı sırasında uygulanan millî iktisat politikaları doğrultusunda kurulan ve ileride ülkede merkez bankası gibi faaliyette bulunan - tamamen yabancı sermayeli- Osmanlı Bankası'nın yerini alması tasarlanan İtibar-ı Millî Bankası (The Credit National Otoman) da İngilizlerin kontrolü altına alındı.⁹⁶ Artık gerek İttifak Bankaları gerekse İtibar-ı Millî Bankası'nda yalnızca İngilizlerin izin verdiği çok düşük meblağlı işlemler yürütülebiliyor diğer yandan parasını İtilaf devletlerine bağlı bankalara transfer etmek isteyenlere müsaade ediliyordu.⁹⁷ Birkaç gün içerisinde İngilizler, İttifak Bankaları ve İtibar-ı Millî Bankası'nın faaliyetlerini tamamen sonlandırdılar.⁹⁸ Başlangıçta tazminat taleplerinden çekindikleri için çekimsiz kalan Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri İngilizlerin “düşman” bankaları tasfiye ederek kapatacaklarını anladıklarından rahatsızlık duydular.⁹⁹ Neticede İngiliz Yüksek Komiseri “düşman” bankalar üzerinde ortak bir kontrol kurulmasını kabul etti.¹⁰⁰ İstanbul işgal yönetimi ise düşman bankaları tasfiye etmeye yönelik kararlar aldı ve uyguladı.¹⁰¹ “Düşman” bankaların malvarlıklarının bir kısmı İtilâf şirketleri ve bankalarına aktarıldı. Bununla beraber İtilâf şirketleri ve bankalarının “düşman” bankaları tarafından gerçekleştirilen finansal işlemleri yürütmeleri için kolaylık sağlandı.¹⁰²

⁹² İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Ocak 1919, FO, 371/4202, 13675.

⁹³ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 24 Ocak 1919, FO, 371/4202, 14541.

⁹⁴ İtilâf Orduları Kumandanı Wilson'dan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 26 Ocak 1919, FO, 371/4202, 17049; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Ocak 1919, FO, 371/4202, 17489.

⁹⁵ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Şubat 1919, FO, 371/4202, 38724.

⁹⁶ 22 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, FO, 371/4155, 88769.

⁹⁷ Yabancı Bankalardaki İngiliz Denetçi Wyatt tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 3 Şubat 1919, FO, 371/4202, 38724.

⁹⁸ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Ocak 1919, FO, 371/4202, 17489.

⁹⁹ Korgeneral Wilson'dan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 29 Ocak 1919, FO, 371/4202, 31320.

¹⁰⁰ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Şubat 1919, FO, 371/4202, 25292.

¹⁰¹ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Şubat 1919, “İngiliz Hükûmeti'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 22 Şubat 1919, FO, 371/4202, 27285.

¹⁰² Yüksek Komiserlerden Banka Denetçilerine 9 Nisan 1919, FO, 371/4202, 72537.

Millî vasıflarından dolayı İstanbul işgal yönetimi tarafından denetim altına alınan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın savaş sırasında elde ettiği ayrıcalıklara son verildiği açıklandı. İtilâf denetçilerinin onayıyla finansal işlemlerini yürütebilen Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın devre dışı kalmasına yönelik uygulamalar gerçekleştirildi.¹⁰³ 1918 yılı Mayıs ayında kurulan ancak 2 Mayıs 1919'de finansal işlemlere başlayabilen, %10 Türk, %65 Macar, %25 Avusturya sermayeli Türkiye Umûmi Bankası (Banque Generale de Turquie) da Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile aynı muameleye uğradı. Osmanlı Hükûmeti'nin Macarlara ait hisseleri Türk sermayesinin satın aldığına dair açıklamaları da işgal yönetimini durduramadı.¹⁰⁴ İttifak devletleri vatandaşlarının aksine Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler İstanbul işgal yönetiminden ciddi ayrıcalıklar elde ettiler.¹⁰⁵

7. İstanbul İşgal Yönetimi'nin Gayrimüslimlere Yönelik Politikaları

Yüzyıllarca kapitülasyonlardan yararlanarak Ermeni ve Rumlar üzerinden siyaset geliştiren ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalede bulunan büyük devletler, gizli anlaşmalarla yalnızca kendi nüfuz alanlarını belirlemişlerdi. Mondros Mütarekesi'nde ise sadece İtilaf ve Ermeni tutukluların serbest bırakılacağına dair bir ibare ile 24. maddesinde "Ermeni vilayetlerinde" asayiş bozacak bir durum yaşanması hâlinde Osmanlı topraklarını işgal altına almaya dair bir hüküm yer almıştı.

Osmanlı Hükûmeti Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf devletleri ve Ermeni tutukluların tahliyesi için talimatlar hazırladı. Müttefik tutukluların serbest bırakılması konusunda herhangi bir tereddüt yaşanmadı. Ancak Ermeni tutuklularla I. Dünya Savaşı sırasında Müttefik Devletler saflarında savaşarak esir düşenlerin mi, siyasi suçluların mı kastedildiği belirsizdi. İstanbul işgal yönetimi Mütarekedeki belirsizlikten yararlanarak ayırım gözetilmeksizin Osmanlı hapishanelerdeki bütün Ermenilerin tahliyesini talep etti. Tefvik Paşa Hükûmeti Mütarekeye aykırı bu talebi geri çevirdiğinden işgal yönetimi başka bir formül buldu. İşgal yönetimi tarafından teşkil edilen Müttefikler arası Hapishane Teftiş Komisyonu, koşulları denetleme gerekçesiyle İstanbul hapishanelerine ziyaretler gerçekleştirdi. Bu ziyaretler esnasında İstanbul hapishanelerindeki yaşam ve sağlık koşulları denetlenirken tutuklu ve hükümlülerin durumu hakkında raporlar hazırlandı. Müttefikler arası Hapishane Teftiş Komisyonu öncelikle uzun süre gözaltında tutulduğu hâlde aleyhinde herhangi bir iddianame hazırlanmayan ya da mahkeme kararı

¹⁰³ TBMM İstanbul Umur-ı Maliye Murakıblığı'ndan TBMM Hükûmeti ve Başkumandanlık İstanbul Fevkalade Mümessiliği'ne 23 Teşrin-i Sâni 1338 (Kasım 1922), *BOA, Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı Evrakı (İM)*, 62/39; Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği'nin 28 Haziran 1335 (1919) tarihli mütalâası, *BOA,HR.SYS*, 2582/6, lef 15; 5 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 90537; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Temmuz 1919, *FO*, 371/4203, 113179.

¹⁰⁴ 13 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 52444; 27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 58429; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Nisan 1919, *FO*, 371/4202, 64442.

¹⁰⁵ Criss, *İşgal Altında*, s. 78.

bulunmayan tutukluların tahliye edilmesini istedi. Bununla beraber İstanbul hapishanelerindeki yaşam ve sağlık koşullarının uygun olmadığı gerekçesiyle tutuklu ve hükümlülerin serbest bırakılması talep edildi. Hapishanelere yaptığı ziyaretleri sıklaştıran Müttefikler arası Hapishane Teftiş Komisyonu denetimleri neticesinde haklarındaki iddialar ya da işledikleri suçlara bakılmaksızın bütün İtilaf devletleri vatandaşlarının serbest bırakılmasını sağladı. Aynı şekilde gayrimüslim tutuklu ve hükümlülerin tahliyesine yönelik raporlar hazırlayan Müttefikler arası Hapishane Teftiş Komisyonu siyasi suçlular ve ajanlarla birlikte hırsızlık, gasp, kaçakçılık, yaralama ve cinayet gibi adi suçlardan dolayı tutuklanan ya da hüküm giyen gayrimüslimlerin tahliye edilmesini istedi. Baskılar neticesinde Osmanlı Hükûmetleri bazı tutuklu ve hükümlülerin tahliye edilmesi amacıyla hapishane idarelerine talimat gönderdi. Fakat tahliyeleri konusunda Hükûmetin talimat vermediği tutuklular için Müttefik kuvvetler hapishane idarelerine doğrudan baskı yaptılar. Müttefikler arası Hapishane Teftiş Komisyonu üyeleri yanlarına Müttefik kuvvetleri alarak hapishanelere baskınlar düzenlediler ve tahliyesini istedikleri şahsın derhal serbest bırakılması için baskı yaptılar. Talepleri karşılanmadığında cebre başvurmaktan çekinmeyen, havaya ateş açan veya yetkililere silah doğrultan ve hapishane kapılarını kırarak tutuklu ya da mahkûmları serbest bırakan Müttefik kuvvetler karşısında görevliler çaresiz kaldılar. Bahsi geçen baskınlar genellikle hapishanelerde yetkililerin ya da görevlilerin sayısının az olduğu hafta sonu tatilinde (cuma günü) gerçekleştiriliyor yeri geldiğinde sağlık bazen yaşam zaman zaman da hukuki gerekçelerle tutuklu ve mahkûmlar zorla tahliye ediliyordu.¹⁰⁶

Savaş sonrası planlarda hesaba katılmayan gayrimüslimlere ilgilinin temelinde Müttefik devletlerin Mondros Mütarekesi'ni istedikleri şekilde tatbik etme noktasında sorunlarla karşılaşmaları yatıyordu. Bu nedenle başta İngilizler olmak üzere Müttefikler bu dönemde yine gayrimüslimler üzerinden siyaset geliştirme ihtiyacı hissettiler. İngilizler bir yandan Kafkasya'daki Ermenistan Cumhuriyeti ile Osmanlı topraklarında bulunan Ermenileri birleştirerek bir devlet kurma peşinde koşan Boghos Nubar Paşa ile temaslarını artırırken diğer yandan yine onun aracılığıyla, zararlı faaliyetlerinden dolayı Musul'a sürülen Ermeni eski Patriği Zaven Efendi ile temasa geçtiler. Baskılar neticesinde İstanbul'a dönen Zaven Efendi'nin¹⁰⁷ göreve iadesi sağlandı.¹⁰⁸ Bu andan itibaren Zaven Efendi, işgal yönetimi ile birlikte Ermeni toplumunun Osmanlı Devleti ile bağıni koparmaya yönelik faaliyetler yürüttü.¹⁰⁹ Zaven Efendi'nin teşvikiyle Boghos

¹⁰⁶ Müttefikler arası Hapishane Teftiş Komisyonu'nun İstanbul Merkez Hapishanesi ve Harbiye Nezâreti Hapishanesi'ne yaptığı ziyaret neticesinde hazırladığı 9 Mayıs 1919 tarihli rapor, *FO*, 371/4206, 79408; İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.13, *FO*, 371/4165, 141445.

¹⁰⁷ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 27 Kasım 1918, *FO*, 371/3418, 194184.

¹⁰⁸ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Kasım 1918, *FO*, 371/3418, 196898.

¹⁰⁹ Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*, s. 168.

Nubar Paşa başkanlığında bir heyet, Paris Konferansı'na katılarak Ermenilerin Osmanlı Devleti'nden ayrılması için temaslarda bulundu.¹¹⁰ Kafkasya Ermenistan'ı temsilcisi Aharonian ile bir araya gelerek Rus ve Osmanlı topraklarında birleşik bir Ermeni devleti kurma arayışına giren Boghos Nubar Paşa'ya bağımsızlık vaadinde bulunan Müttefikler ise öncelikle kendi planlarını gerçekleştirmeyi hedefliyorlardı.¹¹¹ Bolşeviklerin Kafkasya'ya TBMM kuvvetlerinin Doğu Anadolu'da ilerlediklerini gören Müttefikler menfaatleri gereği bölgeden çekilerek her iki devlete ve millete karşı kışkırttıkları Ermenileri yüz üstü bıraktılar.

Rumlar da Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf devletlerinin doğrudan sağladıkları desteğe güvenerek Osmanlı vatandaşlığından çıkan ve işgal kuvvetlerini muhatap alarak Türklerle karşı karşıya gelen Ermenilerle aynı yolu izlediler. İtilaf devletleri ile aynı saflarda yer alan Yunan kuvvetlerinin Osmanlı topraklarına gelişinden ve onlardan aldıkları destekten güç alan Rumlar; Batı Anadolu, Doğu Trakya ve Pontus kisvesi altında Karadeniz bölgesinin Yunanistan'a ilhakı amacıyla örgütlendiler. Rum cemiyetleri ve izcilik kulüpleri Patrikhane'nin önderliğinde Osmanlı Devleti'nden ayrılmak amacıyla yoğun çalışmalar yürüttüler.¹¹²

Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemeyen Yahudi toplumunu önce kendi aralarında ikiye bölmek daha sonra devletle karşı karşıya getirmek için çaba sarf eden Müttefikler savaş sonrasında bu planlarını hayata geçirme imkânı buldular. Yahudi cemaatinin Dr. Caleb'in önderliğini yaptığı Siyonistler ve Hahambaşı Naum Efendi taraftarı Antisiyonistler diye iki gruba ayrılmasında önemli bir rol oynayan İngiliz ve Fransızların¹¹³ işgal altına aldıkları Osmanlı topraklarında egemenliklerini pekiştirmek amacıyla bu politikayı izlediklerini ileride yaşanan gelişmeler gösterecekti. İşgal döneminde İstanbul Yunan Yüksek Komiseri, Yahudileri, Rum ve Ermenilerle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı ortak bir konfederasyona katılmaya davet etse de bu önerisi karşılık bulmadı.¹¹⁴ Bununla birlikte İstanbul'daki Siyonist Yahudiler, İngilizlerin desteğini alarak Hahambaşı'nın görevi bırakması için baskı yaptılar. Naum Efendi görevi bıraktıktan sonra Siyonistler Yahudi cemaati üzerindeki etkilerini artırdılar. Buna rağmen İstanbul'daki Müttefik temsilcileri Yahudilere karşı mesafeli bir tutum sergileyerek Ermeniler ve Rumlar üzerinden siyaset geliştirdiler.¹¹⁵

¹¹⁰ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Ocak 1919, *FO*, 371/4177, 3113.

¹¹¹ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 9 Şubat 1921, *FO*, 371/6567, E 1823.

¹¹² Polis Müdüriyeti Umûmiyesi Birinci Şube'den Dâhiliye Nezâreti'ne 25 Haziran 1335 (1919), *BOA*, *Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı (BOA,DH.KMS)*, 49-2/35.

¹¹³ "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Nisan 1919, *FO*, 371/4168, 68621.

¹¹⁴ Paris Konferansı İngiliz Heyetinden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Haziran 1919, *FO*, 371/4168, 90449.

¹¹⁵ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Nisan 1920, *FO*, 371/5254, E 4259.

Osmanlı Hükûmeti'nin geri dönüş kararnamesini yayınlamasının ardından gerekli düzenlemelerin yapılmasını beklemeden Müttefik kuvvetlerin yardımıyla eski topraklarına dönen Ermeni ve Rumlar Emvâl-i Metrûke kapsamındaki mal ve mülklerinin kendilerine iadesi için talepte bulundular.¹¹⁶ İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un teşebbüsleri neticesinde kurulan Karma İade Komisyonu Ermeniler ve Rumların müracaatlarından sonra herhangi bir savunma yapılmasını beklemeden talep edilen mülklerin tahliyesine ve iadesine karar vermekte ve mağduriyetlere yol açmaktaydı.¹¹⁷ Bahsi geçen komisyonlar sadece mal ve mülklerin iadesi ile yetinmiyor, Müslümanlaştırıldığı ileri sürülen kadın ve çocukların rızaları dışında evlerinden alınmalarına özel yurt ya da yetimhanelere sevk edilmelerine karar veriyorlardı.¹¹⁸ Bu noktada İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde teşkil edilen Ermeni ve Rum Şubesi önemli bir işleve sahipti. Sonradan Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti ile Asuri ve Keldani Millî Meclisi temsilcilerinin de katıldığı Ermeni ve Rum Şubesi, Türkler aleyhindeki her türlü iddiayı gündemine alıyor, yüzeysel bir incelemenin ardından yeterince tahkikat yapmadan müddeilerin taleplerinin karşılanmasına karar veriyordu.¹¹⁹ Ermeni ve Rumların talepleri sadece mal ve mülklerin iadesi, zararlarının tazmin edilmesi ya da Müslümanlaştırıldığı iddia edilen kadın ve çocukların iadesinden ibaret değildi.¹²⁰ Bunlara sebebiyet verenlerin ya da kendilerine karşı engel olarak gördükleri memurların görevden alınması için de İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni ve Rum Şubesi, işgal yönetiminin Osmanlı Hükûmeti üzerinde baskı kurmasını sağlıyordu.¹²¹ İlerleyen süreçte Ermeni ve Rum Patrikhaneleri yalnızca Osmanlı Hükûmeti'ne yönelik taleplerini gündeme getirmediler, işgal yönetiminden bilhassa İngilizlerden yüksek miktarda mali yardım istemeye başladılar. Bunu gören İngilizler, 1922 yılı Mart ayından itibaren Ermeni-Rum Şubesi'nin faaliyetlerine son verdiler.¹²²

İşgal dönemi boyunca başta İngilizler olmak üzere Müttefiklerin sağladığı destek gayrimüslimleri Türk halkı ve devleti ile karşı karşıya getirdi. Müttefiklerin, ülkede huzuru daha da bozarak iç çatışmalara yol açan ve gayrimüslimlerin devlet ile zayıflayan

¹¹⁶ Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*, s. 30.

¹¹⁷ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Şubat 1919, FO, 371/4177, 29156; İstanbul Valisi'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 10 Şubat 1335 (1919); Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 18 Aralık 1919, FO, 371/4197, 170741.

¹¹⁸ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Mart 1919, FO, 371/4215, 48124.

¹¹⁹ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Nisan 1919, FO, 371/4217, 72759.

¹²⁰ İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni-Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri arasında yapılan 19 Mart, 26 Mart, 2 Nisan, 9 Nisan, 23 Nisan, 30 Nisan, 7 Mayıs 1919 tarihli toplantılar, FO, 371/4195, 58443; FO, 371/4195, 60150; FO, 371/4196, 68053; FO, 371/4196, 68095; FO, 371/4196, 75869; FO, 371/4196, 75894; FO, 371/4196, 79409.

¹²¹ İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni-Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri arasında yapılan 1 Temmuz 1919 tarihli toplantı, FO, 371/4196, 10812.

¹²² İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni-Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 29 Mart 1922 tarihli toplantı, FO, 371/7933, E 4693.

bağlarını tamamen koparmalarına yol açan politikaları ciddi asayiş sorunlarına neden oldu.¹²³ Her iki tarafta da can ve mal kayıplarına yol açan Müttefikler, neticede gayrimüslimlere sağladıkları desteği keserek aradan çekildiler ve sebebiyet verdikleri sorunları masa başında çözme önerileri ile durumu daha da karmaşıktırdılar.

8. Boğazlar Bölgesi ve İstanbul'da Uluslararası Bir İdare Kurma Planı

Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'da kurulan işgal yönetiminin Türkiye ile yapılacak barış antlaşması ile sona ereceği ve alınacak karara göre başkentin geleceğinin belirleneceği sık sık açıklanmaktaydı. Barış antlaşması için müzakereler sürerken İngilizler, İstanbul'da Milletler Cemiyeti (MC) himayesi altında Müttefikler arası bir idare kurmaya dair bir plan hazırladılar. Şark meselesi doğrultusunda Türklerin Trakya'dan ve İstanbul'dan dolayısıyla Avrupa'dan çıkarılmasını esas alan bu plan gerek Türkiye ve dünyada özellikle Müslümanların yaşadığı İngiliz sömürgesi Hindistan'da geniş yankı buldu.¹²⁴ Başlangıçta bu plana olumlu bakan Fransızlar, ayrıntılar netleşince İngilizlerin, MC üzerindeki etkisini ve rolünü de dikkate alarak bu öneriyi temkinli yaklaştılar. 1919 yılı sonlarında İngiliz ve Fransız heyetlerinin Londra'da gerçekleştirdikleri "Türk Meselesi Hakkında İngiliz-Fransız Konferansı"nda İstanbul ve Boğazlar bölgesinde Müttefikler arası bir devlet kurma planı masaya yatırıldı. Plana ilişkin ayrıntıların kamuoyuna sızması durumu daha da içinden çıkılmaz bir boyuta taşıdı. İngiliz Avam Kamarası'nda ve hatta Hükûmeti içerisinde dahi İstanbul ve Boğazlar bölgesinde bir devlet kurma planı derin çatlaklara yol açtı. Başbakan L. George ve Dışişleri Bakanı Curzon tarafından hararetle savunulan plan İngiltere'de bile ciddi bir muhalefete karşılandı.¹²⁵

İstanbul'un Türklerden alınmasına dair tartışmalar sırasında İngiliz Avam Kamarası'nda da uzun tartışmalar yaşandı. Avam Kamarası'nda bazı üyeler İstanbul'un alınarak Türklerin cezalandırılmasına dair öneriler karşısında Herbert'in, teoride bu plan uygulanırsa dahi pratikte Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasının ancak yeni bir savaş ile gerçekleşebileceğini ve bunun da asla küçük çaplı bir savaş olmayacağını vurgulaması son derece kayda değer idi. 1920 yılı başlarında mevcut askerî ve iktisadi koşullar İngiltere'nin yeni bir çatışmaya girmesi için elverişli görünmüyordu. Tartışmalar esnasında Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasına dair planlarının Haçlı zihniyetinin farklı bir versiyonu olduğunu ifade eden Herbert, sadece intikam dürtüsüyle başlatılacak bir savaşın gereksiz yere kültürler arası bir çatışmaya dönüşeceğini Türkiye'de ve dünya

¹²³ Ermeni Rum Şubesi Organizasyonu, *FO*, 371/4195, 55137; İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 19 Mart 1919 tarihli toplantı, *FO*, 371/4195, 58443; İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunulan 30 Mart 1919 tarihli rapor, *FO*, 371/4196, 58445.

¹²⁴ İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 83-84.

¹²⁵ Earl of Ronaldshay, *The Life of Curzon, Vol-3*, London: Ernest Ben Ltd., 1928, s. 270-271, A. L. Macfie, "The Making of The Treaty of Sèvres of 10 August 1920: The Straits Clauses", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, (1975-1976), s. 226-227, 236.

genelinde özellikle sömürgelerde ciddi huzursuzluklara yol açacağını, ayrıca bundan Hristiyanların da zarar göreceğini izah etme çabası içerisindeydi. Muhtelif cephelerde savaşırken yakından tanıma fırsatı bulduğu Türklerin savaş suçu işlemek bir yana şerefleriyle mücadelelerine şahit olduğunu vurgulayan M. Wilson ise Türkleri cezalandırmaya yönelik bu “yaygaraların” kaynağını sorgulamaktaydı. Tartışmalar bu minvalde uzayıp giderken aslında siyasetçilerden öte uluslararası sermayenin daha uygun koşullar altında faaliyette bulunmak maksadıyla İstanbul'da Müttefikler arası bir idare kurulması fikrini desteklediği anlaşılıyordu.¹²⁶

İstanbul ve Boğazlar devleti projesinin ülke içi muhalefetten öte Müttefikler arası hesaplar, daha açık ifade etmek gerekirse Fransızların tepkisi nedeniyle rafa kaldırıldığı anlaşılmaktaydı. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, Türklerin bölgeden çıkarılmasından sonra doğacak boşluğu nasıl dolduracakları konusunda uzlaşmaya varamadıklarını ve alternatif bir proje tasarlayamadıklarını itiraf etmekteydi¹²⁷. Bununla birlikte Müttefikler İstanbul'dan umutlarını kesmemişlerdi. Hatta 14 Şubat 1920 tarihinde toplanan (Birinci) Londra Konferansı'nda, İstanbul'un Türklerde kalması kararlaştırılmasına rağmen azınlıklara ve Müttefik vatandaşlara yönelik saldırıların durdurulmaması hâlinde alınan kararın gözden geçirileceği vurgulandı¹²⁸. Nitekim bu karardan kısa bir süre sonra Türkiye ve çevresinde yaşanan gelişmeler İstanbul'un Müttefikler tarafından resmen işgaline yol açarken Sevr Antlaşması'nda da başkentin koşullu olarak Türklere bırakılması kararlaştırılacaktı.

9. İstanbul'un Resmen İşgali

İngiliz ve Fransız temsilciler arasında yapılan görüşmeler neticesinde İstanbul ve Boğazlar Devleti planının askıya alındığı sıralarda yaşanan gelişmeler Müttefiklerin Türkiye'ye ve Millî Mücadele Hareketi'ne bakışını derinden etkiledi. Sivas Kongresi, Müttefiklerin fiilen işgal altında tuttıkları başkentin karar mercii olmaktan çıktığını ve Millî Mücadele Hareketi'nin ülke genelinde çok geniş bir taban bulunduğunu göstermişti. Askerî ve mali destek sağlanmadıkça Damat Ferit Paşa'nın, Millî Mücadele Hareketi'ni ortadan kaldıracak güce sahip olmadığını gören Müttefikler onun yerine bu hareketi kontrolü altına alabilecek bir şahsın Sadaret'e getirilmesini uygun görmüşlerdi. Müttefikler bilhassa İngilizler Millî Mücadele Hareketi'ni yöneten kadronun Mustafa Kemal Paşa'nın başındaki “radikaller” ve ona karşı muhalefette bulunan “ılımlılardan” oluştuğunu düşünüyorlardı. Dolayısıyla Müttefikler, Ali Rıza Paşa'nın Anadolu'daki “ılımlıların” desteğini alarak Millî Mücadele Hareketi'ni böleceği ve bu sayede ülkeye hâkim olacağını düşünüyorlardı. Ali Rıza Paşa, Müttefiklerin planları doğrultusunda Millî

¹²⁶ Turks And Constantinople, 26 Şubat 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/feb/26>, (Erişim: 4 Ocak 2022).

¹²⁷ The Treaty With Turkey, 4 Ağustos 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/aug/04>, (Erişim: 4 Aralık 2022).

¹²⁸ Turkey, 12 Şubat 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/feb/12>, (Erişim: 24 Aralık 2022).

Mücadeleyi parçalamayı ya da bölmeyi amaçlamasa da ülkede kontrolü sağlama çabası içerisindeydi. Mustafa Kemal Paşa ise Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını ve Sivas Kongresi'nde belirlenen esaslar doğrultusunda ülkenin geleceğine dair kararlar alınmasını hedefliyordu. Kısaca özetlemek gerekirse Ali Rıza Paşa Hükûmeti Anadolu'ya, Heyet-i Temsiliye İstanbul'a hâkim olmayı planlıyordu. Amasya Görüşmeleri neticesinde Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye asgari müştereklerde uzlaşmaya vararak, Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını ve ülke hakkında karar vermesini kabul ettiler. Son Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan seçimler Millî Mücadele Hareketi'nin ülkeye hâkim olduğunu gösterirken, işgallere son verme noktasında aralarında hiçbir sorun bulunmayan Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye arasında arka planda gizli bir iktidar mücadelesi yaşanıyordu.

Müttefikler aslında Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye arasındaki iktidar mücadelesini önemsemiyor Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevad Paşa'nın Milne Hattı'na karşı çıkarak Millî Mücadele Hareketi'ni desteklemelerini ciddi bir tehlike olarak algılıyorlardı.¹²⁹ Bundan dolayı 20 Ocak 1920'de Müttefik temsilciler, Cemal Paşa ve Cevad Paşa'nın görevden alınmasını talep ettiler. Mustafa Kemal Paşa, bir yandan bu talebe karşı konulmasını isterken diğer yandan Müttefiklerin cebre başvurarak ilgili paşaları görevden alma ihtimallerini göz önünde bulundurarak gerekli tedbirlerin alınması amacıyla İstanbul'daki gizli teşkilatlara talimatlar verdi. Buna karşın Cemal ve Cevad Paşalar istifa ederek Hükûmetten çekildiler. Ancak bu istifaların ardından Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin, Misak-ı Millî'yi ilanı, Müttefiklerin alarm durumuna geçmeleri ve İstanbul'da kontrolü artırarak Hükûmet üzerinde daha sert bir baskı kurmaları ile sonuçlandı. Bundan böyle Müttefikler İstanbul Hükûmeti'nin Millî Mücadele Hareketi ve taraftarları ile bağlarını kesmeye çalıştılar. Müttefikler, ilk olarak Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin Millî Mücadele Hareketi'ni kınamasını ve bu hareketle ilişkilerini kesmesini istediler. Bunun arkasından gelecek talepleri bilen Ali Rıza Paşa, Müttefiklerin önerisini kabul etmeyerek 3 Mart 1920 tarihinde Hükûmetinin istifasını sundu.¹³⁰ Onun ardından Hükûmeti kuran Salih Paşa da Müttefiklerin aynı baskı ve talepleri ile karşı karşıya kaldı. Salih Paşa da Müttefiklerin baskı ve tehditlerine rağmen Millî Mücadele Hareketi'ni kınayarak ülkede yeni bir iç çatışmaya zemin hazırlamak istemiyordu.¹³¹ Bu süreçte Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Misak-ı Millî'nin ilanı, Millî kuvvetlerin Müttefiklerin kalbi denilebilecek

¹²⁹ Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuvâ-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, S. 46, (2000), s. 42-48.

¹³⁰ Webb'den Curzon'a 22 Nisan 1920, *FO*, 406/43, No. 213; Mehmet Şahingöz, *Ali Rıza Paşa Hükûmetlerinin İstifası ve Tepkileri*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001.

¹³¹ Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 26 Mart 1920, *FO*, 371/5046, E 3226. *F.C.R.E.A*, Part IV, 1920, no. 177, ek.1, *FO*, 406/43, Robeck'ten Curzon'a 30 Mart 1920, *FO*, 371/5045, E 2613; Osmanlı Hükûmeti tarafından Yüksek Komiserlere verilen 28 Mart 1920 tarihli nota, *F.C.R.E.A*, Part IV, 1920, no. 189, ek.2-4, *FO*, 406/43; Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne verilen 29 Mart 1920 tarihli müşterek nota, *F.C.R.E.A*, Part IV, 1920, no. 189, ek. 5-7, *FO*, 406/43.

Gelibolu'daki Akbaş cephaneliğine baskın düzenleyerek buradaki malzemeleri Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasına geçirdiler. Yine Batı Anadolu'da Yunanlara; Güneybatı Anadolu'da Fransızlara karşı kazanılan başarılar İtilaf devletlerinin Salih Paşa Hükûmeti, Türkiye ve İstanbul'a yönelik kararlarını yeniden gözden geçirmelerine yol açtı. İngiltere'nin ardından en güçlü Müttefik devlet Fransa'nın, Suriye'de hâkimiyet kurmakta zorlanırken Güneybatı Anadolu'da Millî kuvvetler karşısında başarısızlığa uğraması kayda değerdi. Fransızlar uğradıkları hezimetin bastırılmak ve dikkatleri başka bir noktaya çekebilmek amacıyla Maraş'ta (Kilikya)'da Ermenilerin Türkler tarafından katledildiğine dair şayialar yaydılar ve dünya kamuoyunun desteğini arkalarına almayı amaçladılar. Millî kuvvetlerin sorunun Fransızların şehre getirdikleri silahlı Ermenilerden kaynaklandığı ve çatışmada hayatını kaybedenlerin bunlar olduğuna dair açıklamaları dikkate alınmadı.¹³² Bu dönemde sadece Anadolu'da değil Trakya'da yaşanan gelişmeler de Müttefikler açısından endişe vericiydi. Trakya'da bulunan ve Mustafa Kemal Paşa ile sürekli irtibat hâlinde olan Türk birliklerinin Komutanı Albay Cafer Tayyar Bey, Müttefiklerin İstanbul'daki baskıları arttığı takdirde Osmanlı Hükûmeti'nden gelecek talimatları dikkate almayacağını ve kendi yetkisi altındaki bölgede yüksek kontrolü üstleneceğini General Milne'e ilettiler. İstanbul ile her türlü irtibatını da keseceğini dile getiren Cafer Tayyar Bey, Müttefik kuvvetlerinin Edirne'ye girişine de izin vermeyeceğini ve gerekirse ateşle karşı konulacağını ileri sürdü. Yine gerekli görüldüğü takdirde Edirne'de bağımsız bir idare kurulacağını da sözlerine ekleyen Cafer Tayyar Bey, Hristiyanların mallarının ve canlarının korunacağına dair garanti sunarken Osmanlı Hükûmeti'ne zorla dayatılacak bir antlaşmaya karşı koyacaklarını da vurgulamaktaydı.¹³³ Anadolu'nun ardından Trakya'dan yükselen bu ses Fransızların İstanbul'u resmen işgal konusunda İngilizlerle aynı çizgiye gelmelerine yol açtı. Neticede Fransızlar Maraş'ı tahliye kararı almakla birlikte¹³⁴ İstanbul'u resmen işgal ederek "Türlere iyi bir ders verilmesi" konusunda İngilizlerle anlaşmaya vardılar.

"Ermenilerin katledildiğine" dair kara propaganda ya da manipülasyon yalnızca İstanbul'un resmen işgal edilebilmesi noktasında Hristiyan kamuoyunun desteğini sağlamayı hedeflemiyor, makul bir sebep yaratarak sömürgelerden yükselebilecek tepkileri de dindirmeyi amaçlıyordu. İstanbul'un resmen işgali, artık sona doğru çerçevesi belirlenen Sevr Antlaşması'nın imzalanabilmesi ve uygulanabilmesi için ülkede uygun bir zemin yaratmayı da hedefliyordu.¹³⁵ Salih Paşa Hükûmeti'nin de selefi gibi Müttefik temsilcilerin Millî Mücadeleyi kınamaya yönelik taleplerini geri çevirmesinin ardından Yüksek Konsey Türkiye'de son dönemlerde meydana gelen hadiseleri gerekçe göstererek İstanbul'un resmen işgaline onay verdi.

¹³² Allied Governments, 4 Mart 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/mar/04>, (Erişim: 4 Ocak 2021).

¹³³ Robeck'ten Curzon'a 17 Mart 1920, *FO*, 406/43, No.124.

¹³⁴ Maraş'ta durum 3 Şubat 1920, *FO*, 406/43, No. 109, Ek 1.

¹³⁵ A. L. Macfie, "The Making of", s. 238-239.

İtilaf devletleri, Türkiye'de yaşanan gelişmelerden sonra hazırlamakta oldukları barış antlaşmasını tatbik edemeyeceklerine dair endişelere kapıldılar. Hakikaten de Millî Mücadele Hareketi'nin etkisi ülke genelinde hissediliyor, Sadrazam Ali Rıza Paşa ya da Salih Paşa'nın değil Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı kararlar benimseniyor ve destek görüyordu. Bu durumda Müttefikler, İstanbul'u resmen işgal altına alarak başkentte kurdukları denetimi daha da etkin hâle getirmeyi, Türk milletinin gözünü korkutarak imzalanacak barış antlaşmasındaki ağır koşulları kabul ettirmeyi tasarlıyorlardı. Güney ve Güney Batı Anadolu'ya yönelik emellere sahip Fransızlar ve İtalyanlar Türk Boğazlarına hâkim olarak Sovyet-Rusya'ya karşı bir set çekme konusunda İngilizlerle tamamen hemfikirdi. Üç devlet bundan sonra ağır yükümlülükler altında sınırlı bir alanda varlığını sürdürecektir Türkiye'nin kaynaklarından ayrıcalıklarla yararlanma noktasında da tamamen aynı düşüncededir. Üç Müttefik devletin menfaatleri, İstanbul'un en azından barış antlaşması imzalanana kadar resmen işgal altında tutulmasını, bundan sonra ise antlaşmadaki koşullara göre başkent statükusunun tespitini gerektiriyordu.

Yüksek Konsey Londra'da 5-10 Mart 1920 tarihleri arasında düzenlediği toplantılarda Türkiye'de yaşanan gelişmeleri göz önünde bulundurarak İstanbul'un resmen işgaline onay verdi. Bu karar İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserlere iletildi ve gerekli hazırlıklar gizlilik içerisinde yürütüldü. Resmî işgal öncesinde İstanbul'da Millî Mücadele Hareketi'ni desteklediği düşünülen şahıslar ve bu şahısların kaldıkları mekânlar belirlendi. Yüksek Komiserler tarafından hazırlanan plan gereği Müttefik kuvvetler İstanbul'da Harbiye Nezareti, Bahriye Nezareti, Posta ve Posta Telgraf İdaresi gibi stratejik açıdan öneme sahip mekânlar doğrudan işgal edilecek, Millî Mücadele'yi destekleyen şahıslar tutuklanacaktı. Bu plan doğrultusunda Müttefik kuvvetler bir yandan Beyoğlu'ndan hareketle Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti'ne diğer yandan Unkapanı köprüsü aracılığıyla Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'ne ve önemli kamu binalarının bulunduğu Sultanahmet'e doğru ilerleyeceklerdi. 16 Mart 1920 günü sabah saatlerinde Beyazıt'a doğru ilerleyen İngiliz kuvvetleri, Millî Mücadele Hareketi taraftarı Kemaleddin Sami (Çolak Kemal) Bey'i teslim almak üzere Şehzadebaşı Mızıka Karakolu'na baskın düzenlediler. Baskın esnasında ateş açarak beş Türk askerini şehit eden ve on askeri yaralayan¹³⁶ İngilizler, bu eylemle gözdağı vererek başkentte kendilerine karşı meydana gelebilecek bir direnişi durdurmayı ve Harbiye Nezareti'ni rahatlıkla ele geçirmeyi hedefliyorlardı. Karakol baskını sırasında çevrede bulunan binalardan ateş açılması üzerine önce bir daha sonra iki İngiliz askerinin öldürüldüğü de sonradan İngiliz Hükûmeti temsilcisi Law tarafından itiraf edilecekti. Baskının ardından

¹³⁶ Robeck'ten Curzon'a 16 Mart 1920, *FO*, 371/5043, E 1693; İstanbul İstihlak Memurluğu'ndan İstanbul Emniyet Müfettişliği Huzur-ı Aliyyesine 16 Mart 1336 (1920), *Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Emniyeti-i Umûmiye Seyrüsefer Müdüriyeti Evrakı (BOA,DH.EUM.SSM)*, 40/26, lef 2; Onuncu Kafkas Muzika Kumandanı'ndan Yirmibeşinci Kolordu Kumandanlığı'na 16 Mart 1336 (1920), *BOA,HR.SYS*, 2608/7, lef 13; Serpil Sürmeli, "Şehzadebaşı Karakolu Baskını ve Olay Mahalline Giren İlk Gazete Tevhid-i Efkâr", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 45, (2010), s. 103-116.

İngiliz kuvvetleri doğrudan Veznecilere doğru ilerleyerek kapılarını kırmak suretiyle Harbiye Nezareti'ni işgal altına aldılar. Bir diğer Müttefik müfrezesi de Kasımpaşa'da Bahriye Nezareti'ni aynı şekilde düzenlenen bir operasyonla ele geçirdi. İtilaf devletleri temsilcileri Padişah ve Sadrazam Salih Paşa'ya İstanbul'un resmen işgal kararını harekete geçtikten yaklaşık dört saat sonra gönderdikleri temsilciler aracılığıyla ilettiler. 16 Mart ve sonrasındaki günlerde şehrin stratejik öneme sahip noktalarına dağılan ve devriye gezen Müttefik kuvvetler önceden planladıkları şekilde Posta ve Telgraf İdaresi ile Türk Ocağı İstanbul Şubesi'nin de bulunduğu önemli binaları işgal altına alarak Millî Mücadele taraftarlarını tutuklamaya başladılar.¹³⁷

Yürütülen kovuşturma neticesinde aralarında Harbiye eski Nazırı Cemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye eski Reisi Cevad Paşa, Albay Galatalı Şevket Bey, İstanbul mebusu Hasan Tahsin Bey, Meclis-i Âyan üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa ve Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Reisi Dr. Esad Paşa'nın bulunduğu şahıslar tutuklandı. İstanbul basınından Velid Ebuziya, Celal Nuri ve Süleyman Nazif Beylerin aralarında bulunduğu çok sayıda gazeteci de Millî Mücadele taraftarı oldukları gerekçesiyle gözaltına alındı. Bunu da yeterli görmeyen Müttefik kuvvetler, seçilen mebusları tutuklamak amacıyla Osmanlı Mebûsan Meclisi'ne yöneldi. Müttefik kuvvetler, Mustafa Kemal Paşa'nın uyarılarına rağmen İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeyen ve o an Mebusan Meclisi'nde toplantı hâlinde bulunan mebusların kendilerine teslim olmasını istediler. Buna karşın mebuslar, gözaltına alınmak istediklerine dair bir tutanağın hazırlanması durumunda Müttefik kuvvetlere teslim olacaklarını bildirdiler. Düzenlenen tutanağın ardından Rauf (Orbay), Kara Vasıf, Numan Usta, Faik Bey ve Şeref Bey Müttefik kuvvetlere teslim oldu. İngilizler tarafından tutuklanan mebuslar da daha öncekiler gibi Malta adasına sürgüne gönderildi.¹³⁸ Baskın ve tutuklamalar nedeniyle son toplantısını 18 Mart 1920 tarihinde gerçekleştiren Mebûsan Meclisi oturumlarına ara verdi.¹³⁹

Müttefik Yüksek Komiserleri gerek Sadrazam'a sundukları notalarında gerekse Padişaha yaptıkları açıklamalarında ve yayınladıkları bildirimlerde İttihatçıların, Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na katılma kararına atıfta bulunuyor, Mondros Mütarekesi'nden sonra üstlendikleri sorumlulukları hatırlatıyor ve Osmanlı topraklarındaki etnik gruplara güvence sağlayacak bir barış antlaşması yapmayı hedeflediklerini ileri sürüyorlardı. Buna karşın İttihatçıların devamı ya da farklı bir versiyonu olan Milliyetçi hareketin; Padişah ve Osmanlı Hükûmeti'nin onayı olmaksızın, yıllardır süren savaşıardan yıpranan ahaliyi cebren silah altına aldığı, cebren para topladığı ve ülkede ihtilaf çıkararak yeniden çatışma yaratmayı amaçladığı vurgulanmaktaydı. Ayrıca Yüksek Konsey'in, Hristiyanlara ve ülkedeki Müttefik kuvvetlere yönelik saldırıların

¹³⁷ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin*, s. 336-338.

¹³⁸ Meclisi Mebusan bildirisi için hazırlanan önerenin Müttefikler arası Matbuat Sansür Komisyonu tarafından Vakit ve Tasvir-i Efkar'dan çıkarılan kısmı, 19 Mart 1920, *FO*, 371/5045, E 2811; Robeck'ten Curzon'a 27 Mart 1920, *FO*, 406/43, No. 146.

¹³⁹ Fatih Mehmet Sancaktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021, s. 187-188.

durdurulması ve onların güvenliğinin sağlanması koşuluyla İstanbul'un Türklere bırakılmasını onayladığı ancak Milliyetçilerin kışkırtmalarla merkezi Hükûmeti kendi kontrolleri altına aldıkları ya da yönlendirdikleri ileri sürülmekteydi. Yapılacak barış antlaşmasının hayata geçirilebilmesi noktasında gerekli tedbirleri alabilmek amacıyla İstanbul'un resmen fakat geçici bir süreliğine işgal edildiği ifade ediliyordu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin ya da Padişah'ın otoritesinin sona erdirilmeyeceği, aksine Türk hâkimiyeti altında kalacak yerlerde otoritesinin güçleneceği, geniş kapsamlı bir karışıklık ya da katliam gerçekleşmediği sürece İstanbul'un Türklere alınmayacağı da taahhüt ediliyordu. Son tahlilde kendilerinin İstanbul'da kamu düzeninin sağlanmasına yardımcı olacaklarını ileri süren Müttefikler, Padişah ve merkezi Hükûmet tarafından alınan kararlara riayetle gündelik yaşamın sürmesini istiyorlardı. Aksi yönde hareket edenlerin tutuklandıkları ve bundan sonra da aynı şekilde muamelelerle cezalandırılacakları da hatırlatılıyordu.¹⁴⁰

Kısa süreli bir şaşkınlığın ardından Sadrazam Salih Paşa, herhangi bir karışıklık yaşanmadığı halde İstanbul'un resmen işgal altına alındığını, zaten böyle bir sorun yaşansa dahi şehirdeki Müttefik kuvvetlerin, gerekli tedbirleri alabilecek kapasiteye sahip olduklarını vurguladıktan sonra haksız işgale karşı protestoda bulundu. Salih Paşa, Ermeni ve Pontus devleti kurma teşebbüsleri ile Yunan işgalleri ve feci sonuçlarının Millî Mücadele Hareketi'nin ortaya çıkmasına neden olduğunu da vurguluyordu. Millî Mücadele taraftarlarının "aşırılıklarını" onaylamadığını da özellikle belirten Salih Paşa, Maraş olaylarını incelemek amacıyla karma bir komisyon kurmayı da belki de son çare olarak öneriyordu. Padişah Vahdettin ise Müttefik temsilcilerin İstanbul'un geçici olarak işgal edildiğine dair sözlerini güvence sayarak, halkı sükûnet içerisinde gündelik yaşamını sürdürmeye davet etmekteydi.¹⁴¹

17 Mart 1920 tarihinde Avam Kamarası'nda Law, Türk kuvvetleri ve yetkililerin düşmanca tavırları ve Anadolu'da meydana gelen zulümlerden dolayı İstanbul'u resmen işgal altına almak zorunda kaldıklarını açıkladı. Bu kapsamda İstanbul'da idarenin devralınmayacağı, ancak Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin işgal edildiği, posta ve telgraf hizmetleri ile seyrüseferlerin denetim altına alındığı ve polis teşkilatının Müttefik subaylarına bağlanacağı belirtiliyordu. Bundan başka Law, Türk Hükûmeti barış şartlarını usulüne uygun bir biçimde yerine getirinceye kadar işgalin süreceğini ayrıca yerli Hıristiyanlara yönelik öfke devam ederse barış koşullarının daha da ağırlaşacağını da sözlerine eklemekteydi. Law'ın beyanına göre başkentin işgali planlandığı şekilde gerçekleştirilmiş, sadece bir noktada (Şehzadebaşı'nda) bir çatışma yaşanmıştı.¹⁴²

Harbiye ve Bahriye Nezareti ile Posta ve Telgraf idaresini doğrudan kendi kontrolleri altına alan Müttefikler, Salih Paşa Hükûmeti, üzerindeki baskılarını her geçen gün

¹⁴⁰ Robeck'ten Curzon'a 21 Mart 1920, *FO*, 406/43, No.134.

¹⁴¹ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin*, s. 360-364.

¹⁴² Occupation Of Constantinople, 17 Mart 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/mar/17>, (Erişim: 10 Ocak 1920).

artırdılar. Baskılara dayanamayan Salih Paşa 4 Nisan 1920 tarihinde görevinden istifa etti. Yeni Hükûmeti kuran Damat Ferit Paşa, göreve başlar başlamaz Millî Mücadele Hareketi'ni kınadığını açıkladı. Akabinde Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin yayınladığı bildiri, Şeyhülislam tarafından yayınlanan fetva ve Padişah tarafından onaylanan beyannamelerle Millî Mücadele Hareketi'ne karşı İstanbul merkezli bir savaş açıldı. Bu süreçte kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı gerçekleşen ayaklanmaları örgütleyen ya da destekleyen Damat Ferit Paşa, ülkeyi iç savaşa sürüklemekte beis görmedi. Damat Ferit Paşa, TBMM'ye karşı mücadeleyi sürdürürken Müttefikler San Remo Konferansı'nda Sevr Antlaşması taslağı üzerinde şekillendirmek üzereydi. Barış antlaşmasının hayata geçirebilmesine zemin hazırlamak maksadıyla İstanbul'u resmen işgal altına almaya karar verdiklerini ileri süren Müttefikler, Osmanlı Hükûmeti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalamakta tereddüt etmesi üzerine Batıdan Yunanları doğudan Ermenileri harekete geçirerek Türkiye üzerinde ciddi bir baskı oluşturdular. Bilhassa Yunanların Batı Anadolu ve Doğu Trakya'da işgal sahalarını genişletmeleri ve Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan iki önemli şehri (Bursa ve Edirne)'yi ele geçirmeleri Padişah'ın başkanlığında toplanan Saltanat Şurası'nın Sevr Antlaşması'nı imzalamaya razı olmasıyla sonuçlandı. Anadolu'da iç isyanlarla uğraşan, Yunanlar ve Ermenilerle doğrudan, Fransızlarla dolaylı olarak mücadele eden TBMM kazandığı başarılarla ülke içinde ve dışında prestijini artırdı. Diğer yandan Sevr Antlaşması'nı imzalayan ancak İtilaf devletlerinden iktisadi ve askerî yardım talebi geri çevrilen Damat Ferit Paşa Hükûmeti ayakta durmakta zorlanıyordu. Böyle bir Hükûmetin amaçlarına hizmet edemeyeceğini düşünen Müttefikler, Damat Ferit Paşa'dan vazgeçmek zorunda kaldılar.¹⁴³ Damat Ferit Paşa 21 Ekim 1920 tarihinde istifasını sunarken yerine Hükûmeti Tevfik Paşa kurdu. 1920 yılı sonlarında sadece İstanbul'da iktidar değişmedi. Yunanistan'da Venizelos planladığı baskın seçimi kaybederek iktidardan çekilirken, TBMM kuvvetlerine yenilen Ermenistan'da Taşnak partisi iktidardan düştü ve Hınçak partisinin desteğiyle Bolşevik idare kuruldu. Bundan böyle karadan da irtibat kurma imkânına sahip olduğu Sovyet-Rusya ile iş birliği hatta ittifak yapmaya çalışan TBMM'nin kazandığı başarılar neticesinde yükselişi, Sevr Antlaşması'nın mevcut hâliyle uygulanamayacağını göstermekteydi. Bütün bu gelişmeleri yakından takip eden Müttefikler "bekle ve gör" politikası izleseler de Sevr Antlaşması'nda küçük çaplı revizyon önerilerini gündeme getirdiler. Bu önerilere Misak-ı Millî programı ile mukabelede bulunan TBMM ülke çapında Türk milletinin hakiki temsilcisi olduğunu göstermekteydi. Tevfik Paşa Hükûmeti ise İstanbul işgal yönetiminin sınırlarını belirlediği alanda yetki kullanabiliyordu. Bu durum Padişah ve Tevfik Paşa'nın, Ankara Hükûmeti'ni kendi iktidarlarına ve rejimlerine karşı bir tehlike olarak algılamalarına da yol açıyordu. 1921 yılının ilk çeyreğinde TBMM'nin kazandığı başarılar Yunanların Ankara'yı ele geçirmek bir yana Batı Anadolu'da işgal altında tuttuğu sahaları bile muhafaza etmekte zorlanacağını gösteriyordu. Bu durumda üç müttefik, İstanbul ve

¹⁴³ Curzon'dan Robeck'e 6 Ekim 1920, *FO*, 371/5056, E 12215; *F.C.R.E.A*, Part V, 1920, no. 143, *FO*, 406/44.

Boğazlar bölgesindeki konumlarını garanti altına almak amacıyla 13 Mayıs 1921 tarihinde Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlıklarını ilan ederek her iki tarafa silah satışı yapmayacaklarını açıkladılar. Bahsi geçen karar kapsamında Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın yakın çevresi tarafsız bölge olarak ilan edildi. İktidar değişikliğine karşın hâlihazırda İtilaf devletleri arasında yer alan İstanbul, Boğazlar bölgesi ve Karadeniz'de savaş gemisi ya da askerî kuvvet bulunduran Yunanistan'a tarafsızlık konusunda pozitif ayrımcılık yapılacağı anlaşılıyordu. Dolayısıyla amaç TBMM kuvvetlerini olabildiğince İstanbul ve Boğazlar bölgesinden uzak tutmaktı. TBMM'nin önceliği ise öncelikle Yunan işgallerine son vermek akabinde Boğazlar bölgesi ve İstanbul'a doğru ilerleyerek Müttefik kuvvetler üzerinde baskı kurmaktı. Ancak bundan sonra Padişah ve İstanbul Hükûmeti ya da başka bir deyişle rejim ile ilgili değişiklik yapılabilecekti. Bu süreçte Padişah ve Tevfik Paşa Hükûmeti ise İstanbul işgal yönetimi ve kuruluşlarının gölgesi altında sınırlı bir alanda faaliyetlerini sürdürecekti.

10. Müttefikler Arası İşgal Kuruluşları

Müttefik Yüksek Komiserleri Konseyi ve Generaller Konseyi'nin koordinasyonu ile kurulan İstanbul işgal yönetiminin yetki sahasına giren meselelerle ilgilenmek üzere işgal kuruluşları meydana getirildi. Fiili işgalin ilk döneminde ihtiyaca göre kurulan Müttefikler arası işgal kuruluşları, Mütarekeyi uygulama gerekçesine sığınarak Osmanlı Hükûmeti'nin yetki sahasına giren alanlarla ilgili kararlar aldılar ve hayata geçirdiler. Geldikleri andan itibaren İstanbul'un dış dünya ile bağlantı kurmasını sınırlandıran Müttefikler, giriş çıkışları kontrol altında tutarak şehri izole hâle getirdiler.

10.1. Müttefikler Arası Pasaport Bürosu

Tahkimatları işgal gerekçesiyle karaya çıkmalarına müsaade edilen Müttefik kuvvetler yalnızca izin verdikleri gemilerin Boğazlardan geçişini onayladılar. İstanbul'u fiilen işgal altına aldıktan sonra şehre denizden ve karadan gelenler de Müttefiklerden onay almaya mecbur kaldılar.

Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti, yabancıların ülkeye girişte pasaport bulundurmalarına ve vize almalarına dair bir düzenleme yapmıştı.¹⁴⁴ Savaşın ardından Osmanlı Hükûmeti, fiilen işgal altına alınan İstanbul'dan gelecek ya da şehirden ayrılacak olanların Osmanlı Hükûmeti ve üç büyük Müttefik devlet temsilcisinden oluşan Muhtelit Mütareke Komisyonu'ndan onay almalarını kararlaştırdı.¹⁴⁵ Ancak Fransız Yüksek Komiseri bunu yeterli görmeyerek şehre giriş çıkış yapanların doğrudan Müttefiklerin kontrolüne tabi olması gerektiğini önerdi. Başlangıçta İngilizler, Mütarekeye ve devletlerarası hukuka aykırı olan ve aynı zamanda denetim yapabilecek

¹⁴⁴ M. Emin Elmacı, *İttihat ve Terakki ve Kapitülasyonlar*, İstanbul: Homer Yayınları, 2005, s. 119-120.

¹⁴⁵ Mütareke Komisyonu'nun 27 Teşrîn-i Evvel (Ekim 1919), 3, 10, 17, 24 Teşrîn-i Sâni 1335 (Kasım 1919) tarihli toplantı tutanakları, *BOA,HR.SYS*, 2713/11; Mütareke Komisyonu'ndan Hariciye Nezâreti'ne 3 Kânûn-ı Sâni 1921 (Ocak); Müttefikler arası Pasaport Bürosu İngiliz Bölümü'nden İngiliz Temsilci Yüzbaşı'dan Mütareke Komisyonu Sekreteri Esad Cemal Bey'e 20 Mart 1922, *BOA,HR.SYS*, 2713/14, lcf 19-70.

yeterli personel bulunmadığından giriş-çıkışlarda karmaşaya sebebiyet verebilecek bu uygulamaya temkinli yaklaştı.¹⁴⁶ Ancak, bilhassa Boğazlardan geçen ve İstanbul'a da gelip giden Ruslar arasında Bolşeviklerin de bulunması alarm seviyesini artırdığından bu bağlamda Müttefik askerî yetkililerin pasaport kontrolü yapmaları uygun görüldü.¹⁴⁷

Sadece İstanbul'da değil karaya çıkarma yaptıkları tüm Osmanlı limanlarında Müttefikler, zararlı gördükleri şahısların fikirlerini yaymalarını engellemek amacıyla gelen giden tüm yolcuları denetleme ihtiyacı hissediyorlardı.¹⁴⁸ 25 Aralık 1919 tarihinde İngilizler, İstanbul'a gelenlerin ya da şehirden ayrılacak olanların Galata rıhtımında pasaportlarını vize ettirmeleri gerektiğini bildirdi. Yabancıların vize muamelesi doğrudan Müttefik polisi tarafından yapılacaktı. Osmanlı vatandaşlarının ise seyahat evrakları ya da pasaportları Osmanlı polisi tarafından ön incelemeye tabi tutulacak nihai onay Müttefik yetkililer tarafından gerçekleştirilecekti.¹⁴⁹

Doğu Trakya'dan Osmanlı topraklarına geçmek ya da yurt dışına çıkmak isteyenler Kuleliburgaz'da Müttefik yetkililer tarafından pasaport kontrolüne tabi tutulmaktaydı.¹⁵⁰ İstanbul'dan demiryolu ile ayrılmak ya da şehre giriş yapmak isteyenler de Sirkeci istasyonunda kurulan merkezde Müttefik yetkililerden izin almak zorunda bırakıldılar.¹⁵¹ Ülke içerisinde dolaşmak isteyenlerin dahi seyahat varakalarını Müttefik temsilcilere onaylatmaları gerekiyordu.¹⁵² Böylece Osmanlı Devleti'nde harici ve dâhili seyahat Müttefiklerin onayına bağlı hâle geldi.

İstanbul'a giriş çıkışları denetime tabi tutan Yüksek Komiserler İngiliz, Fransız ve İtalyan şubelerinden oluşan Müttefikler arası Pasaport Bürosu'nu kurdular. Galata rıhtımında Müttefikler arası Liman Kontrol Komisyonu ile eş güdümlü çalışacak Pasaport Bürosu belli bir ücret karşılığında vize muamelesi de yapmaktaydı.¹⁵³ Böylece işgalin ilk dönemlerinde vize muamelelerini yapan Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun görevi Pasaport Bürosu'na devredildi.¹⁵⁴ Pasaport Bürosu İstanbul çıkışlı ya da varışlı ülke içi seyahatlerde de onay makamı işlevi görmekteydi. Sadece seyahat edecek kişiler için değil yanlarındaki yükleri için de Pasaport Bürosu'ndan onay alma şartı vardı.¹⁵⁵ Bu noktada

¹⁴⁶ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Aralık 1920, *FO*, 371/3418, 202013.

¹⁴⁷ 12 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 511.

¹⁴⁸ 2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 11449.

¹⁴⁹ İngiliz Limanlar Reisi Miralay Alis tarafından yayınlanan 25 Aralık 1919 tarihli bildiri, *BOA,HR.SYS*, 2589/1, lef, 131; Rumbold'dan Bâb-ı Âli'ye 14 Eylül 1922, *BOA,HR.SYS*, 2635/9, lef 1.

¹⁵⁰ Harbiye Nazırı'ndan Hariciye Nezâreti'ne 2 Mart 1335 (1919), *BOA,HR.SYS*, 2633/8, lef 3.

¹⁵¹ Harbiye Nazırı'ndan Hariciye Nezâreti'ne 2 ve 4 Mart 1335 (1919), *BOA,HR.SYS*, 2633/8, lef 1-2.

¹⁵² Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 1 Nisan 1335 (1919), *BOA,HR.SYS*, 2633/8, lef 6.

¹⁵³ Karadeniz İtilâf Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 18 Ekim 1919, *FO*, 371/4235, 151981; 13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/5162, E 1360.

¹⁵⁴ Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 16 Temmuz 1338 (1922), Dâhiliye Umur-ı İdariye Müdüriyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 23 Eylül 1922 (1922), Rumbold'dan Bâb-ı Âli'ye 14 Eylül 1922, *BOA,HR.SYS*, 2635/9, lef 16-18.

¹⁵⁵ Fransız Yüksek Komiseri'nden Osmanlı Hariciye Nazırı'na 31 Mart 1920, *BOA,HR.SYS*, 2608/7, lef 33.

bütün sorumluluk bağlı olduğu ülke ayrımı yapılmaksızın gemi kaptanlarına düşüyordu. Aksi durumda kaçak yolcu ya da yükten gemi kaptanları sorumlu tutulacak ve gerekirse yolcularla birlikte cezalandırılacaklardı.¹⁵⁶

Resmî işgal sürecinde Müttefikler arası Pasaport Bürosu İstanbul'un iki yakası arasındaki geliş gidişleri kontrol ederek şehir içi ulaşımına dahi müdahale etmeye başladı.¹⁵⁷ İlerleyen süreçte yabancı vatandaşların Müttefiklerin önceden onayını almadıkça Karadeniz ve Ege Denizi aracılığıyla İstanbul'a giremeyecekleri açıklandı.¹⁵⁸ Yabancı vatandaşların İstanbul'a gelmeden önce üç büyük Müttefik devletten herhangi birinden vize almaları şarttı. Resmî görevliler de bu şekilde vize almak zorunda idi.¹⁵⁹

Trakya üzerinden İstanbul'a gelmek isteyenlerin de Edirne'de bulunan Müttefik siyasi temsilcilerinden herhangi birine pasaportlarını vize ettirmeleri gerekiyordu. Trakya'da Fransızlar vize muamelesinden ve yolcuların denetiminden sorumluydu. Fransızlar tarafından Sinekli'de kurulan Pasaport Çavuşluğu, pasaportlarını ya da seyahat varakalarını vize ettirmeden kara ya da demiryolu ile İstanbul'a seyahate izin vermemekteydi. Aksi hâlde yolcular memleketlerine iade ediliyorlardı. Bu noktada yalnızca Müttefik devlet vatandaşlarına tolerans gösteriliyordu.¹⁶⁰

Mütareke imzalandığında çoğu Almanya ve Avusturya'da kalan Osmanlı vatandaşlarının hatta¹⁶¹ diplomatik temsilcilerin ülkeye dönebilmeleri için de Müttefikler arası Pasaport Bürosu'ndan onay almaları lazımdı. Bu konuda Pasaport Bürosu kapsamlı bir tahkikat yaptırdığından dönüş süresi uzuyordu.¹⁶² Ancak İttihat Terakki muhalifi olup yurt dışında bulunan ve İstanbul'a dönmek isteyen şahıslara vize kolaylığı tanınıyordu.¹⁶³ Genel olarak İstanbul'a gelmek isteyen Müslümanlara engel çıkarılıyor,¹⁶⁴ gayrimüslimlere ise vize kolaylığı sağlanıyordu. İşgal döneminde Ermeni ve Rumlar Patrikhanelerinden çıkardıkları pasaportları onaylatarak İstanbul'a gelip şehirden gidebiliyorlardı. 1919-1920 yılları arasında 250,000 ila 300,000 civarında Beyaz Rus mülteci de önceden hazırlık yapılmaksızın doğrudan Müttefiklerin izni ile İstanbul'a

¹⁵⁶ İngiliz Limanlar Reisi Miralay Alis Tarafından yayımlanan 25 Aralık 1919 tarihli bildiri, *BOA,HR.SYS*, 2589/1, lef, 131.

¹⁵⁷ Temel, *İşgal Yıllarında*, s. 24.

¹⁵⁸ Müttefik Yüksek Komiseri tarafından göçmenlerin Türkiye'ye gönderilmesi hakkında hazırlanan rapor 4 Aralık 1919, *FO*, 371/4197, 165692.

¹⁵⁹ İngiltere'nin İsveç Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Kasım 1918, *FO*, 371/3419, 198069.

¹⁶⁰ Dâhiliye Nezâreti Kalemî Mahsus Müdüriyeti'nden Hariciye Nezâreti'ne 3 Temmuz 1336 (1920), *BOA,DH.KMS*, 59-1/40.

¹⁶¹ 24 Nisan 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 90004.

¹⁶² *FO*, 371/4224, 71852; Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*, s. 247.

¹⁶³ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Mayıs 1919, *FO*, 371/4162, 69468.

¹⁶⁴ Şeyh M. H. Kidvai'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 21 Ekim 1920 ve Dışişleri Bakanlığı'nın 29 Ekim 1920 tarihli Cevabı, *FO*, 371/5289, E 13254.

yerleştirildi.¹⁶⁵ Bu durum Osmanlı döneminde dikkat edilen demografik dengelerin bozulmasına göçmenlerin şehre akın etmesine sosyal, ekonomik ve kültürel sorunların ortaya çıkmasına yol açtı.¹⁶⁶

1920 yılından itibaren ciddi bir tehlike olarak görülen Bolşeviklerin¹⁶⁷ ve Millî Mücadele taraftarlarının İstanbul'a sızmalarının engellenmesi için tahkikat komisyonları kuruldu.¹⁶⁸ Hatta Boğaza giriş yapar yapmaz gemilerin, yolcu ve yüklerinin denetlenebilmesi ve Pasaport Bürosu'nun işinin kolaylaştırılması amacıyla Müttefikler arası Liman Sağlık ve Hudut komisyonlarına da görev verildi.¹⁶⁹

Öte yandan Kırım ve Batum'daki operasyonları durdurma kararı alan İngiliz Hükûmeti, Bolşevik yayılmasını ve Türkiye'de Milliyetçilere silah naklini engelleyebilmek amacıyla Karadeniz'de abluka¹⁷⁰ uyguladı. İstanbul ana deniz üssüne bağlı 1 hafif kruvazör, 2 destroyer Karadeniz'de konuşularak Milliyetçilere silah gönderilmesini önlemek amacıyla devriye gezmekteydi.¹⁷¹ Karadeniz'de Bolşeviklere karşı uygulanan fiilî abluka, TBMM'ye karşı da tatbik edilmekteydi.¹⁷²

Mudanya Mütarekesi'nin ardından Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi Saltanatın kaldırılması ve Osmanlı idaresinin sona erişi ile TBMM idaresinin kuruluşu durumu aniden değiştirdi. TBMM temsilcileri ilk etapta İstanbul'da Müttefikler arası Pasaport Bürosu'nun denetim yapma yetkisini kabul ederken, Türk vatandaşlarının yalnızca Türk pasaportu kullanarak seyahat etmelerine yönelik tedbirler aldılar.¹⁷³ TBMM temsilcileri, 1923 yılı Ocak ayında Müttefikler arası Pasaport Komisyonu'nun Türk vatandaşlarının pasaportlarına vize işlemi yapamayacağını, bunun ancak İstanbul Murahhaslığı tarafından yerine getirileceğini bildirdi. Yüksek Komiserler bu talebi kabul etmek zorunda kalsalar da Müttefikler dışındaki yabancı vatandaşlarına hangi kurum

¹⁶⁵ İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 31 Aralık 1919, *WO*, 33/974; 2 Aralık 1920 tarihli haftalık istihbarat raporu, *FO*, 406/45, s. 32-37; Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 299; Saime Yüceer, "Wrangel Ordusu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, C. 6, S. 21, (1998), s. 107-117.

¹⁶⁶ 30 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4156, 174125.

¹⁶⁷ 1920 yılı içerisinde 11 şahıs Bolşevik ajanı gerekçesiyle tutuklanarak Çanakkale'de hapsedilmişti. Prisoners In Turkey., 15 Haziran 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jun/15/prisoners-in-turkey> (Erişim: 3 Mart 2022)

¹⁶⁸ 21 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/7934, E 4692.

¹⁶⁹ 12 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/7935, E 5484.

¹⁷⁰ Turkey, 30 Kasım 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/nov/30>, (Erişim: 3 Mart 2022)

¹⁷¹ Black Sea (British Ships), 18 Kasım 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/nov/18>, (Erişim: 7 Aralık 2022).

¹⁷² Black Sea (Navigation), 8 Kasım 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/nov/08>, (Erişim: 9 Aralık 2022).

¹⁷³ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Aralık 1922, *Fo*, 371/7960, E 13773.

tarafından vize muamelesi yapılacağı konusunda uzlaşma sağlanamadı.¹⁷⁴ TBMM temsilcilerinin İstanbul'a girmeleri için vize verdiği bazı şahıslar Müttefik kuvvetler tarafından şehre alınmazken zaman zaman tersi durumlar da vuku buldu.¹⁷⁵

Lozan Antlaşması'nın imza süreci gecikince TBMM temsilcileri, talepte bulunan Müttefik vatandaşlarının da pasaportlarına vize vermeye başladı. Yüksek Komiserler buna karşı protestoda bulunsalar da¹⁷⁶ Lozan Antlaşması ile bu konu çözüme bağlandı. Lozan Antlaşması ile işlevi sona eren Müttefikle arası Pasaport Komisyonu faaliyette bulunduğu sürece Liman, tersane ve deniz taşımacılığı kontrol komisyonları ile eş güdümlü çalıştı.

10.2. Müttefikler Arası Deniz Taşımacılığı (Nakliye) Kontrol Komisyonu

Mondros Mütarekesi'ne göre Osmanlı savaş gemileri İtilaf devletlerinin uygun görecekları limanlarda gözetim altında tutulacaklardı. Ayrıca İtilaf devletlerine ait gemiler tamir ve bakım amacıyla Osmanlı liman ve tersanelerinden yararlanma hakkına sahiplerdi. Yüksek Komiserler Boğazları işgal altına alır almaz Müttefikler arası Deniz Taşımacılığı (Nakliye) Kontrol Komisyonu'nu kurarak istemedikleri gemilerin Boğazlardan geçmesine engel oldular.¹⁷⁷ Müttefikler herhangi bir yetkileri bulunmadığı hâlde bu sayede hem askerî hem de ticari geçişleri kontrol edebileceklerdi. Sadece Boğazlarda değil Osmanlı sahillerinde ticari amaçlı faaliyette bulunacak tüm gemilerin Müttefiklerin aldıkları kararlara ve yaptıkları düzenlemelere uymaları istendi. Üstelik Osmanlı gemilerinin de buna göre hareket etmeleri isteniyordu.¹⁷⁸ Mütareke ve devletlerarası hukuka aykırı bu düzenlemeler Osmanlı Hükûmetlerinin itirazlarına ve protestolarına karşın pratiğe geçirildi.¹⁷⁹ Bundan böyle Osmanlı deniz yollarından ve limanlarından yararlanma konusunda her türlü izin ve onay Müttefikler tarafından verilecek, onların yaptıkları düzenlemelere göre geçiş, gidiş, geliş gerçekleştirilecekti.¹⁸⁰

İstanbul işgal yönetimi Müttefiklerin izni dışında İstanbul ve diğer Osmanlı limanlarıyla ithalat ve ihracatı yasakladı. İstanbul ve diğer Osmanlı limanları aracılığıyla ithalat ve ihracat yapmak isteyenler Deniz Taşımacılığı (Kabotaj) Kontrol Servisi'ne bağlı Lisans Komitesi'nden izin almak zorunda bırakıldılar.¹⁸¹ Bu komisyon Müttefikler arası Liman Kontrol Komisyonu ile eş güdümlü hareket ederek hem Türkiye hem de Rusya ile yapılacak dış ticarete müdahalede bulunmaya çalıştı.

¹⁷⁴ Yüksek Komiserlerden 18 Şubat 1922 Tarihli Nota, *Boa, Hr. İm*, 26/73.

¹⁷⁵ Yüksek Komiserlerden Adnan Bey'e 18 Şubat 1923, *Boa, Hr. İm*, 26/67.

¹⁷⁶ Yüksek Komiserlerden Adnan Bey'e 15 Haziran 1923, *Boa, Hr. İm*, 49/34.

¹⁷⁷ 2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 11449.

¹⁷⁸ Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 10 Ocak 1919, *BOA, HR.SYS*, 2589/1, lef 6.

¹⁷⁹ Bahriye Nazırı'ndan Hariciye Nezâreti'ne 22 Kânûn-ı Sâni 1335 (Ocak 1919), *BOA, HR.SYS*, 2589/1, lef 16.

¹⁸⁰ Bahriye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 15 Temmuz 1335 (1919), *BOA, HR.SYS*, 2589/1, lef 119.

¹⁸¹ 27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 58429.

10.3. Müttefikler Arası Liman Kontrol Komisyonu

Müttefikler, İstanbul'u fiilen işgal altına aldıkları süreçte Mütareke hükümlerini uygulama gerekçesiyle Osmanlı liman ve tersanelerine de el koydular. İşgalle birlikte İstanbul'da Müttefikler arası Liman Kontrol Komisyonu teşkil edildi. Bahsi geçen komisyon, Osmanlı Bahriye Nezâreti ile irtibat kurarak çalışmalarını sürdürdü. İlk etapta Goben (Yavuz) başta olmak üzere tüm Osmanlı savaş gemileri Mütarekeye uygun bir şekilde gözetim altına alındı.¹⁸² Bu uygulama Mondros Mütarekesi'ne uygundu ancak limanların işgali ve Müttefikler arası bir komisyon tarafından idaresi Mütarekeye aykırı idi. Osmanlı Hükûmeti, herhangi bir gerekçe gösterilmeksizin limanların işgalini protesto etse de Müttefikler, İstanbul'daki Limanların, Anadolu demiryoluna bağlı olduğuna dair dayanağı bulunmayan bir savunmaya sığındılar.¹⁸³

Müttefikler limanlarda sadece Osmanlı savaş gemilerini değil ticari amaçlı tüm deniz taşıtlarını da âdeta göz hapsinde tutuyorlardı. Bir anda Müttefik gemileri ve muhtelif deniz taşıtları ile dolup taşan İstanbul liman ve tersanelerinde, Osmanlı bandıralı gemiler yabancı bir ülkeye aitmiş gibi muamele görüyorlardı. Müttefik Yüksek Komiserleri limanlarla birlikte Osmanlı deniz yollarını daha sıkı bir şekilde denetleyebilmek amacıyla Donanma Kontrol Komisyonu'nu kurdular.¹⁸⁴ Donanma Kontrol Komisyonu sadece İstanbul'da değil bilgi servisi kurmak suretiyle tüm Osmanlı limanlarında yük ve yolcu trafiği hakkında raporlar hazırlayarak gerekli tedbirlerin alınmasını sağlayacaktı.¹⁸⁵ Gerek kendi kuvvetlerinin gerekse başkentini iaşesinin sağlanması bakımından Boğazlarla birlikte tüm Osmanlı limanlarını ve deniz yollarını kontrol altında tutan Müttefikler bu sayede Türkiye ve Sovyet-Rusya'da duruma hâkim olmayı hedefliyorlardı.¹⁸⁶ Artık Bolşevik ya da İttifak devletlerine ait olanlar bir yana Türkiye'de Müttefiklere muhalif herhangi bir idarenin Boğazlar ve Türk deniz yollarından istifadesi pratikte imkânsızdı.

Limanlarla birlikte İstanbul'daki tersaneleri tamamen kontrol altına almak amacıyla kurulan tahkikat komisyonu ise bir süre sonra Müttefikler arası Tersane Komisyonu'na dönüştürüldü.¹⁸⁷ Müttefikler arası Tersane Komisyonu'nun kontrolüne geçen Haliç ve İstinye tersanelerinden tamir ve bakım hizmeti alan Müttefik gemilerinin ödemeleri gereken ücretin ise işgal masraflarına mahsup edileceği açıklandı. Savaş sonrasında ekonomik olarak zor durumda bulunan Osmanlı tersaneleri ücretsiz hizmet vermek

¹⁸² 1920 Türkiye yıllık raporu, md.70-71, FO, 371/6469, E 5233.

¹⁸³ 7 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, FO, 371/4156, 121945.

¹⁸⁴ 12 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, FO, 371/4155, 511.

¹⁸⁵ 2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, FO, 371/4155, 11449.

¹⁸⁶ 19 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, FO, 371/4155, 3407.

¹⁸⁷ Müttefikler arası Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor, FO, 371/9174, E 9765.

zorunda kaldıklarından işçi masraflarını dahi ödeyemeyecek duruma düştüler.¹⁸⁸ Osmanlı gemilerinden çok Müttefik gemilerinin yararlandığı tersanelerin faaliyetleri durma noktasına gelince İngilizler ve Fransızlar ödeme yapacaklarını açıklamak zorunda kaldılar.¹⁸⁹ Ancak bu açıklamaya rağmen ödeme yapılmadı. Ekonomik açıdan zor durumda bulunan Osmanlı Hükûmetleri hazineden tahsisatlar ayırarak tersaneleri ayakta tutmaya çalıştı. 1921 yılı ortalarından itibaren Müttefik gemilerinin tamir ve bakım karşılığında ödemeleri gereken meblağ 400,000 liraya ulaşmıştı.¹⁹⁰ Osmanlı Hükûmeti tahsisat ayıramadığından tersanelerin faaliyetlerini durdurması ve dolayısıyla İstanbul ve çevresinde sayıları 200'ü bulan Müttefik gemisinin tamir ve bakım hizmeti alamaması gibi bir tehlike baş gösterdi. Bu durumda Osmanlı Hükûmeti yalnızca nakit ödeme ile tersane hizmetlerinin sunulacağını açıkladı. Durumdan etkileneceklerini bilen Müttefikler, bundan sonra nakit ödeme yaptılar ancak bunları da işgal masraflarına mahsup edilmek üzere Osmanlı devleti hesabına kaydettiler.¹⁹¹

Osmanlı Hükûmeti İstinye'de bulunan gezici tersane ve imalathanenin ayrıcalığını da bu dönemde bir Fransız şirketi olan İstinye Şirketi'ne verdi.¹⁹² Bunun üzerine savaş öncesinde Osmanlı Devleti ile yaptığı sözleşmeler kapsamında Haliç tersanesinde ayrıcalık almak için teşebbüslerde bulunan Armstrong Vickers şirketi işgal döneminde amacına ulaşmak için çaba sarf etti.¹⁹³ Devreye giren Müttefik Amiralleri bahsi geçen ayrıcalıkları, Armstrong Vickers Şirketi'nin yan kuruluşu Osmanlı Tersane Şirketi'ne iade kararı aldılar. Böylelikle savaş öncesi sözleşmelerin gereği yapılmadığı ve hiçbir hukuki dayanağı bulunmadığı hâlde Armstrong Vickers Şirketi, Osmanlı Tersane Şirketi aracılığıyla ayrıcalık kazanmış oldu.¹⁹⁴ Daha da ileri giden Müttefik Yüksek Komiserleri 10 Mayıs 1920 tarihinde Vickers'in ayrıcalıklarının iade edildiğini açıkladılar. Bundan sonra tersaneyi işgal eden Vickers Şirketi, Müttefikler arası Tersane Komisyonu'na ihtiyaç kalmadığını ileri sürerek duruma tamamen hâkim olmaya çalışsa da işgal yönetimi buna izin vermedi. Böylelikle Armstrong Vickers Şirketi Müttefikler arası bir komisyonun kontrolü altında faaliyetleri sürdürdü.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Müttefikler arası Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor, *FO*, 371/9174, E 9765; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 20 Ekim 1919, *FO*, 371/4239, 144976.

¹⁸⁹ Acil Donanma Harcamaları Daimi Komisyonu'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 17 Aralık 1919, *FO*, 371/4239, 162702.

¹⁹⁰ 26 Temmuz 1337 (1921), *BOA,MV*, 221/228.

¹⁹¹ Müttefikler arası Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor, *FO*, 371/9174, E 9765.

¹⁹² İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 14 Aralık 1919, *FO*, 371/4239, 163947.

¹⁹³ Müttefikler arası Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor, *FO*, 371/9174, E 9765; 4 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4156, 163702.

¹⁹⁴ 26 Mart 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/5163, E 3233; Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 26 Mart 1920, *BOA,HR.SYS*, 2716/15.

¹⁹⁵ Müttefikler arası Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından Hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor, *FO*, 371/9174, E 9765.

Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra yapılan düzenlemeleri yok hükmünde sayan işgal yönetimi, limanlardan Osmanlı vatandaşlarına tanınan kolaylıkların kendi vatandaşlarına da tanınmasını sağladı.¹⁹⁶ Sadece Müttefik uyruklu askerlere değil sivillere de gümrük kolaylıkları tanındı.¹⁹⁷ Bununla da yetinmeyen işgal yönetimi Liman Nizamnamesi'ni yayınlayarak aldıkları kararlara uymayanların para cezası ile tecziye edileceklerini açıkladı.¹⁹⁸ Dahası Liman Kontrol Komisyonu, İstanbul'da sunulan liman hizmetlerinden yararlanma karşılığı ödenen ücret ve vergileri de doğrudan tahsil etti. Toplanan hasılatın, masraflar düşüldükten sonra kalan meblağ Müttefik bankalarına yatırıldı.¹⁹⁹ Sonraki dönemde TBMM'nin bu hasılatı geri almak amacıyla yürüttüğü teşebbüslerden ise bir sonuç alınamadı.²⁰⁰ Zira Müttefikler topladıkları hasılatı polis, sağlık ve liman hizmetleri gibi muhtelif alanlarda kullandıklarını ileri sürdüler.²⁰¹ Diğer yandan Mondros Mütarekesi'ne göre sadece kontrol altında tutulabilecek demir yolları da limanlar gibi işgal altına alındı.

10.4. Müttefikler Arası Demiryolu Komisyonu

I. Dünya Savaşı öncesinde Hicaz dışındaki Osmanlı demir yolları yabancılara tanınan imtiyazlarla inşa edilmişti. Bilhassa Almanların Bağdat demir yolu üzerinde ayrıcalıklar elde etme çabaları büyük devletleri karşı karşıya getirmiş ve I. Dünya Savaşı öncesinde uzlaşma sağlansa da savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı Hükûmeti'nin Müttefik şirketlerine yönelik tedbir ve yaptırımları tartışmaları beraberinde getirmişti. Söz konusu tedbir ve yaptırımlar savaş döneminde Osmanlı demir yolları üzerinde Almanların etkisini artırırken savaşın sonlarından itibaren tablo İtilaf devletleri lehine şekillendi. Şöyle ki, Hicaz demir yolu hattını Arap aşiret kuvvetlerinin desteğiyle ele geçiren İngilizler Mütareke müzakereleri sürerken Halep'i de işgal altına almışlardı.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mütareke Güney Kafkasya demir yolu hattının İtilaf devletleri tarafından doğrudan işgalini öngörmekte idi. Bunun dışındaki Osmanlı demir yolları ancak İtilaf devletleri tarafından kontrol edilebilecekti. Mütarekenin ardından Müttefikler Osmanlı demir yollarını kontrol etme gerekçesiyle işgal sahalarını genişletmeye çalıştılar ve bunda da son derece başarılı oldular. Öncelikle Mütareke doğrultusunda Osmanlı kuvvetlerinin çekildiği Güney Kafkasya demir yolu hattı İngilizlere devredildi. Güneyde ise İskenderun'un işgalinin ardından İngilizler buradan

¹⁹⁶ Sevr Antlaşması, md. 337. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınları, 1953, s. 658-659.

¹⁹⁷ Robeck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Kasım 1920, *FO*, 371/5131, E 15418.

¹⁹⁸ Deniz inzibatının ne suretle ifa ve İstanbul Liman Riyaseti'ne terk edildiği hakkında, İstanbul Murahhaslığı'nın 10 Kânûn-ı Sâni 1339 (Ocak 1923) tarihli derkenarı ve tezkiresi üzerine Polis Müdür Vekili tarafından Vali Vekili'ne sunulan 18 Şubat 1339 (1923) tarihli rapor, *BOA,HR.İM*, 45/14, Lef 4-5.

¹⁹⁹ İstanbul İngiliz Liman Kontrol Bürosu tarafından hazırlanan 25 Nisan 1923 tarihli rapor, *FO*, 371/9157, E 6018.

²⁰⁰ Hariciye Vekâleti'nden Dersaadet Murahhaslığı'na 9 Ağustos 1339 (1923) ve Adnan Bey'den Yüksek Komiserlere 16 Ağustos 1339 (1923), *BOA,HR.İM*, 53/2, lef 1-2.

²⁰¹ Yüksek Komiserlerden Adnan Bey'e 13 Eylül 1923, *BOA,HR.İM*, 53/2, lef 5; "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 12 Eylül ve 26 Ekim 1923, *FO*, 371/9157, E 9254, E 10533.

Halep aracılığıyla Nusaybin'e kadar uzanan hattı denetleme gerekçesiyle Antep, Urfa ve Maraş'ı ele geçirdiler. Fransızlar ise denizden de sağladıkları destekle İskenderun'dan Adana'ya oradan Mersin'e kadar uzanan hattı işgal altına aldılar. Ancak Fransızlar Adana'dan Toros dağları vasıtasıyla demir yolu hattının kuzeyine doğru ilerlemek istediklerinde Kuvâ-yı Milliye'nin direnişi ile karşılaştılar. Toroslardan Afyon'a kadar uzanan hat ise İtalyanların Konya ve civarına asker çıkarmalarına ve bu bölgedeki demir yollarını kontrol etmelerine rağmen büyük ölçüde Osmanlı kuvvetlerinin denetimi altında kaldı. Fakat Afyon'dan Haydarpaşa'ya kadar uzanan hatta ise İngiliz birlikleri yerleştirdi. Batıda ise Edirne'den Sirkeci'ye uzanan demir yolu hattını ise Karaağaç'ta yığınak yapan Fransızlar, Yunan birliklerinin desteğiyle ele geçirdiler. Diğer yandan Yunanlar Batı Anadolu'daki demir yollarını kontrol altına alabilmek amacıyla yoğun bir çaba harcadılar. Yunanlar ilk etapta Osmanlı Devleti'nde İngiliz sermayesi ile inşa edilen İzmir-Aydın ve İzmir Kasaba (Turgutlu) demir yolu hattına doğru ilerlemeye çalıştılar. Her iki hat üzerinde Kuvâ-yı Milliye'nin direnişi ile karşılaşan Yunanlar ilerlemekte zorluk yaşasalar da hedeflerinde öncelikle Kasaba'dan Soma, Akhisar ve Balıkesir aracılığıyla Bandırma'ya uzanan hat vardı. İlerleyen süreçte Yunanlar Turgutlu'dan Afyon'a kadar uzanan hattı da ele geçirerek buradaki İngiliz kuvvetleri ile birleşmeye çalıştılar. Her ne kadar İstanbul'un resmen işgaline tepki olarak Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı doğrultusunda düzenlenen Eskişehir süpürme harekâtı neticesinde İngiliz kuvvetleri Afyon'dan İzmit'e çekilmek zorunda kalsalar da Yunanların bu hattı geri almaya, hatta Ankara'ya kadar uzanmaya yönelik çabaları Sakarya Savaşı'na kadar sürdü. Bu arada Sevr sürecinde Bursa-Mudanya arasındaki kısa hat da Yunan ve İngiliz kuvvetlerinin kontrolü altına girdi²⁰².

1914 yılında Osmanlı demiryolları

²⁰² İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Aralık 1918, FO, 371/3416, 202014; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Aralık 1918, FO, 371/3420, 212878.

Büyük bir bölümünü Müttefiklerin işgal altına aldığı Osmanlı demir yolları üzerinden ulaşım başlı başına bir sorun olmaya başladı. Osmanlı demir yolları üzerinde kimin yetkisinin nereye kadar olduğu belirsizdi. Başlangıç ve varış istasyonlarının farklı kuvvetler tarafından idaresi ve hatlar üzerinde yaşanan mücadele durumu daha da karmaşıklaştırmaktaydı. Türkiye'de İngilizlere oranla daha fazla yatırımı bulunan Fransızlar, Osmanlı demir yollarının idaresini tek başlarına üstlenmeye taliplerdi. Fakat İngilizler buna yanaşmıyordu. Bu noktada Yaşanan sorunları aşabilmek ve Osmanlı demir yollarının müttefik kuvvetler tarafından müştereken idare edilmesini sağlamak amacıyla İstanbul işgal yönetimi tarafından Müttefikler arası Demir yolu İdaresi kuruldu.²⁰³

Yüksek Komiserler 15 Ocak 1919 tarihinde Mondros Mütarekesi'ne istinaden Osmanlı demir yolları üzerinde tam manasıyla bir kontrol kurulduğunu bildirseler de pratik bundan ötesi idi.²⁰⁴ Nitekim Müttefikler, kadro ve personel yapısını değiştirerek ve hasılatına el koyarak Osmanlı demir yollarının büyük bir bölümünü ele geçirdiler.²⁰⁵ İleride yaşanabilecek hak ve tazminat taleplerini engelleyebilmek amacıyla Müttefik Yüksek Komiserleri demir yollarına askerî sebeplerle el koyduklarını öne sürdüler. Bununla birlikte Osmanlı demir yollarında imtiyaz sahibi yabancı sermaye hem savaş sırasındaki hem de sonrasındaki kayıplarının telafisini bekliyordu. Üstelik savaş sonrasında zarara sebebiyet veren Müttefiklerdi. Buna karşı işgal yönetimi Mütareke sonrasında kendilerinin demir yolu idarelerine el koymasından kaynaklanan zararlardan da Osmanlı Hükûmeti'nin sorumlu tutulacağını ileri sürdü. Bir süre sonra toplanan hasılatın hak sahibi şirketlere dağıtılacağı açıklandığı Osmanlı kurumları demir yolları borçlarının bir kısmını yatırdıkları hâlde hak sahiplerine ödeme yapılmadı.²⁰⁶ Aksine Müttefikler arası Demir yolu Komisyonu, demir yolu hasılatıyla birlikte muhtelif malzemelere el koyarak haksız kazanç sağlamaktaydı.²⁰⁷ Büyük bir kısmı özel şahıs ve şirketlere ait bu malzemelerin bedellerinin ödenmesine yönelik talepler de İstanbul işgal yönetimi tarafından geri çevrildi.²⁰⁸

Fransız ve İtalyanların işgal ettikleri bölgelerden çekilmeleri ve Yunan kuvvetlerinin yenilgiye uğratılmaları neticesinde İzmit-Haydarpaşa hattı dışında Anadolu demiryolları TBMM'nin kontrolü altına girdi. Mudanya Mütarekesi'nin ardından Doğu Trakya'nın

²⁰³ İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hükûmeti'ne 14 Aralık 1918, *FO*, 371/3418, 206357.

²⁰⁴ Yüksek Komiserler toplantı tutanaklarında 16 Ocak 1919 olarak geçmektedir. *FO*, 371/4155, 22094.

²⁰⁵ Hariciye Nezâreti İstişare Odası'nın 4 Şubat 1335 (1919) tarihli mütalâası, *BOA, BEO*, 4555/341613, lef 5.

²⁰⁶ İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ağustos ve Dışişleri Bakanlığı'nın 21 Ağustos tarihli cevabı, *FO*, 371/5236, E 9555; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Ocak 1920, *FO*, 371/4176, 174124

²⁰⁷ Londra İsviçre Maslahatgüzarından İngiliz Hükûmeti'ne 17 Ağustos 1921, *FO*, 371/6539, E 9564; Alman Tazminat Komisyonu'nun talebi, *FO*, 371/6539, E 10190; Avusturya Macaristan Tazminat Komisyonu'nun talebi, *FO*, 371/6540, E 11313.

²⁰⁸ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 18 Ekim 1921, *FO*, 371/6540, E 11313; Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 2 Kasım 1921, *FO*, 371/6540, E 12092.

idaresi TBMM'ye devredildiğinde bu bölgedeki demir yolları da Sirkeci-Çatalca hattı hariç TBMM'ye bağlandı. Bununla birlikte demir yolları imtiyazına sahip şirketlerin hak taleplerinin karşılanması ve bundan sonraki işletme koşullarının belirlenmesi için Lozan Antlaşması beklenecekti.²⁰⁹

10.5. Haberleşmeye Uygulanan Sansür; Telgraf ve Telsiz İstasyonlarının İşgali

Mondros Mütarekesi'ne göre İtilaf kuvvetleri Hükûmet yazışmaları dışındaki haberleşme araçlarını kontrol edebileceklerdi. Fakat Müttefikler İstanbul'da postane, telsiz ve telgraf istasyonlarını işgal altına alarak Hükûmet haberleşmesi dışındaki yazışmalara sansür uygulamaya başladılar.²¹⁰ Böylece sansüre tabi tutulmasa da Hükûmet yazışmaları da denetim altına alındı.

Müttefikler arası Sansür İdaresi başlangıçta Osmanlı sansür heyetinin ve çalışanların görevini yapmasına engel olmazken ilerleyen süreçte Ermeni ve Rumlardan personel istihdamıyla hâkimiyeti büyük ölçüde ele geçirdi.²¹¹ Uygulanan prosedür gereği yazışmalar önce Osmanlı sansür heyeti akabinde Müttefikler arası Sansür İdaresi tarafından incelenerek sansüre tabi tutuluyordu.²¹² Üstelik ilerleyen süreçte sunulan taahhütlere rağmen Hükûmet yazışmalarına da müdahalede bulunuldu.²¹³ Doğrudan sansür uygulanmasa da Hükûmet yazışmaları önce Hariciye Nezâreti'ndeki Müttefik Kontrol Bürosu tarafından inceleniyor akabinde ilgili birime gönderilmelerine izin veriliyordu.²¹⁴

İlk dönemlerde personel eksikliği bulunan Müttefikler arası Sansür İdaresi, az sayıda yazışmayı inceleyebildiğinden ve önceliği de kendi vatandaşları arasındaki yazışmalara verdiği için sansür süreci uzuyordu.²¹⁵

Osmanlı idaresinin sona ermesiyle birlikte İstanbul'daki kurumların TBMM'ye bağlanmaları üzerine Müttefik sansürüne son verilmesi, posta, telgraf ve telsiz istasyonlarındaki kuvvetlerin çekilmesi ve sansürün sona erdirilmesi istendi. TBMM temsilcilerinin ısrarıyla yazışmalarla ilgili sansüre son verseler de Müttefikler Osmaniyeye ve Okmeydanı telsiz istasyonlarını araç ve gereçlerinin kendilerine ait olduğunu ileri sürerek TBMM'ye devretmeye yanaşmadılar.²¹⁶ Ancak İstanbul'un tahliyesi aşamasında bahsi geçen istasyonlar TBMM'ye devredilebildi.²¹⁷ Haberleşme ile eş zamanlı olarak basına da sansür uygulandı.

²⁰⁹ Lozan Antlaşması, md. 108. *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1931, s.107-108.

²¹⁰ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Kasım 1918, *FO*, 371/3418,195419.

²¹¹ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Aralık 1918, *FO*, 371/3418, 210532.

²¹² 4 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4156, 163702.

²¹³ 2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 11449; 23 Kasım 1918 sansür raporu No.1, *FO*, 371/3420, 209308.

²¹⁴ 26 Mart 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/5163, E 3233.

²¹⁵ 20 Şubat 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 47313.

²¹⁶ İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Ocak 1923, *FO*, 371/9135, E 386.

²¹⁷ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Posta Bakanlığı'na 2 Ekim 1923, *FO*, 371/9136, E 9585.

10.6. Müttefikler Arası Basın Kontrol Komisyonu ve Sansür

Osmanlı Devleti'nin savunma mekanizmalarını kırmayı amaçlayan Müttefikler, basın yayın araçlarına da sansür uygulayarak kamuoyunun sesini susturmayı hedeflediler. Bu konuya oldukça önem verdikleri anlaşılan Müttefikler öncelikle bir çeviri bürosu oluşturarak Fransızca, Rumca, Türkçe ve Ermenice basınında yayınlanacak haberlere dair prensipleri belirlediler. Belirlenen prensipler bir kılavuzda toplanarak basın yayın organlarına dağıtıldı.²¹⁸ Bundan sonra Müttefikler belirledikleri prensipler doğrultusunda yayın yapmayan basın yayın organlarının Tevfik Paşa Hükûmeti aracılığıyla cezalandırılmasını istediler. Bu süreçte Tevfik Paşa Hükûmeti bazı gazetelerin yayını geçici olarak durdurdu.²¹⁹

Savaş döneminde yayınına ara verilen veya yeni gazete ya da dergi kurmak isteyenler Müttefiklerin onayıyla yayın hayatına başladılar. Bu dönemde bilhassa gayrimüslimler çok sayıda gazete yayınladılar.²²⁰ Gayrimüslimler Osmanlı Hükûmeti ile organik bağlarını kestiklerinden yayın izni konusunda doğrudan işgal yönetimine müracaatta bulunuyorlardı.²²¹ Hükûmetin bu şekilde hareket eden gazetelere verdiği cezaların²²² infazına ise Müttefikler izin vermiyorlardı. İstanbul basını üzerinde ciddi bir denetim kuran Müttefikler, Osmanlı temsilcilerinin de yer alacağı Müttefikler arası karma bir basın komisyonu teşkil etmek istediklerini Tevfik Paşa Hükûmeti'ne bildirdiler. Bahsi geçen komisyonun temel hedefi Müttefik menfaatleri açısından zararlı yayınları engellemektir.²²³ Osmanlı Hükûmeti tarafından atanan Binbaşı Hüseyin Bey'in katıldığı Karma Basın Komisyonu denetim kisvesi altında âdeta bir sansür heyeti işlevi görecek.²²⁴ Nitekim bu süreçte Müttefik Yüksek Komiserlerin talepleri doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti, basın ve yayın organlarına bir bildiri göndererek Müttefikler ve Osmanlı Devleti aleyhine toplumu tahrik edecek ve çatışmaya sebebiyet verebilecek yayınları yasakladığını açıkladı. Bahsi geçen bildirin ardından muhtelif yazıların yayınlanması yasaklandı.²²⁵ Diğer yandan Yüksek Komiserler, Osmanlı temsilcisinin de katılacağı Müttefikler arası Basın Kontrol Komisyonu'nun bir an önce göreve başlaması için ısrar ediyorlardı.²²⁶ Osmanlı Hükûmeti, istenmeyen yazılar hakkında gereğini

²¹⁸ 23 Kasım 1918 Sansür Raporu No.1, *FO*, 371/3420, 209308.

²¹⁹ 23 Teşrin-i Sâni 1334 (Kasım 1918), *BOA,MV*, 213/21; 9 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918), *BOA,MV*, 213/55,56.

²²⁰ 30 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918), *BOA,MV*, 213/88.

²²¹ 6 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918), *BOA,MV*, 214/10.

²²² 26 Kânûn-ı Sâni 1335 (Ocak 1919), *BOA,MV*, 214/34.

²²³ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 28 Kasım 1918, *BOA,HR.SYS*, 2633/3, lef 3.

²²⁴ Hariciye'den Harbiye'ye 2 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918), *BOA,HR.SYS*, 2633/3, lef 1; Reşid Paşa'dan Calthorpe'a 4 Aralık 1918, *BOA,HR.SYS*, 2633/3, lef 2; Reşid Paşa'dan Calthorpe'a 16 Aralık 1918, *BOA,HR.SYS*, 2633/3, lef 5.

²²⁵ Akşin *İstanbul Hükûmetleri*, s. 118-120.

²²⁶ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 4 Aralık 1918, *FO*, 371/3420, 210540; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 16 Aralık 1918, *BOA,HR.SYS*, 2633/3, lef 6. Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 30 Aralık 1918, *BOA,HR.SYS*, 2633/3, lef 9-11.

yapacağını ve Müttefikler arası sansüre gerek kalmadığını bildirirse de Yüksek Komiserler kararlıydı.²²⁷ Neticede Müttefikler arası Basın Kontrol Komisyonu 1919 yılı Ocak ayı sonlarından itibaren basın yayın organlarını denetlemeye başladı.²²⁸ Bundan böyle İstanbul'da hangi dilde olursa olsun yayınlanacak bütün gazeteler önce Osmanlı Askerî Sansür Heyeti, akabinde Müttefikler arası Basın Kontrol Komisyonu'nun denetimine tabi tutulacaktı.²²⁹ Kısa süre içerisinde Türkçe gazete ve dergiler dışında pratikte Osmanlı Askerî Sansür Heyeti devre dışı bırakıldı.²³⁰ Yine de Müttefikler durumdan memnun değillerdi ve doğrudan bir Müttefikler arası sansür komisyonu kurmak istiyorlardı.²³¹ Fransız Yüksek Komiseri'nin sansürün kamuoyunu rahatsız edeceğine dair uyarılarını dikkate almayan İngiliz Yüksek Komiseri'nin ısrarıyla Müttefikler arası Basın Kontrol Komisyonu'nun yerine doğrudan bir Sansür Komisyonu teşkil edildi.²³² Müttefikler arası Sansür Komisyonu'na sadece sansürleme yetkisi değil aynı zamanda basın yayın organlarını, sahiplerini, mesul müdürlerini ve hatta yazarlarını cezalandırma yetkisi de verildi.²³³ Müttefikler arası Sansür Komisyonu İstanbul dışındaki bölgelerdeki basın yayın organları üzerinde de denetim kurmaya çalışıyor, aldığı kararları işgal altındaki bölgelerde uygulayabiliyor fakat işgale uğramayan bölgelerde basın yayın organları görece daha rahat hareket edebiliyordu.²³⁴ Bu durum da Mütareke döneminde İstanbul merkezli Türkçe basının değil yerel basının ön plana çıkmasını sağlıyordu.

Mudanya Mütarekesi'nden sonra TBMM temsilcileri İstanbul'a ulaşır ulaşmaz Müttefikler arası sansüre son verilmesini istediler.²³⁵ Müttefik Yüksek Komiserleri kendi aleyhlerinde neşriyata müsaade edilmemesi koşuluyla sansürden vazgeçmek zorunda kaldılar. Bundan sonra basın yayın organları TBMM'ye bağlı Sansür Müfettişliği'nin onayı dâhilinde yayın yapabildiler. İstanbul'un tahliyesine kadar olan bu süreçte zaman zaman Müttefik temsilcileri şikâyetlerde bulunsalar da TBMM, Müttefik temsilcilere verdiği sözü tutarak İtilaf devletleri aleyhine yayınlar yapılmasına büyük ölçüde engel oldu ve bu konuda karışıklık yaşanmasını engelledi.²³⁶

²²⁷ Osmanlı Hariciye Nezâreti'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 20 Ocak 1919, *BOA,HR.SYS*, 2633/3, lef 14.

²²⁸ Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 23 Ocak 1919, *BOA,HR.SYS*, 2633/3, lef 16.

²²⁹ İstanbul İtilâf Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın İstanbul Yüksek Komiseri'ne 4 Aralık 1918, *FO*, 371/3420, 210540.

²³⁰ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 31 Aralık 1919, *FO*, 371/4188, 166558.

²³¹ 2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 11449.

²³² 23 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 29842.

²³³ 6 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 47772.

²³⁴ 23 Ağustos 1335 (1919), *BOA,MV*, 216/124.

²³⁵ 6 Kasım 1922 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri ile Generalleri arasında düzenlenen özel toplantı, *FO*, 371/7935, E 12658.

²³⁶ Sansür Müfettişi'nden Adnan Bey'e 4 Haziran 1339 (1923), *BOA,HR.İM*, 74/52.

10.7. Müttefikler Arası Polis Komisyonu

Fiili işgal döneminin başlarından itibaren Müttefik kuvvetlerin baskısı ile karşı karşıya kalan ve otoritesi zayıflayan Tevfik Paşa Hükûmeti, İstanbul'da asayişî sağlama noktasında ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. Osmanlı Hükûmeti'nin ve kolluk kuvvetlerinin otoritesinin zayıflamasına yol açan Müttefik temsilciler, kendi polis teşkilatlarını kurmak ve şehirde güvenliği sağlamak üzere incelemelerde bulundular. Mütarekeye aykırı bu uygulamayı da kendilerince haklı bir sebebe dayandırmak isteyen Müttefik temsilciler, öncelikle Müttefikler arası Polis Tahkikat Komisyonu adını verdikleri bir kuruluşla yine hiçbir dayanakları bulunmamasına rağmen Osmanlı polisini denetleyeceklerini açıkladılar. Ancak arka planda bu komisyon, Müttefikler arası polis teşkilatı kurmak amacıyla hazırlık yapıyordu.²³⁷ Bu noktada İngilizlerin Müttefikler arası niteliğe sahip bir komisyon aracılığıyla Osmanlı polisi hatta sağlık teşkilatı, bankaları ve demir yolları üzerinde etkisini artırmayı planladığına dair istihbarat alan Fransızlar, Osmanlı jandarmasının kendi idarelerine bırakılmasını istediler.²³⁸ Hakikaten de 1919 yılı Ocak ayı başında General Milne'e Osmanlı Hükûmeti ve kurumlarının engelleyici tutumlarından dolayı İstanbul'un işgaline ön hazırlık olması bakımından Osmanlı polis ve sağlık idarelerine el koyma yetkisi verilmişti.²³⁹ Bu manada Milne de hazırlıklara başlamıştı.²⁴⁰ İngilizlerin bu konudaki kararlılığını gören Fransızlar, Müttefikler arası Polis Komisyonu'nun kuruluşuna razı oldular. 17 Ocak 1919 tarihinde kurulan Müttefikler arası Polis Komisyonu İstanbul'da asayişî sağlama, İtilâf kuvvetlerinin ve vatandaşlarının güvenliğini muhafaza etme vazifesi dışında Osmanlı polis ve jandarmasını denetleme yetkisine sahipti. Müttefik polisinin Osmanlı kolluk kuvvetleri ile koordinasyon içerisinde İstanbul'da asayişî sağlamakla yükümlü olduğu açıklansa da durum son derece vahimdi. Bir kere Osmanlı polisinin başkentte tüm yabancı vatandaşlar üzerindeki yetkisi kesin olarak sona erdirilmek isteniyordu. Bu durumda gayrimüslimlerin de işgal yönetimi tarafından herhangi bir düzenleme yapılmadığı hâlde Osmanlı polisini tanımayacaklarına şüphe yoktu. Kendi başkentlerinde her geçen gün yetki alanı biraz daha daraltılan Osmanlı kolluk kuvvetleri Müttefikler arası polis teşkilatının kontrolü altında faaliyetlerini sürdürebildiler. Bununla da yetinmeyen Müttefikler, kurdukları polis teşkilatına Osmanlı polisini, modernleştirme misyonu yüklediklerini açıkladılar. Hazırlanan tüzüğü incelendiğinde Müttefikler arası Polis Komisyonu'nun başkentte yalnızca asayişî sağlamayı, Osmanlı polisini denetlemeyi ya da modernleştirmeyi hedeflemediği fakat aynı zamanda işgal kurumları tarafından alınan kararları uygulamayı ve bunlara karşı çıkanları gözaltına almayı amaçladığı

²³⁷ 19 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı, *FO*, 371/4155, 3407.

²³⁸ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Aralık 1918, *FO*, 371/3420, 205182; İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Derby'den Dışişleri Bakanlığı'na 17 Şubat 1919, *FO*, 371/4164, 25904

²³⁹ Savaş Bakanlığı'ndan İtilâf Başkumandanı General Milne'e 10 Ocak 1919, *FO*, 371/4164, 6737.

²⁴⁰ İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri'ne 15 Ocak 1919, *FO*, 371/3420, 206799, 205182, 213614.

anlaşılmaktaydı.²⁴¹ Müttefikler arası Polis Komisyonu başkanlığına getirilen General Fuller, 24 Şubat 1919 tarihinde hazırladıkları tüzük doğrultusunda alacakları tedbirleri Osmanlı Hükûmeti'ne ilettiler. Osmanlı Hükûmeti'nin ricası ise hazırlanan tüzüğün hiç değilse Osmanlı kanunlarıyla uyumlu hâle getirilmesiydi.²⁴²

İşin aslı İstanbul'da asayiş sorunlarının büyük bir kısmı Müttefik kuvvetlerin Müslüman ahaliye kötü muamelesinden, işgalcilere güvenen yabancıların ve gayrimüslimlerin kanunları çiğnemesinden kaynaklanmaktaydı.²⁴³ Fakat işgal yönetimi bu tür vakalardan ve işlenen suçlardan kaynaklanan asayiş sorunlarını görmezden geliyordu. Dahası işgal yönetimi, başta Müttefik vatandaşlar olmak üzere yabancıardan ve gayrimüslimlerden kaynaklanan asayiş sorunlarına Osmanlı polisinin müdahale etmesine pratikte izin vermemekteydi. Suçüstü vakalarda dahi tutuklanan Müttefik vatandaşları veya aleyhlerinde hazırlanan dosyalar olay yerinde, hatta karakollarda Osmanlı polisinden teslim alınıyor ve bir süre sonra bu şahıslar serbest bırakılıyordu.²⁴⁴ İşgal yönetiminin yaşanan tartışmalara son vermek ve yetki karmaşasını önlemek amacıyla kurduğu Müttefikler arası Polis Mahkemeleri de ayrı bir tartışma konusuydu. Bahsi geçen mahkemeler sorunlara çözüm getirmediği gibi işlenen suçların Osmanlı mahkemeleri tarafından takibini engellemekteydi.

Müttefikler arası Polis Komisyonu, zamanla başta kendi kuvvetlerine karşı işlenen suçlar olmak üzere birçok konuya el attı. İstanbul'da izinsiz silah bulunduranlar, gösteri yapanlar ile trafik, sağlık, belediye, iâşe, pasaport, gümrük, vergi ve liman kanunlarını çiğneyenler hakkında talimatnameler yayımlayan Müttefikler arası Polis Komisyonu, yeri geldiğinde kaçakçılıkla ilgili suçlarla ilgilendi ve usule aykırı faaliyette bulunan kahve ve kumarhane gibi işletmeleri kapatma kararı aldı.²⁴⁵ Bu kapsamda gözaltına alınan Osmanlı vatandaşları Müttefikler arası polis noktalarında sorgulandı, işkencelere tabi tutuldu, hatta yargılandı ve para ya da hapis cezalarına çarptırıldı.²⁴⁶

Müttefikler arası Polis Komisyonu'nun merkezi Pera (Beyoğlu)'nda bulunan Crocker Hotel idi. Başkenti; Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar şeklinde üç bölgeye ayıran ve buralarda muhtelif mıntıklalarda polis noktaları tesis eden Müttefikler arası Polis Komisyonu bahsi geçen bölgelerde sorumluluğu sırasıyla İngiliz, Fransız ve İtalyan polisine vererek görev dağılımı yaptı.²⁴⁷

²⁴¹ Müttefikler arası Polis Komisyonu'nun Vazife ve Çalışmaları Hakkında Tüzüğü, md. 1", *FO*, 371/6571, E 12101.

²⁴² Dâhiliye Nezâreti'nden Polis Müdüriyeti'ne 17 Mart 1335 (1919), *BOA*, *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Evrakı (DH.EUM.AYŞ)*, 8/120.

²⁴³ Dâhiliye Nezâreti'nin 5 Nisan 1335 (1919) tarihli raporu, *BOA*, *DH.KMS*, 49-2/10.

²⁴⁴ Müttefikler arası Polis Komisyonu Başkanı ve Avrupa'daki İtilâf Kolordu Kumandanı Korgeneral F.S. Fuller'den İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 4 Kasım 1919, *FO*, 371/4240, 156724.

²⁴⁵ 1920 Türkiye Yıllık Raporu, md.63-64, *FO*, 371/6469, E 5233.

²⁴⁶ Müttefikler arası Polis Komisyonu'nun Vazife ve Çalışmaları Hakkında Tüzüğü, *FO*, 371/6571, E 12101; Savaş Bakanlığı'ndan İtilâf Başkumandanı General Milne'e gönderilen 10 Ocak 1919, *FO*, 371/4164, 6737; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Kasım 1919, *FO*, 371/4240, 156724.

²⁴⁷ Charles Trowbridge Riggs, "Yetişkinlerde Suç", *İstanbul 1920*, Ed. Charles Richard Johnson, M.A, Çev. Sönmez Taner, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 289.

Sadece karada değil kıyı ve denizde işlenen suçlarla ilgilenmek üzere Müttefikler arası deniz polisleri görevlendirildi. Müttefik Deniz polisi, Boğaziçi, Marmara ve Karadeniz'de küçük botlarla devriye görevi yapmakta, gerekli gördüğü durumlarda müdahalede bulunmaktaydı.²⁴⁸

19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a ulaşan TBMM temsilcisi Refet Paşa'nın basına uygulanan sansürle birlikte el attığı ilk meselelerden biri Müttefikler arası Polis Teşkilatı'nın salahiyeti idi. Müttefik polisinin sadece doğrudan İtilaf kuvvetlerine karşı işlenen suçlarla ilgilenebileceğini ve Türk vatandaşları üzerinde hiçbir salahiyyete sahip olmadığını vurgulayan Refet Paşa,²⁴⁹ İstanbul'da kanun ve düzenin sağlanmasından TBMM'nin sorumlu olduğunu muhataplarına hatırlattı. Barış Konferansı sonucunun beklendiği ve işgal yönetiminin sonuna yaklaşıldığı bu süreçte İstanbul'da TBMM'nin otoritesi arttığından Yüksek Komiserler, resmen kabul etmeseler de pratikte Müttefik polisinin Refet Paşa'nın belirlediği çizgiler içerisinde faaliyette bulunmasını kabullenmek zorunda kaldılar.

10.8. Müttefikler Arası Mahkemeler

I. Dünya Savaşı'na girmeden önce Kapitülasyonları kaldırarak Konsolosluk mahkemelerini kapatan ve Osmanlı nizami mahkemelerinin dışarıdan müdahalelere maruz kalmasını engelleyen Osmanlı Devleti, Mütareke sonrasında Müttefik devletlerin bu alandaki baskılarıyla karşı karşıya kaldı. İstanbul işgal yönetimi hiçbir kanuni düzenleme yapılmadığı hâlde Kapitülasyonların kaldırılmasıyla işlevleri sona erdirilen Konsolosluk Mahkemelerinin fiiliyatta yeniden kurulmalarına ve faaliyete başlamalarına göz yumdu. Konsolosluk mahkemeleri sadece bağlı bulunduğu devlet vatandaşları arasındaki ticari meselelerle ilgilenme yetkisine sahip olmasına rağmen, bu dönemde Osmanlı mahkemelerini tanımayan yabancılar hatta Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler karşılaştıkları en küçük sorunda hatta geçmişe dönük meseleler hakkında Müttefikler arası işgal kuruluşlarına ve mahkemelerine müracaatta bulunuyorlardı.²⁵⁰ Açıkçası Konsolosluk Mahkemeleri, kuruluş felsefeleri ve işlevleri bakımından farklı milletler arasındaki hatta Osmanlı vatandaşlarını ilgilendiren davalara bakacak yapı ve donanımına sahip değildi. Yabancılar hatta gayrimüslimlerin şikâyetlerinden kaynaklanan adli sorunlar Müttefikler arası Polis Komisyonu'nun çabalarıyla teşkil edilen Polis Mahkemeleri ya da İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal kuvvetleri bünyesinde faaliyette bulunan Askerî Mahkemeler ya da Müttefikler arası Askerî Mahkemeler tarafından inceleniyor ve hukuki dayanağı bulunmamasına rağmen işgal dönemine mahsus ara bir formül icat ediliyordu.²⁵¹ Bahsi geçen mahkemeler para ya da hapis cezasına dair

²⁴⁸ *Türk İstiklâl Harbi, C. I*, s. 126-127; Shaw, *From Empire*, V.I, s. 145-146.

²⁴⁹ İstanbul Vali Vekili'nden Fevkalade Mümessil-i Siyasilik Canibi Alisi'ne, 19 Kânûn-ı Evvel 1338 (Aralık 1922), *BOA,HR.İM*, 63/69.

²⁵⁰ İngiliz Hükümeti'nden Adalet Bakanlığı'na 10 Aralık 1919, *FO*, 371/4191, 172545.

²⁵¹ İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı Harington tarafından hazırlanan 22 Eylül 1921 tarihli bildiri, İstanbul Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy tarafından hazırlanan 10 Ekim 1921 tarihli

hükümler verebiliyor ve Müttefik hapishanelerinde bunların infazı gerçekleştiriliyordu.²⁵² Ancak beş yılı bulan işgal sürecinde müttefik vatandaşları ile yabancı vatandaşlar arasındaki hukuki ve ticari davalara bakacak bir mahkeme bulunmuyordu. Yapılan değerlendirmeler neticesinde İstanbul işgal yönetimi Müttefik vatandaşlarla, tanıdıkları devletlere mensup yabancı vatandaşlar arasındaki hukuki ve ticari davalara bakmak amacıyla Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'yi kurdu. Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de üç müttefik devleti temsilen birer yargıç ve Osmanlı Devleti adına bir yargıç hukuki ve ticari davaları inceliyor ardından oy çokluğu ile karar veriliyordu. Devletlerarası hukuk ya da savaş hukukunda yeri olamayan ancak sömürgelerde rastlanabilen bu mahkemede İngiliz, Fransız ve İtalyan yargıçlar blok hâlinde hareket ettiklerinden ve oy kullandıklarından fiiliyatta Osmanlı yargıcının azınlıkta kalıyor ve üç müttefik yargıcının verdiği karar kabul ediliyordu.²⁵³

İşgal yönetimi I. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları altında kapatılmasına karar verilen Cemaat Mahkemelerinin yeniden faaliyetlerine başlamaları için de baskı yaptı. Oysa Tanzimat döneminden itibaren hukuk sistemini modernleştirmeyi hedefleyen Osmanlı Devleti bu vesile ile Cemaat Mahkemelerinin ilgilendikleri davaların nizami mahkemeler tarafından görülmesini sağlayarak önemli bir adım atmıştı. Ayrıca bu tamamen Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi idi. Ancak Müttefiklerin baskılarına dayanamayan Osmanlı Hükûmeti Cemaat Mahkemelerinin yeniden açılmalarına karar verdi.²⁵⁴

11. Esaretin Sona Ermesi ve Kurtuluş

Sakarya Savaşı'nın ardından Sovyet-Rusya'nın hâkimiyeti altındaki Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Cumhuriyetleri ile Kars Antlaşması'nı imzalayan TBMM, Moskova Antlaşması ile belirlenen sınıra dair garanti almış, doğu sınırını kesin olarak belirlenmişti. Bu süreçte İtalyanlar Batı Anadolu'dan tamamen çekilirken, Fransa ve TBMM arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile Sancak bölgesi dışında Türkiye-Suriye sınırı da kâğıt üzerinde çizilmişti. Büyük Taarruz Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin ardından Yunanları Anadolu'dan temizleyen TBMM kuvvetlerinin karşısında Musul'da İngilizler, Boğazlar bölgesinde ve İstanbul'da üç Müttefik devlet, Doğu Trakya'da ise Yunanlar vardı. Her ne kadar Karadeniz ve Marmara Denizi üzerinden millî kuvvetleri göndererek Doğu Trakya'da Yunanlara karşı denge sağlamaya çalışsa da Boğazlar bölgesi ve İstanbul ele geçirilmediği müddetçe burada söz sahibi olması mümkün değildi. Bu düşünceyle Mustafa Kemal Paşa, Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan temizlenmesinin ardından Çanakkale'de ve Kocaeli yarımadasında bulunan

bildiri, İstanbul İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Ernesto Mombelli tarafından hazırlanan 13 Ekim 1921 tarihli bildiri, *FO*, 371/6553, 12221; *WO*, 93/34; *WO*, 158/778; Charpy, Mombelli ve Harington tarafından yayınlanan talimat, *WO*, 158/778.

²⁵² İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 20 Ekim 1919 tarihli telgraf, *WO*, 32/5778.

²⁵³ İngiliz Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan 24 Aralık 1919 tarihli rapor, *FO*, 371/4191, 165349.

²⁵⁴ Elmacı, *İttihat ve Terakki*, s. 118.

müttefik kuvvetlerin kuşatılmasını emretti. Türk tarihinde Çanakkale ve İstanbul Boğazı kuşatma harekâtı İngiliz tarihinde Çanakkale Olayı (Krizi) adı verilen sinir harbi başkentin bulunduğu Boğazlar bölgesi ve Doğu Trakya'nın kurtarılmasını amaçladığından son derece önemli idi. Üç Müttefik devlet Türk Boğazlarının statükosuna ya da rejimine ilişkin yeni bir sözleşme yapmadan bu bölgeyi ve İstanbul'u TBMM'ye bırakmama konusunda hemfikirdi. Bu noktada üç müttefik arasında Marmara Denizi, İstanbul ve Gelibolu'da TBMM'ye karşı savunma tedbirleri alma noktasında hiçbir ayrılık yoktu. Bununla beraber Fransız ve İtalyan Hükûmetleri Boğazların Anadolu yakasında (Çanakkale ve Kocaeli yarımadasında) kesinlikle yeni bir savaşa girmek istemiyorlardı. İngiliz Hükûmeti ise Çanakkale ve Kocaeli yarımadasında daha önce İtalyan ve Fransızlarla birlikte tarafsız ilan ettikleri bölgeye girecek TBMM kuvvetlerinin ne pahasına olursa olsun durdurulması gerektiğini düşünüyordu. Bu düzlemde Fransız ve İtalyan Hükûmetlerinin takviye kuvvet göndermek bir yana Boğazların Anadolu yakasındaki birliklerini çekmeleri İngilizlerin bu bölgede TBMM kuvvetleri ile baş başa kalmalarına yol açtı.

İngilizler öncelikle Mısır, Malta, Cebelitarık ve Kıbrıs'taki üslerinden, kendi ülkelerinden ya sömürgelerinden getirecekleri takviye kuvvetlerle hatta Balkan ülkelerinden sağlayacakları destekle Çanakkale ve İzmit yarımadasına Türk ordusunun girmesini engellemeyi hedeflediler. Hatta Doğu Akdeniz'deki üslerden takviye için sevkiyat gerçekleştirdiler. Ancak Hindistan Kanada ve Mısır'ın aralarında bulunduğu sömürgelerle İrlanda'da baş gösteren ayrılıkçı eğilimler, Çanakkale Boğazı'ndaki kuvvetleri takviye çalışmalarının uzun süre alması, başarısızlığın yol açacağı prestij kaybı, savaş ekonomisinden ve yüklenen vergilerden bunalan İngiliz kamuoyunun yeni bir savaşa sıcak bakmaması ve TBMM ile Bolşevikler arasındaki iş birliğinin bir ittifaka dönüşme ihtimali nedeniyle İngiliz Hükûmeti Boğazlar bölgesinde çatışma riskini göze alamadı. Çanakkale ve İzmit yarımadasında Müttefiklerinin çekilmesinin ardından tarafsız bölgeye giren Türk süvarilerinin, dikenli telleri parçalayarak İngiliz bayrağını indirmeleri ve ateş açarak iki askeri öldürmeleri karşısında Lloyd George Hükûmeti şaşkınlığa uğradı. Tarafsız bölgenin savunulmasını ancak Türk ordusuna ateş açılmamasını emreden İngiliz Hükûmeti verdiği direktiflerin ateş hattında uygulanabilmesinin mümkün olmadığını farkındaydı. Görünürde Müttefiklerine tepki gösterecekleri de İngilizler, TBMM temsilcileri ile Mütareke yapılabilmesi için arabuluculuk görüşmeleri yürüten Fransız yetkililere bel bağlamak zorunda kaldılar. Sahada eli güçlenen Mustafa Kemal Paşa ise Çanakkale ve İzmit yarımadasında yenilgiye uğratılsalar dahi İngilizlerin Marmara Denizi, Gelibolu ve İstanbul'dan kolaylıkla sökülüp atılmayacağını farkındaydı. TBMM bunun için gerekli donanmaya sahip değildi. İktisadi sorunlar ve ihtiyaçlar nedeniyle terhis işlemlerine başlanan ve kayıplar nedeniyle subay kadrosu zayıflayan ordunun İngilizlere karşı bir harekâta nasıl bir sonuçla karşılaşacağı belirsizdi. Bu durumda üç Müttefikin yeniden ortak bir paydada buluşmasıyla TBMM elde ettiği kazanımları kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilirdi. Dahası Türkiye'de Padişah ve Tevfik Paşa Hükûmeti hâlen meşru Hükûmet

olduğu iddiasını sürdürüyor hatta kazanılan zaferin mükâfatını almak için teşebbüslerde bulunuyordu. TBMM Hükûmeti'nin Padişah ve İstanbul Hükûmeti'ni devre dışı bırakarak ülkede teorik düzeyde de birlikteliği sağlaması elzemdi. Bunun için de TBMM temsilcilerinin ve kuvvetlerinin İstanbul'a ayak basması ve şehirde idareyi üstlenmeleri gerekiyordu. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa, iç savaşı kazanmak üzere olan Sovyet yönetiminin Kafkaslar ve Karadeniz'de artan etkisinden ve Boğazlara yönelik tarihi emellerinden dolayı Millî Mücadele döneminde kurulan iş birliğinin bir ittifaka dönüşmeyeceğinin farkındaydı. Çanakkale krizi esnasında her iki taraf da ellerindeki kartları ve kozları sonuna kadar kullandı. Ancak iki taraf da yeni bir çatışmaya girmek yerine Fransızların da arabuluculuğu sayesinde Mudanya'da yapılacak Mütareke ve akabinde yapılacak barış konferansında aralarındaki sorunları savaşla değil diplomasi ile çözüme kavuşturmayı daha avantajlı gördü. Boğazlar bölgesi ve İstanbul'un yapılacak barış antlaşması ile TBMM'ye iade edileceğine dair taahhütlerin ardından başlayan Mudanya Konferansı sancılı geçse de taraflar Mütareke için asgari müştereklerde buluştular. Buna göre Doğu Trakya'nın Yunanlar tarafından tahliyesi ve Müttefikler aracılığıyla TBMM'ye devir teslimi gerçekleştirilecek, İstanbul ve Boğazlar bölgesinin durumu ise barış antlaşması ile belirlenecekti. Asıl sorun TBMM'nin tanımadığı tarafsız bölgedeki kuvvetlerin durumu idi. Mudanya Mütarekesi'nde bu sorun için de ara bir formül bulundu ve hatt-ı fasıla (ayırıcı çizgi) ile her iki tarafın mevcut pozisyonunu koruması, birbirlerine karşı harekâta bulunmaması ve Boğazlar bölgesine yeni takviye kuvvet getirmemesi kararlaştırıldı.²⁵⁵

Mudanya Mütarekesi'ne göre yönetim boşluğu yaşanmaması açısından Yunanların çekileceği Doğu Trakya'nın Müttefikler tarafından işgali ve TBMM'ye teslimi öngörülmekteydi. Yaklaşık bir aylık sürecek devir teslim işlemleri kapsamında TBMM'ye bağlı idarecilerin ve jandarma birliklerinin Trakya'ya nereden ve nasıl geçeceği konusunda Mudanya Mütarekesi'nde herhangi bir hüküm bulunmuyordu. İşte bu boşluktan yararlanmak isteyen Mustafa Kemal Paşa Mütarekenin yürürlüğe girmesinin üzerinden bir hafta dahi geçmeden Trakya'nın idaresini devralmak üzere Refet (Bele) Paşa'nın komutasında 100 kişilik jandarma birliğinin Gülnihal vapuru ile Mudanya'dan İstanbul'a hareket etmesi için talimat verdi. Müttefikler arası işgal yönetimi 19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul önlerine ulaşan Refet Paşa ve birliğinin İstanbul'a girmesine izin vermek istemedi. Ancak TBMM kuvvetlerinin İstanbul'a geldiğini öğrenen ahalinin bir yandan sahillere akın ederek diğer yandan şehirde zafer takları kurarak gösteriler yapması ve yoğun tezahürlarda bulunması karşısında Müttefikler Refet Paşa ve birliğinin karaya çıkmasına izin vermek zorunda kaldılar. Doğu Trakya'yı devralmak üzere başkente gelen Refet Paşa'nın aynı zamanda TBMM tarafından İstanbul (Dersaadet) Murahhası (Temsilcisi) olarak atandığı açıklandı. İstanbul'da Tefik Paşa Hükûmeti'ne bağlı mülki ve askerî yetkililer Refet Paşa'ya bundan sonra TBMM'nin emir

²⁵⁵ David Walder, *Çanakkale Olayı 1922*, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970; Abdurrahman Bozkurt, *Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)*, İstanbul: İdeal Yayınları, 2015, s. 22-30.

ve talimatları doğrultusunda hareket edeceklerini bildirdiler. Yönetimde ikiliğe son verme vaktinin geldiğini gören TBMM tarafından 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırıldı. Müttelik Yüksek Komiserleri ile istişarede bulunarak nabız yoklayan ve iktidarını sürdürebilmesi için destek arayan fakat aradığı desteği bulamayan Tevfik Paşa'nın istifasıyla Osmanlı Hükûmeti'nin ömrü de sona erdi. Artık İstanbul'da TBMM ile Müttelikler arası işgal yönetimi karşı karşıya kalmıştı. Ortaya çıkan yeni durum Mudanya Mütarekesi'nde öngörülmediğinden İstanbul'da yetki karmaşası kaçınılmazdı. Evet, Mütareke ile belirlenen koşullar ve sınırlar içerisinde İstanbul barış antlaşmasına kadar Mütteliklerin işgali altında kalacaktı. Ama İstanbul'u fiilen işgal altına aldıkları tarihten itibaren uyguladıkları baskılarla ve hukuk dışı kararlarla önemli yetkilerini gasp ettikleri ya da bazı yetkilerine ortak oldukları Osmanlı Hükûmeti yerine Mütteliklerin karşısında artık TBMM vardı. İstanbul işgal yönetiminin mevcut durumu sürdürmek isteyeceği, TBMM'nin ise hukuk dışı keyfi uygulamalara izin vermeyeceği açıldı. Kısa bir süre içerisinde başkentte örgütünü kuran TBMM Selâhattin Âdil Paşa'yı İstanbul Kumandanlığı'na atayarak hukuk dışı ve keyfi uygulamalara izin vermeyeceğini gösterdi. Hatta TBMM'nin İstanbul'da idareyi üstlendiği ve işgal yönetimine gerek kalmadığı Müttelik Yüksek Komiserlerine bildirildi. Mudanya Mütarekesi gereği işgallerinin süreceğini açıklayan Müttelikler bundan sonraki süreçte İstanbul'da gasp ettikleri ya da ortak oldukları yetkilerin bir kısmından vazgeçmek zorunda kaldılar.²⁵⁶ 22 Kasım 1922 tarihinde Refet Paşa şehrin idaresini Selâhattin Âdil Paşa'ya bırakarak devir teslim işlemleri için Doğu Trakya'ya doğru yola çıktı. TBMM tarafından 9 Aralık 1922 tarihinde Hariciye Nezâreti Dersaadet Murahhası (İstanbul Temsilcisi) olarak atanan Doktor Adnan (Adıvar) Bey İstanbul'a ulaşarak görevine başladı. Bundan sonra Adnan Bey İstanbul'da bulunan yabancı temsilcilerle (Yüksek Komiserler, sefirler ve mümessillerle) ilişkileri yürütecekti.²⁵⁷ 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren işgalcilerin baskısıyla kurulan düzenin İstanbul'da devam edemeyeceği açıldı. Elbette İstanbul'da kurulan Müttelikler arası işgal yönetimi ve kuruluşları barış antlaşmasına kadar mevcut pozisyonlarını korumak isteyeceklerdi. Ancak TBMM'nin hukuka ve Mütarekeye aykırı olarak Osmanlı Hükûmetlerine dayatılan talepleri ve uygulamaları kabul etmesi de beklenemezdi. Şehir gelir gelmez işgal yönetimi tarafından uygulanan sansüre son verilmesini, Müttelikler arası polis teşkilatının kaldırılmasını isteyen Refet Paşa, İstanbul Hükûmeti'nin istifasından ve TBMM'nin şehirde idareyi devralmasından sonra idari kısıtlamaların kaldırılmasına yönelik bildirimlerini artırdı. Bu süreçte TBMM gerek Refet Paşa gerekse Adnan Bey aracılığıyla Müttelik Yüksek Komiserlere şifahi ve yazılı bildirimlerde bulunarak İstanbul'da idari işlerden ellerini çekmelerini istedi. İstanbul işgal yönetimi ve kuruluşlarının faaliyetlerini durdurmasını isteyen TBMM, Müttelik kuvvetlerin Mudanya Mütarekesi ile belirlenen sınırlar ve koşullar içerisinde kalmaları gerektiğini

²⁵⁶ Erdal Aydoğan, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılama ve İstanbul'daki İlk Günleri", *Atatürk Dergisi*, C. IV, S. 2, (2004), s. 253-254.

²⁵⁷ Hüseyin Rauf Bey'den Refet Paşa'ya 16 Kânûn-ı Evvel 1338 (Aralık 1922), *BOA,HR,İM*, 13/97; İstanbul Kumandanı'ndan İstanbul Murahhaslığı'na 15 ve 21 Mayıs 1339 (1923), *BOA,HR,İM*, 73/43, lef 1-2.

bildirdi. Bahsi geçen sınır ya da koşullarla kastedilen Müttefik kuvvetlerin sadece askerî işgalci olarak pozisyonlarını korumaları ve idare ile ilgili işlere karışmamalarıydı. Lozan Antlaşması'nın hayata geçirileceği tarihe kadar süren bu dönemde işgal yönetiminin baskı yaparak Türk Hükûmeti'nden hukuk dışı taleplerde bulunması engellendi. TBMM'nin kararlı ve ısrarlı talepleri karşısında İstanbul işgal yönetimi ve kuruluşlarının şehrin idaresine yönelik keyfi uygulamaları da olabildiğince kısıtlandı. Daha önce de belirtildiği üzere sansüre son verilirken Müttefikler arası polisin sadece kendi kuvvetlerinin ve vatandaşlarının asayiş sorunları ve güvenliği ile ilgili konularda yetki sahibi olabileceği bildirildi. Polis teşkilatı ile birlikte işgal kuvvetlerinin ve kuruluşlarının Türk vatandaşları ve idaresi üzerinde hiçbir hakkının bulunmadığı TBMM tarafından çeşitli vesilelerle sürekli hatırlatıldı. İdari manada hareket alanı daralan işgal yönetimi bazı sahalarda fiili uygulamalarını devam ettirmeye çalıştıysa da itirazlar, zaman zaman dozajı yükselen tartışmalarla diplomasi Lozan Antlaşması ile belirlenen hükümlerle İstanbul'un iadesine kadar sürdü.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması -çözüme kavuşturulamayan Musul hariç- işgal altındaki toprakların TBMM'ye iadesini öngörüyordu. Bu minvalde Lozan Antlaşması birlikte imzalanan işgal altındaki Türk topraklarının tahliyesine ilişkin protokole göre İstanbul'un ilgili antlaşma TBMM tarafından onaylandıktan 6 hafta sonra iadesini öngörüyordu. 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nı onayladığını Müttefiklere bildiren TBMM, İstanbul'un öngörülen süre içerisinde tahliyesini ve teslimini istedi. Hazırlıklara başlayan Müttefik kuvvetler 2 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'u tahliye ettiler. TBMM'nin İstanbul'da işgale resmen son vermek ve idareyi devralmak üzere görevlendirdiği Şükrü Naili (Gökberk) komutasındaki Türk birliklerinin 6 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'a ulaşmasıyla yaklaşık beş yıl süren esaret sona erdi.²⁵⁸

12.Sonuç

Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminden itibaren Rusya'nın doğrudan hedefi hâline gelen İstanbul ve Boğazlara yönelik planları başta İngiltere olmak üzere bütün büyük devletlerin muhalefeti ile karşılaştığından hayata geçirilemedi. Ancak I. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ile yakınlaşan ve ittifak antlaşması imzalayan Rusya, Osmanlı topraklarına yönelik planlarını gerçekleştirilebilmek amacıyla nabız yoklamaya başladı. I. Dünya Savaşı'na kadar taleplerini yalnızca diplomatik kulislerde gündeme getiren Rusya, Çanakkale cephesi açıldığında İstanbul ve Boğazlar bölgesinin kendisine verilmesini talep etti. Üçlü İtilaf devletleri arasında imzalanan İstanbul Anlaşması savaşın kazanılması hâlinde İstanbul ve Boğazlar bölgesinin Rusya'ya bırakılmasını

²⁵⁸ Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 7 Ekim 1923, *FO*, 371/9164, E 9814; Hüseyin Hüsnü Erkilet, "6 Ekim'de İstanbul'a Nasıl Girmiştik?!", *Yakın Tarihimiz*, C.3, S. 32, (1962), s. 163-164; Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 7 Ağustos 1923, *FO*, 371/9164, E 8137; *Selâhattin Âdil Paşa'nın Hatıraları*, Zafer Matbaası, İstanbul: 1982, s. 410-12; Bülent Bakar, Esaretten Kurtuluş, İtilâf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 23, (2009), s. 14-58.

öngörüyordu. Bu bağlamda Çanakkale İngiliz Hükûmeti, Rusya'dan da İstanbul Boğazı'na bir harekât düzenlemesini beklemekteydi. Bahsi geçen harekâtla destek veremediği Çanakkale geçildiği ve İstanbul doğrudan İngilizler tarafından işgal altına alındığı takdirde İstanbul Antlaşması'ndaki taahhütlerin yerine getirilmeyeceğini düşünen Rus Dışişleri Bakanı Sazanof, savaş sonunda İstanbul'da Müttefikler arası bir idare kurulmasına dair önerilerle Müttefiklerinin karşısına çıktı. Buna göre İstanbul Rusya'ya bırakılacak ancak şehir Rus, İngiliz ve Fransız temsilciler tarafından müştereken yönetilecekti. Çanakkale Savaşlarının başarısızlıkla neticelenmesi ve daha sonraki süreçte Rusya'nın savaştan çekilmesi bahsi geçen antlaşma, plan ve önerilerin rafa kalkmasına sebep oldu. Ancak Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi İtilaf devletlerinin, İstanbul ve Boğazlara yönelik hedeflerini gerçekleştirebilecekleri müsait bir zemin hazırladı.

Boğazlardaki tahkimatları ve Mütarekenin ilgili hükümlerini hayata geçirmek üzere İstanbul önlerine gelen İtilaf donanmasının karaya çıkarak şehri fiilen işgal altına alması yeni bir dönemin başlangıcıydı. İlk etapta İngilizler ve Fransızlar atadıkları Yüksek Komiserler, Komutanlar ve kuvvetler aracılığıyla Mütareke hükümlerini bir kenara bırakarak Padişah ve Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yaparak İstanbul'da hâkimiyet kurmak istediler. Ancak bilhassa İngiltere ve Fransa arasında bölgeye hâkim olma konusunda bir rekabet yaşandığından İstanbul'da İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerden oluşan ve Sazanof'un 1915 yılındaki önerisini çağrıştıran Müttefikler arası bir işgal yönetimi kurulmasına karar verildi. Müttefikler arası işgal yönetimine bahsi geçen üç müttefik dışındaki devletler alınmadılar. Yunanistan ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ısrarlı bir şekilde işgal yönetimine katılmaya yönelik müracaatları geri çevrildi. Her ne kadar işgal yönetimi üç müttefikten oluşsa da karar mekanizmasında İngiliz temsilcilerin ağırlığı her zaman hissedildi. İstanbul işgal yönetiminin Mütarekeye aykırı karar ve uygulamaları Osmanlı Hükûmetleri ve gerektiğinde Padişah üzerinde kurulan baskıyla hayata geçirilmek istendi.

İşgal yönetiminin Mütarekeye ve devletlerarası hukuka aykırı eylemleri karşısında genel olarak siyasi yollardan çözüm aramayı hedefleyen Damat Ferit Paşa dâhil Tefik Paşa, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa Hükûmetleri, protestoda bulunarak tepkilerini dile getirmeye çalıştılsa da süreci yönetmekte oldukça zorlandılar. İstanbul'un askerî işgal altında olması, Osmanlı yönetiminin ve savunma mekanizmalarının devre dışı bırakılması Millî Mücadele Hareketi'nin Anadolu'da teşkilatlanmasını zorunlu hale getirdi. İşgal yönetimi boyunca Padişah ve Hükûmetleri meşru idarenin uhdesinde bulunduğu gerekçesiyle Anadolu üzerinde otorite kurma çabası içerisinde oldular. Millî Mücadele Hareketi'ne gerek söylemleriyle gerekse eylemleriyle destek sağlayan Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa Hükûmeti dahi merkezi otoritesini Anadolu'ya kabul ettirmeye çalıştı. Buna karşılık TBMM ise Anadolu'dan sonra İtilaf devletlerinin İstanbul'daki işgallerine son vermeyi ve Türkiye'de yönetimde yaşanan ikiliği ortadan kaldırmayı hedefliyordu.

İşgal yönetimi ile karşı karşıya kalan Tevfik Paşa Hükûmeti, Mondros Mütarekesi'ni uygulamak ve devletin iç işlerine müdahalede bulunulmasını engellemek amacıyla elinden gelen çabayı sergilediği hatta bu maksatla Muhtelit Mütareke Komisyonu'nu kurduğu hâlde Müttefik temsilciler bunu bir zafiyet göstergesi olarak değerlendirdiler.

Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf devletleri İstanbul Hükûmetleri ve Padişahı muhatap kabul etmeyerek Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasını kendi aralarında görüşmeye başladılar. İtilaf devletlerinin hedefi Osmanlı temsilcileri ile müzakerede bulunmaksızın kendi aralarında yapacakları konferansların sonunda üzerinde uzlaşma sağladıkları bir metni dayatarak hayata geçirmektir. Süreç okunduğunda İtilaf devletlerinin, Hükûmet ve Padişah'ı Mütareke ve barış antlaşması hükümlerini hayata geçirebilecekleri bir araç hâline getirmek istedikleri anlaşılmaktadır. İtilaf devletlerinin konjonktüre göre İstanbul Hükûmetlerinin alternatiflerini aradıkları hâlde Padişah'ı tahttan indirmeye ya da değiştirmeye yönelik bir hamle gerçekleştirmediğini gözlemleyebiliyoruz. Bu çerçevede İstanbul'da kurulan Müttefikler arası işgal yönetimi Mondros Mütarekesi'ne aykırı kararları mümkün mertebe İstanbul Hükûmetleri aracılığıyla uygulamaya çalıştı. Müttefikler, İstanbul Hükûmetlerinden umudu kestikleri anda kendileri güç kullanarak aldıkları kararları uygulamaktan da çekinmediler.

Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi güvenliğini tehdit edecek bir durumun oluşması durumunda İtilaf devletlerinin, stratejik öneme sahip bir mıntıkeyi işgaline izin veriyordu. Ancak İstanbul kendilerine karşı herhangi bir tehlike ya da tehdit ortaya çıkmadan daha Mütareke imzalanır imzalanmaz işgal altına alındı. Kaldı ki, böyle bir tehdit oluşsaydı bile İtilaf devletlerinin herhangi bir mıntıkeyi askerî bakımdan işgali öngörülmekteydi. Müttefiklerin herhangi bir mıntıkeyi ele geçirerek ve aldıkları kararları dikte ederek devletin içişlerine şifahi, yazılı ya da fiili müdahalede bulunmaya hak veya yetkileri bulunmuyordu. Ancak İtilaf devletleri tarafından atanan Yüksek Komiserler ve Generaller Konseyi kendilerine bağlı Müttefikler arası işgal kuruluşları vücuda getirerek İstanbul'da örgütlenmeyi tercih etti.

Paris'teki Yüksek Konsey ve kendi Hükûmetlerinden gelen talimatlarla hareket eden Müttefik Yüksek Komiserleri kendi aralarında yaptıkları toplantılar (konsey) neticesinde idari ve askerî konularda karar alabiliyordu. Müttefik Yüksek Komiser Konseyi idari ve askerî kararları Osmanlı Hariciye Nezareti aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti'ne ileterek uygulamaya çalışıyordu. Ancak önem derecesi yüksek ya da ani tehlikeye yol açabilecek bir askerî mesele varsa bu karar Müttefik Generaller Konseyi'ne iletiliyor onlar da doğrudan kendi kuvvetleriyle ya da Osmanlı Harbiye Nezareti ile irtibat kurarak uygulanmasını sağlıyorlardı.

Osmanlı Devleti, Müttefikler arası işgal yönetiminin Mütarekeye aykırı karar ve uygulamalarını şikâyet edecek başka bir muhatap bulamadığından ve yeniden savaşın başlayacağına veya Mütarekenin 7. maddesinin yürürlüğe geçirileceğine dair tehditler

nedeniyle Hükûmetler de karşı koyacak gücü kendilerinde görmediklerinden oldu bitti şeklinde gerçekleşen eylemler karşısında seslerini yükseltemediler. Osmanlı Hükûmetleri Mütarekeyi bozmadan bir an evvel barış sürecine girmek adına işgal yönetiminin karar, talep ve eylemleri karşısında açıklama isteyerek zaman kazanmayı, beklenen eylemi sürüncemede bırakmayı son çare olarak da Yüksek Komiserlere protesto çekmeyi denediler.

İşgal yönetimi tarafından alınan bazı kararlar doğrudan Müttefikler arası kuruluşlar ya da kuvvetler aracılığıyla uygulandı. Ancak çoğu kez işgal yönetimi aldığı kararları Osmanlı Hükûmeti ve makamları aracılığıyla ya da onlarla birlikte hayata geçirmeyi tercih etti. Bu noktada kurulan Müttefikler arası işgal kuruluşları önemli bir role sahipti.

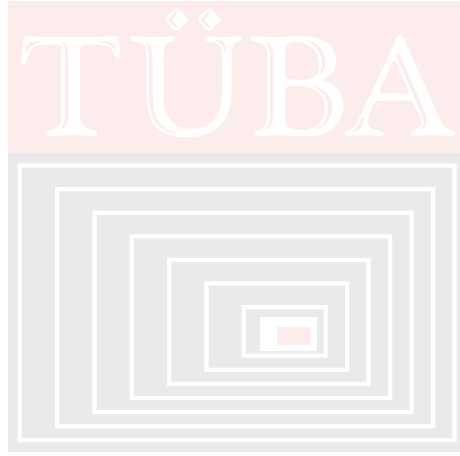
İstanbul'a ulaşır ulaşmaz kuvvetlerinin konaklayabilecekleri yerler, iaşeleri ve muhtelif ihtiyaçları için talepte bulunan Müttefikler, bu konuda Osmanlı Hükûmeti'nin herhangi bir yükümlülüğü bulunmadığı hâlde herhangi bir ödeme yapmadıkları gibi bundan kaynaklanan ücretleri işgal masraflarına mahsup edeceklerini bildirdiler. Haksız işgalin masraflarını Osmanlı Devleti'ne yüklemeyi planlayan Müttefikler, vatandaşlarının vergi ayrıcalıklarıyla Kapitülasyonlar devam ediyormuşçasına ticari faaliyet sürdürmelerine izin verdiler. İstanbul'da sadece Müttefik vatandaşları değil yabancılar hatta gayrimüslimlerin büyük bir bölümü Osmanlı Hükûmeti'ni ve kanunlarını tanımadılar. Sorun yaşadıklarında ya da bir talepte bulunmak istediklerinde işgal yönetiminin kapısını çalan Müttefik vatandaşları, yabancılar ve gayrimüslimler Osmanlı Devleti'ne karşı yükümlülüklerini yerine getirmedi. Osmanlı tabiiyetinden çıktıklarını açıklayan Ermeni ve Rumlar temel yükümlülüklerinin gereğini yapmadıkları gibi zararlı faaliyetleri ile bağlı buldukları devleti yaralamaya çalıştılar ve yıprattılar.

İşgal yönetimi savaş suçu işlemekle itham ettikleri askerî ve mülki yetkililerin görevden alınmaları, tutuklanmaları ve Divan-ı Harbi Örfilerde yargılanmaları amacıyla Osmanlı Hükûmetlerine telkinlerde bulundular, tehdit ve şantaj içerikli baskılar yaptılar. Haklarında delil ya da aleyhlerinde şahitlerin ifadeleri olmaksızın sadece iddia ve ithamlar doğrultusunda aralarında geçmişte sadrazamlık ve nazırlık yapmış, bürokrasinin muhtelif kademlerinde çalışmış, önemli askerî ve mülki vazifeler üstlenmiş şahısların bulunduğu Osmanlı vatandaşları tutuklanarak Malta adasına sürüldüler. Üstelik tutuklama işlemlerinin büyük bir kısmı Osmanlı Hükûmeti aracılığıyla bir bölümü de doğrudan Müttefik kuvvetler tarafından gerçekleştirildi. Müttefik kuvvetler esasında aleyhlerindeki iddia ve ithamlardan çok ülkede kendilerine karşı direnişi örgütleyebilecek bir kadroyu sindirme ve etkisiz hâle getirme arayışındalardı. Tefvik ve Damat Ferit Paşa Hükûmetleri de siyasi rakiplerini bertaraf etmek uğruna kendi vatandaşlarının tutuklanarak Malta'ya sürülmelerine göz yumdular.

İstanbul işgal yönetimi; Osmanlı Hükûmeti'nin yetki sahası kapsamındaki haberleşme, basın, seyahat, gümrük, asayiş, ordu, donanma, demiryolu, liman, tersane, hukuk, sağlık, iye, ticaret, petrol, su, kömür, aydınlatma, azınlıklar ve Boğazlara giriş çıkış dâhil olmak

üzere hemen hemen her alanda karar alarak uygulamaya veya uygulatmaya çalıştı. İşgal yönetimi ile örgütlenen kuruluşlarının baskı, tehdit ve şantajıyla karşı karşıya kalan Padişah, Osmanlı Hükûmetleri, askerî ve idari makamları süreci yönetmekte oldukça zorlandılar.

Süreç ise Mudanya Mütarekesi'nin ardından Osmanlı yönetiminin devre dışı bırakılmasını ve İstanbul'un TBMM'ye bağlanmasını sağladı. TBMM, ancak Lozan Antlaşması doğrultusunda işgal kuvvetlerinin İstanbul'u tahliyesi ile 6 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'a tam manasıyla hâkim olabildi.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Kaynaklar / References

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO),

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Evrakı (DH.EUM.AYŞ)

Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Evrakı (BOA,DH.İUM)

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Seyrüsefer Müdüriyeti Evrakı (BOA,DH.EUM.SSM)

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı (BOA,DH.KMS)

Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı Evrakı (İM)

Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS)

Public Record Office

Foreign Office (FO)

War Office (WO)

Yayınlanmış Belgeler

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

British Documents on the Origins of the War (1898-1914), The Near East The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia 1903-9, Volume V, ed. G. P. Gooch, Harold Temperley, Johnson Reprint Corporation, M. Stationery Office, London, 1928,

Düstur, Üçüncü Tertip, C. 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası, 1931.

Hatıralar

Ahmet İzzet Paşa. *Feryadım*. C.I, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.

Okyar, Fethi. *Üç Devirde Bir Adam*. Yay. haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.

Orbay, Rauf. *Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım-*. C.I, İstanbul: Emre Yayınları, 1993.

Ryan, Andrew. *The Last of The Dragomans*. London: Geoffrey Bles, 1951.

Selâhattin Âdil Paşa'nın Hatıraları. İstanbul: Zafer Matbaası, 1982

Söylemezoğlu, Galip Kemali. *Başımıza Gelenler*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939.

Araştırmalar

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1923)*. C.I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.

Ar, Bilge. "İşgal Altındaki İstanbul'da Kentsel ve Mimari Ortam". İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 51-52.

- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi 1914-1918 Genel Savaş*. Cilt III, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Bozkurt, Abdurrahman. *İtilaf devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2014.
- _____, *Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)*, İstanbul: İdeal Yayınları, 2015
- Criss, Bilge. *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Earl of Ronaldshay. *The Life of Curzon. Vol-3*, London: Ernest Ben Ltd., 1928, s. 270-271.
- Elmacı, M. Emin. *İttihat ve Terakki ve Kapitülasyonlar*. İstanbul: Homer Yayınları, 2005.
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları). Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınları, 1953,
- Himmetoğlu, Hüsnü. *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*. C.I, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1975.
- Jaeschke, Gotthard. *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- McMeekin, Sean. *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Ortaylı, İlber. *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Öztoprak, İzzet. *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Rus Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye'nin Parçalanması ve Rus Politikası (1914-1917) (R.D.A.G.B)*. Çev. Örgen Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004.
- Sabis, Ali İhsan. *İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*. C.V., İstanbul: Nehir Yayınları, 1993.
- Sancaktar, Fatih Mehmet. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*. İstanbul: 2021.
- Shaw, Stanford J.. *From Empire to Republic*. C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Şahingöz, Mehmet. *Ali Rıza Paşa Hükûmetlerinin İstifası ve Tepkileri*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001.
- Şimşir, Bilâl. *Malta Sürgünleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985.
- Temel, Mehmet. *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Türk İstiklâl Harbi, C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1962.
- Walder, David. *Çanakkale Olayı 1922*. Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.

Makaleler

- Aydoğan, Erdal. "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri". *Atatürk Dergisi*, C.IV, S. 2, (2004), s. 253-261.

- Bakar, Bülent. Esaretten Kurtuluş, İtilâf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 23, (2009), s. 14-58.
- Beyoğlu, Süleyman. "Ravza-i Mutahhara Müdafii Fahreddin Paşa (1868-1948)". *Tarih ve Medeniyet*, S. 38 (Mayıs 1997), s. 29-32.
- Bozkurt, Abdurrahman. "Sykes-Picot Antlaşması ile İşgal Edilmesi Planlanan Düşman (Osmanlı) Topraklarının Yönetimine Dair 30 Eylül 1918 Tarihli Geçici Antlaşma (Modus Vivendi)". *İmparatorluklar Çağına Veda*, Ed. Bülent Bakar, Okan Yeşilot vd., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2019, s. 9-33.
- Erkilet, Hüseyin Hüsnü. "6 Ekim'de İstanbul'a Nasıl Girmiştik?!". *Yakın Tarihimiz*, C.3, S. 32, (1962), s. 163-164.
- Köse, İsmail. "I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)". *Bilig*, Sayı 89, (İlkbahar 2019), s.1-27.
- Günay Nejla. "Yeniköy Anlaşması'nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İşbirliği". *GaziAkademik Bakış*, C. 8, S. 16 (Yaz 2015), s. 63-93.
- Peet, William Wheelock. "Kent Yönetimi". *İstanbul 1920*, Ed. Charles Richard Johnson, M.A, Çev. Sönmez Taner, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 83-108.
- Polat, Ü. Gülsüm. "İstanbul İşgal Edilince: 1915-1916 Müttefik Planları ve Mondros Mütarekesi Sonrasında Değişim". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 17, Sayı 33, (2018/1), s.123-1146.
- Macfie, A. L.. "The Making of The Treaty of Sèvres of 10 August 1920: The Straits Clauses". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, (1975-1976), s. 226-236.
- Riggs, Charles Trowbridge. "Yetişkinlerde Suç". *İstanbul 1920*, Ed. Charles Richard Johnson, M.A, Çev. Sönmez Taner, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 279-316.
- Sancaktar, Fatih Mehmet. "Aleksander Malinof Hükümeti ve Türk-Bulgar İlişkilerine Etkisi (Haziran-Eylül 1918)". *Türkiyat Mecmuası*, S. 29, (Millî Mücadele Özel Sayısı 2019), s. 132-148.
- Sonyel, Salâhi R.. "İngiliz Belgelerinde İşgal Gücünün Türkiye'deki Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu". *Bellekten*, C. XLII, S. 165, (1978), s. 105-146.
- Sürmeli, Serpil. "Şehzadebaşı Karakolu Baskını ve Olay Mahalline Giren İlk Gazete Tevhid-i Efkâr". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 45, (2010), s. 103-116.
- Taş, N. Fahri. "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Fransızların Trakya'yı İşgali". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 60, (2004), s. 675-78
- Terzi, Arzu T.. "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Satış Barakalarının Açılması)". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 6, (2004), s. 87-108.
- _____. "İstanbul Piyasasında Pahalılığa Karşı Alınan Önlemlerden Biri: Numûne Bakkallar Modeli". *Tarih Dergisi, Prof.Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı*, S. 42, (2006), s. 195-205.

Yüceer, Saime. "Wrangel Ordusu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, C. 6, S. 21, (1998), s. 107-117.

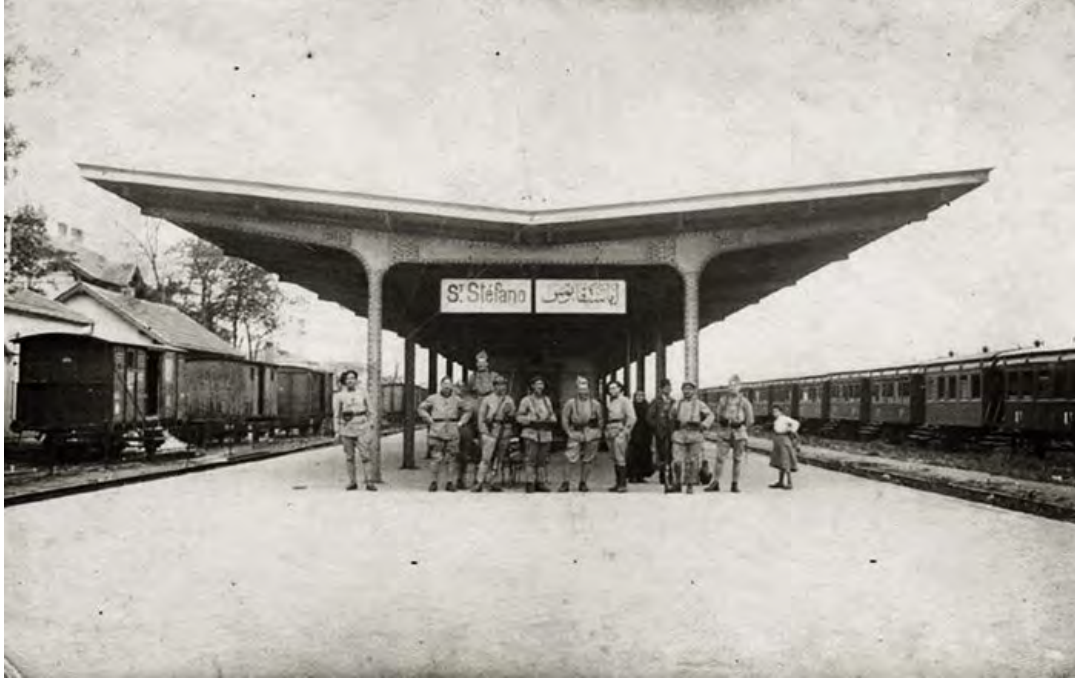
Türkmen, Zekeriya. "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuvâ-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, S. 46, (2000), s. 37-87.

_____. "Mütareke Döneminde (1918-1923) Ordu, Mütareke Döneminden Millî Mücadele'ye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması". *Askerî Tarih Bülteni*, (1996), S. 41, s. 43-58.

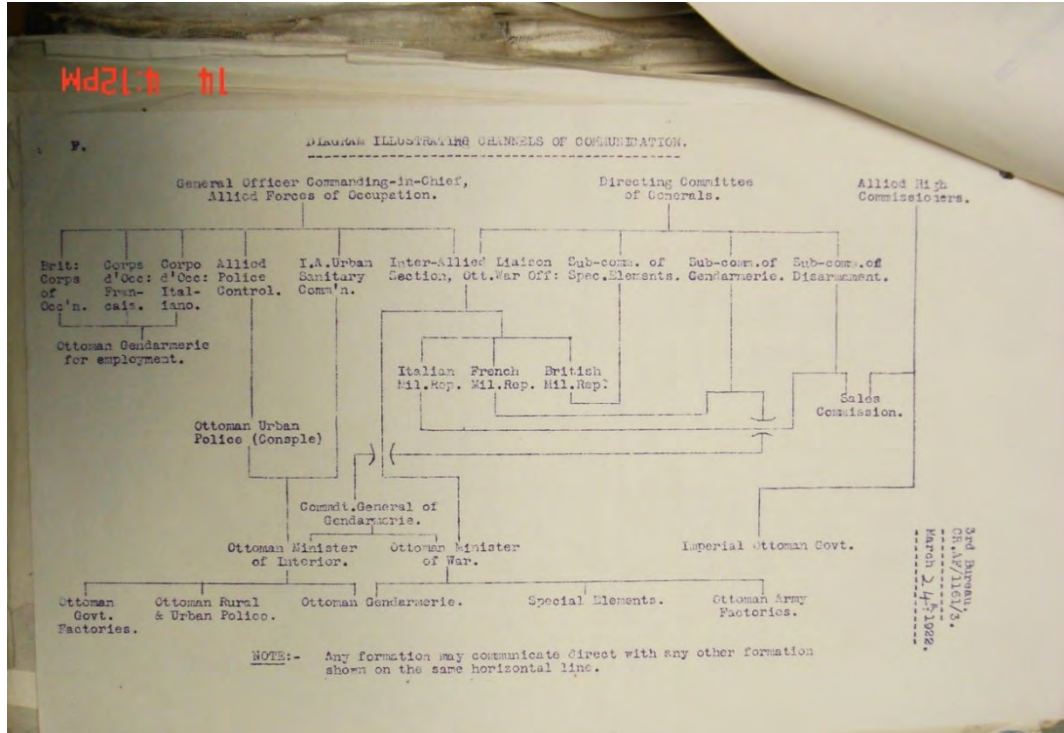
İnternet Kaynakları

<https://api.parliament.uk/>

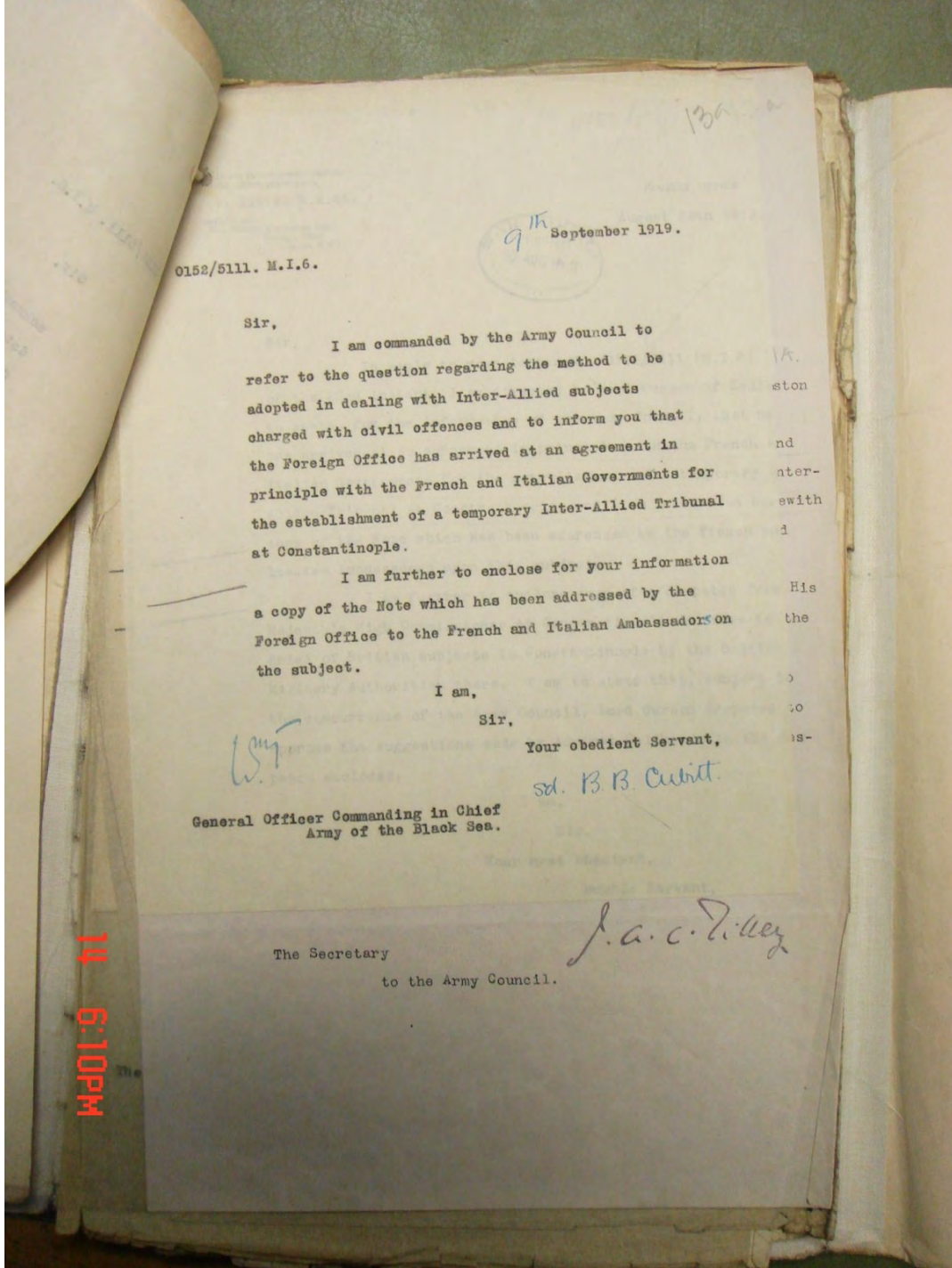
EK 1. Ayestefanos (Yeşilköy) tren istasyonundaki Müttefik işgal kuvvetleri,
<http://www.levantineheritage.com/troops.htm>

EK 2. İstanbul İşgal Kuvvetlerinin emir komuta zincirini gösteren diyagram. WO, 32/108.

EK 5. İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinin İstanbul'da Müttefikler arası geçici bir mahkeme kurma konusunda uzlaşmaya vardıklarına dair telgraf, WO, 32/5778.

EK 6. Karaya çıkarma yapan HMS Resolution drenotu bando ve denizcilerinin Galata Köprüsü'nden geçişi, Şubat 1920, <http://www.levantineheritage.com/troops.htm>

EK 7. İstanbul'un resmen işgal altına alındığı Mart/Nisan 1920 arasında Sirkeci rıhtımında karaya çıkarılan Fransız Renault FT-17 tankları,
<http://www.levantineheritage.com/troops.htm>

EK 8. Orient News, 16 Mart 1920.

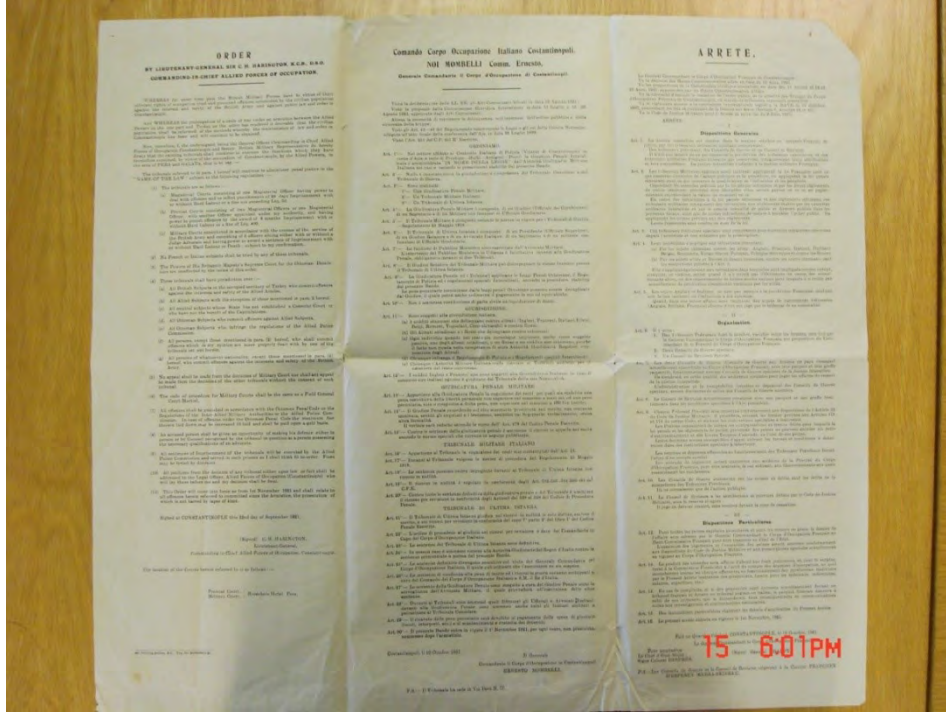
EK 9. Bolşevikler karşısında başarısızlığa uğradıktan sonra Müttefik İşgal Kuvvetlerinin izniyle İstanbul'a iltica eden Rus General Wrangel, HMS Emperor of India gemisinde, <http://www.levantineheritage.com/troops.htm>

EK 10. Ermenice, İbranice, İngilizce, Osmanlıca, Rumca ve Rusça tabelalar ile muhtaçlar için askıda ekmek bulunan Amerikan Fırını, Ortaköy, İstanbul, <http://www.levantineheritage.com/troops.htm>

EK 11. İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı Harington, İstanbul Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy ve İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Ernesto Mombelli tarafından yayınlanan İngilizce, Fransızca ve İtalyanca bildiri, WO, 93/34.

EK 12. İtalyan birlikleri İstanbul'un Anadolu yakasında eğitim ve tatbikat yaparken (1923)

EK 13. 1921 yılında Türkiye ile yapılan antlaşmada tadilata ilişkin yazışmalara ait olup 1973 yılından itibaren araştırmacılara açılan dosya kapağı, WO, 32/5774.

NEW JACKET.

Number. **WO/32/**
0152
5819

From whom and **N**
177

CLOSED UNTIL
1943

SUBJECT
Turkish Treaty.
Commission of Control

of Registry - 23/3/21

Former paper. 5742

Referred to **WO 32/5774** Date. Referred to Date.

CLOSED

NEW JACKET.
Referred to Date.

22.6 - 29/9/21
S.D. 295
S.D. 295
S.D. 295
S.D. 295

S.D. 295
S.D. 295
MS (1) 21/10
F (2) 2/4
Ind. 2 (4)
M.O.T. 3/11
S.D. 2 8/4/4
M.O.T. 11/11
S.D. 2 (4) 21/11
M.O.T. 24/11

CLOSED

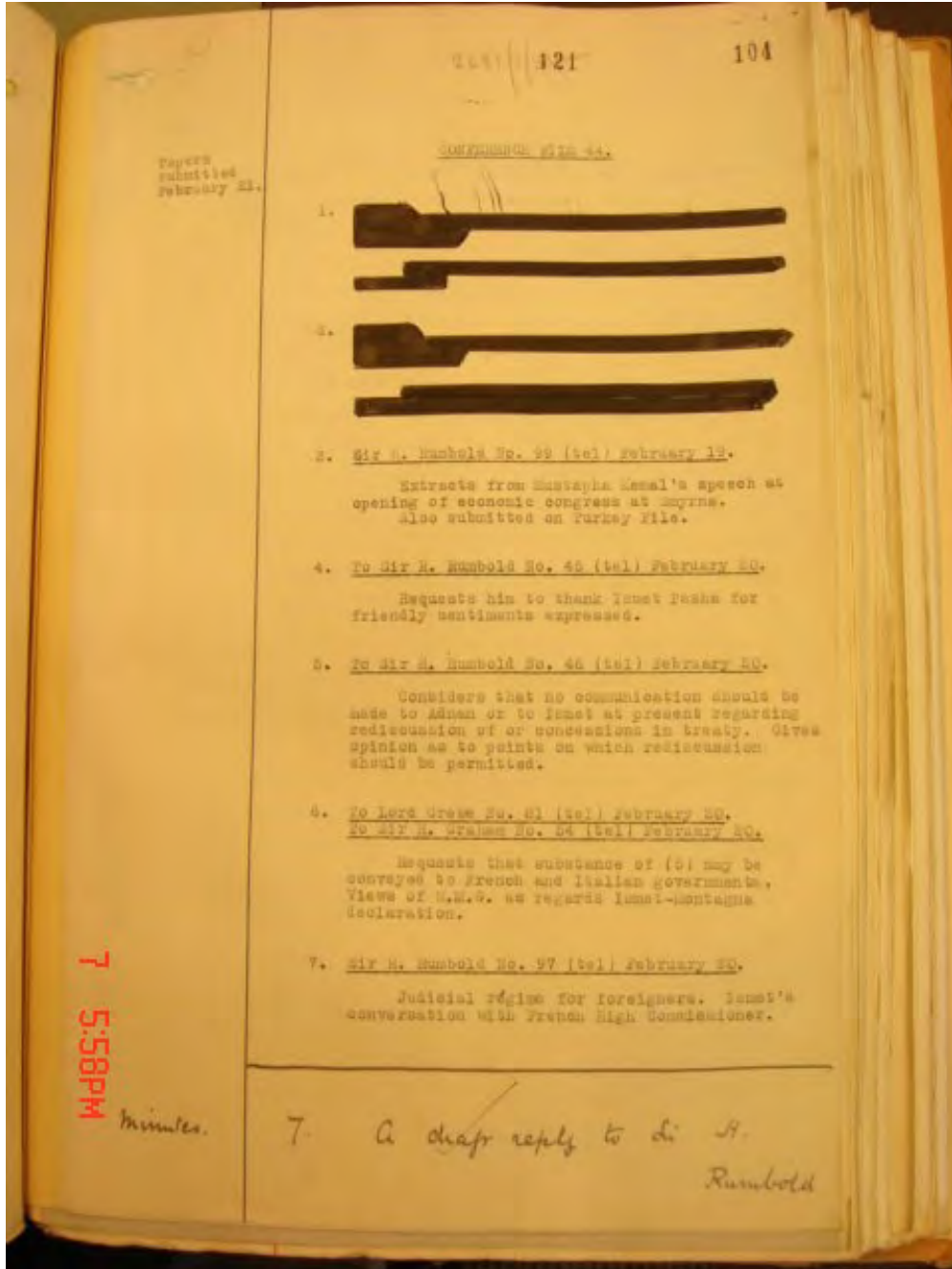
NEW JACKET.
For authority to p.a.
RA.
H.C.H.

W-1803-A

EK 14. Taksim meydanında geçit t6reni d6zenleyen İngiliz birlikleri (1922),
<http://www.levantineheritage.com/troops.htm>

EK 15. Türkiye ile yapılacak antlaşma hazırlanırken ülkedeki yabancıların yargı rejimi konusunda gerçekleştirilen ancak araştırmacılar için sansürlenmiş içerik/yazışmalar, FO, 371/9067.

Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. Abdurrahman BOZKURT | İstanbul Üniversitesi |
abdurrahman.bozkurt[at]İstanbul.edu.tr | ORCID: 0000-0002-3180-7857**

1978 yılında Malatya'da doğdu. İlk öğrenimini Malatya'da orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2000 yılında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda başladığı Yüksek Lisans eğitimini, 2003 yılında Tevfik İleri'nin Yaşamı ve Fikirleri başlıklı teziyle tamamladı. Bu tez Tevfik İleri Cumhuriyet'in İkinci Eğitim Mimarı başlığıyla yayımlandı. 2003 yılında yine aynı anabilim dalında doktora eğitimine başladı. Doktora çalışmasını 2009 yılında İtilaf devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi başlıklı teziyle tamamladı. Doktora tezinin genişletilmiş hâli 2014 yılında Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlandı. 2000-2012 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kuruluşlarda öğretmen olarak görev yaptı. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Ana Bilim Dalı'nda Yar. Doç. Dr (Dr. Öğretim Üyesi) olarak göreve başladı. 2014 yılında yayımlanan bir diğer çalışması Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936) başlığını taşımaktadır. 2015 yılında Doçentlik unvanı aldı. 2021 yılında İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket başlığıyla yayınlanan takdim tezi ile profesörlüğe atandı. Hâlen aynı anabilim dalında Prof. Dr. unvanıyla öğretim üyesi olarak görevini sürdürmekte ağırlıklı olarak Boğazlar meselesi, Millî Mücadele Dönemi ve Türk Dış Politikası üzerinde çalışmalar yapmakta, bu süreçlerle ilgili Lisans ve Lisansüstü dersler vermektedir.

**Prof. Dr. Abdurrahman BOZKURT | İstanbul University |
abdurrahman.bozkurt[at]İstanbul.edu.tr | ORCID: 0000-0002-3180-7857**

Born in Malatya in 1978. M.A. Thesis in 2003 at the University of Istanbul. Finished Ph.D in 2009. "Allied Administration Occupation's in İstanbul". Thesis was published in 2014 with the name of İtilaf devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi. Associated Professor in 2015 by the thesis of "International Control in the Turkish Straits (1918-1936)". Professor in 2021 by the thesis of: Türkiye and the National Movement from the British Perspective. Working at University of İstanbul, Faculty of Letters, department of History as head of History of Turkish Republic branch. Supervised more than 8 post graduate, and 1 phd thesis in Turkish History. Written four books, several book chapters, and articles on the late Turkish History.